

153

ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, МИС-
ТЕЦТВА, НАУКИ І ГРОМАД-
СЬКОГО ЖИТТЯ.

ЗМІСТ:

на Теліга: Лист	779	* * * Революційний Трибунал в	
Й Клєн: Предтеча	780	Суасоні	824
р Безруч: Цезарева смерть	782	Юрій Клєн: Слово живе й мертве	828
с Самчук: Помста Гафи	783	О. В.: Ленін як теоретик „проле-	
н-Жерар Флері: Білі ночі		тарського" асиміляторства	834
в червоному місті	794	Станарель: „Маргінезовий край“	849
л Сілекс: Шкільне виховання		М. Л.: З пресового фільму	853
в Англії	805	Бібліографія	855
одимир Кубійович: Людність		Від Адміністрації	857
Зах. Волині	815		

НИК IV
ЖКА 11

ТОМ IV
ЛИСТОПАД

1936

Адреса редакції й адміністрації: ЛЬВІВ, Чарнецького 26 м. 21.
Чековеkonto П. К. О. 500-371.

Нове 3 число

„КВАРТАЛЬНИКА ВІСТНИКА“

Д. ДОНЦОВ

ДУРМАН СОЦІЯЛІЗМУ

ц. 1.50

вже вийшло!

вже вийшло!

Відновляйте передплату

на

ВІСТНИК

Передплата на „ВІСТНИК“

в краю виносить:

квартально — зл. 6.60; піврічно — 12; річно — 23

платні з гори. Ціна окремої книжки — зл. 2.20.

Для заграниці: річно зл. 30 або рівновартість в чужій валюті. Ціна окремої книжки — зл. 2.50.

Передплата на „Квартальник Вістника“ з пересилкою: в краю — річно зл. 5 платних згори, для заграниці зл. 7. Передплатники „Вістника“ платять половину.

АДРЕСА: Львів, Чарнецького 26 м. 21.

ЧЕКОВЕ КОНТО 500.371.

ВЖЕ ВИЙШЛА НОВА КНИЖКА

Д. М. ДОНЦОВ

НАША ДОБА І ЛІТЕРАТУРА

ст. 176 формату „Вістника“

Ціна зл. 4 без пересилки

III
П 12531/1936
Р. 4 кн. 11

39432

Олена Теліга

Лист

Тиб дивувався: дощ і пізня ніч,
А в мене світло і вікно наростіж,
І знов думки і серце у вогні,
А гостра туга — у невпиннім зрості.

Твоє життя — холодний світлий став —
Без темних вирів і дзвінких прибоїв,
І як мені писать тобі листа
І бути в нім — правдивою собою?

Далеко десь горить твоя мета,
В тяжких туманах твій похмурий беріг,
А поки — став, і зимна самота,
І сірих днів тобі покірний шерг.

А в мене дні — бунтують і кричать,
Підвладні власним, не чужим законам
І тиснуть в серце вогнену печать,
І значать дні — не сірим, а червоним.

Бувають дні — безжурні юнаки
Вбігають швидко, в дикім перегоні,
Щоб цілий світ — блискучий і п'яний,
Стягнути звідкись у мої долоні.

На жовтій квітці декілька краплин —
Ясне вино на золотавім лезі!
І плине в серце найхмільніший плин:
Далекий шум незроджених поезій.

Буває час: палахкотять уста,
Тремтить душі дзвінке, роздерте плесо —
Немов хтось кинув здалека листа
І кличе десь — без підпису, й адреси...

Львівська державна
бібліотека
4278

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Життя кружляє на вузькій межі
 Чужих поривів, таємничих клічів
 І видаються зайві і чужі
 Давно знайомі речі і обличчя.

В осяйнуж мить, коли останком сил,
 День розливає недопите сонце,
 Рудим конем летить за небосхил
 Моя душа — в червоній амазонці.

І вже тоді сама не розберу:
 Чи то мій біль упав іржавим птахом,
 Чи захід сонця заливає брук...
 Для тебеж захід — завжди тільки захід!

Чергують ночі — чорні і ясні
 Не від вогнів чи темряви безодні,
 Лише від блиску спогадів і снів —
 Усіх ударів і дарів Господніх.

І в павутинні перехресних барв,
 Я палко мрію до самого рання,
 Щоб Бог зіслав мені найбільший дар:
 Гарячу смерть — не зимне умирання.

Бо серед співу неспокійних днів,
 Повз таємничі і вабливі двері,
 Я йду на клич задимлених вогнів —
 На наш похмурий і прекрасний беріг.

Колиж зйду на камянистий верх
 Крізь темні води й полум'яні межі —
 Нехай життя займеться й відпливе —
 Мов корабель у заграві пожежі!

Юрій Клен

Предтеча

Круг чересел верблюжа шерсть,
 І прості з дерева сандалі.
 Яку тропу в далекі далі
 Тобі вказав невхильний перст?

Дух Божий в подуві вітрів.
 Акріди, дикий мед, брусниці,
 Вода з скелястої кирниці
 І ложе з моху й камінців.

Хай кличе ревом рокіт міст,
Хай в затишку холоднім саду
Грішний танець Іродіяди
Гру похоти вкладає в хист,

— Мов розбиваючись об мідь,
Відлине хвиля зваб і шалу.
В твоїх словах ліси заржали,
І гай в них кедрами шумить.

Цвіте вся широчінь полів
Сто раз спянітою весною,
Щоб литись дивною снагою
В потужний гул твоїх громів.

Майбутнього страшний сурмач,
Ти трубиш іншому дорогу,
Яка вже стелиться під ноги
Тому, хто йде крізь бурю й плач.

Він твій жорстокий заповіт,
Мов дерево сухе, зламає.
І білим прапором замає
Вишень і яблунь білий цвіт.

Він перетворить у вино
З твоїх кирниць зачерту воду.
Спляняючи красою вроди,
В віках співатиме воно.

Він обдарує щедро світ
Царською ласкою своєю
І нас одягне, як лілеї,
У кольори барвистих літ.

А ти, за ким ми в грози йдем,
Такий нещадний і суворий,
Твій плуг тропу нам тільки оре,
Що має вести нас в едем.

Ти тільки клич, який вогнем
Вже перескакує по хмизу,
Благословенний дзвін заліза
І шлях, накреслений мечем.

Петр Безруч
(Petr Bezruč)

Цезарева смерть

Як став Доміціян під сонцем Даків,
у Трансільванських гір, синам країни
під страхом смерти мусів бути богом.
Та якось стрінув трьох, що не схилились:
дід, муж, хлопя. Волосся русе мали,
мов лісові дзвіночки сині очі,
смагляву шкіру.

— Цезаря наказу
не дбаєте?

— Нам богом, пане, сонце.
— Син сонця я!

Всі три мов зацікавили,
а Цезар з їх очей читав погорду.
— Ваш рід?

— Ми з тих стрімких, залятих сонцем
узгір'я. Сім тисяч нас усього.

— Раніш цих трьох, а після тих сім тисяч...
Все знищити! Щоб ні душі живої
ні каменя на камені не стало!

І тоїж ночі
крок семи тисяч діток піло сонце,
як виконано Цезареву волю.

Через два роки
по мості через Тибер їхав Цезар.
Око базіліска
вгляділо молодичу. Хоч ховалась,
та з русих кіс проте блиснули очі,
мов темносині лісові дзвіночки.
— Чия ти?

— Вояка Септімія дружина.
— Ти донька Даків?

— Ти сказав, мій пане!
— Спас чоловік тебе?

— Як меч підніс він,
тоді я, пане, клячучи сказала:
»Хто вбе мене — і Цезаря забє той«.
Я — відьма. Вінже, цезареві вірний...
— Його звели твої обійми, очі
і русі коси і уста брехливі!
Зв'яжіть їх разом, киньте де найглибше...

Як Тибр плеснув, через жовтаву хвилю
щось засиніло, мов в осінню пору
межи зівялим листям під корінням
оті чудові лісові дзвіночки...
Меч зазвенів, і хвиля уляглася.

А той сам вечер,
важке чоло схиливши над фалерном,
своєму келиху звірявся Цезар:
— Сьогодні бог я, цезаря забивши...

Через п'ятнадцять років
став брат Септімія, від літ вже хорий,
над Тибром і завважив воякові:

— Ось з цього мосту
твого скинув Цезар батька й мати,
як рід її був знищив над Дунаєм...

І тоїж ночі
вбив Цезаря вояк його сторожі...
як сухо й коротко зазначив Тацит.

З чеської перекл. Л. Мосендз.

Улас Самчук

Помста Гафи

Ю. Станинцєві

Гафі вже сімнадцять років. Сині, живі очі, тонкий, гнучкий стан і пружні, високі груди. Її хата на краю села над Тисою. Багацька дочка, горда і вперта.

Село зветься Горби, хоч розляглося долиною на правому березі Тиси. На південь і на північ від Тиси гори. На шпилях отих південних поклялась румунська границя. А Тиса буйна і свавільна річка. Вирвалась з під гір на сході і тут вже розлилася як хотіла. Її береги намулясті, родючі, вкриті високою кукурудзою і соняшниками.

Гафа тут родилась і тут виросла. Знає і любить Тису, береги її, сині гори і високе небо. Її «нянько», дебелий дядько Циль, також тут вперше побачив світло сонця, завжди орав свою намулясту землю, молився у старій, дубовій церкві і тут рибальчив.

Він ставив свій «зомк» у тихому місці річки, жмурих глибокі, сірі очі і непорушно, вперто чекав. Чекання не було даремне. По часі підносив сітку і кілька живих

кусників срібла стрибало в ній. Брав їх шкоруплою, палькатою рукою і клав спокійно в тайстру.

Іноді була з ним Гафа. Любила се змалечку. Сідала на білому, гладенькому каміні, руки зціплені в пелені, і так само, як батько, напружено, вперто слідкувала за сіткою. І коли сітка піднімалась, її серце стрибало разом з пійманими рибками. Їй хотілось кинутись до них, брати їх у руку, чути в долоні їх тріпотливі, слизькі тільця. В очах її з'являлися хижі огники.

Часом не слідкувала за батьковою сіткою. »Щось таке« приходило на неї і тоді розпускала свій зір по річці, закидала його за гори. Любила велику, кострюбату хмарину, що вайлуватю, мов буйвол, пливе над кіпцями гір. Любила неспокійні, ніби зоране поле, хвилі, що з шумом котяться без впину, без втоми і кінця. А що колиб шубовснуть з них і поплисти? Далеко, далеко відплисти за сині гори, де небо і земля зливаються і там розгопитися.

Дивні у Гафи думки. Все якісь не тутешні, далекі і чужі. Іноді сама лякалася їх. Іноді уявляла себе орлицею. Колись бачила сі птахи в полонинах і не могла їх забути. Такі величні, вільні і дужі. Колиб була такою, зняласяб — фай-фай крилом і під самі хмари зняласяб... Вітер хотілаб піймати. Уявляла собі його крилатим орлом з довжелезними тонкими ногами. Голова в хмарах, а ноги біжать по землі, по воді, через ліси і гори.

Така була Гафа. Такою була колись і тепер. Всі знають її такою. Чого гільки про неї в Горбах не говорять. Недаром, коли родилася вона, покійна мати купала її в зіллю, зібраним перед сходом сонця у травні на Чорній горі під замчищем. Хто зна, чи не вміє вона й чарувати та зливати на віск. А з »басурканями« напевне знається. Таке говорять про неї в Горбах, в Річищу, в обох Копанях і геть по широкій долині Тиси.

Гафа на се не зважає. Ходить куди треба, працює, співає веселі пісні. Легіні поглядають за нею... То один, то другий легке слівце закине, але Гафа на щобудь не піймається. Вислухає, посміхнеться, за слово відплатить двома і відійде. Нікого не вибрала собі... Ні, ні! Ніхто не похвалиться у неї успіхом.

Всі знають, що за нею ходить сам Никора. Сеж той, що пачкує румунський спирт. Дужий, гулящий легінісько і гроші має. Дні і ночі для нього все одно... А Тиса рідна сестра. Одинокую її і знає. Зате ніколи не видала його граничарям. Про се також всі знають. Ходить собі легінь сюди і туди, носить горілку і дарма. Нема з ним ніякої ради.

Черезте прийшов сього літа до села новий начальник

граничної сторожі. Звали його Франц Ліл. Пачкарі знов звали його по своєму — Чортом, бо дався він їм у знаки. Чорнявий такий з швидкими, блискучими очима. Гарний і міцний чоловіга. Сказав, що знищить всіх пачкарів, хай там хто. Всі навкруги по селах заговорили за нього. Всі боялися його, мов справжнього чорта. Казали, має такого кріса, що ціляє непомильно. І правда. Через два тижні Івана Шандора підстрілив, відібрав спирт, а Шандора за два дні поховали. Кажуть, просто під серце мацнув...

Сталося так, що Гафа зустрілася з новим начальником, як йшов через кукурудзяні поля над Тисою з рушницею... Стежка була вузька. Вступилася йому з дороги і, як чесна дівчина, спустила очі до долу.

Так і треба було. З чужими людьми не слід вступати в розмову, не слід дивитися на них, не слід показувати зубів. Скажи «слава Ісусу» та йди далі.

Але пан Ліл сам зачепив її. Переступив дорогу, подивився, виставив зуби, ніби знайомий. Відважний такий... — Ти чия? — питає.

— Батькова й мамчина, — відповіла Гафа, як звичайно водиться. Відповіла і злякалася, що з паном так розмовляє. Але інакше не вміла.

— Відповідаєш добре... І очі у тебе гарні, — говорив він далі.

— А що вам до них. Саме такі, як треба.

— І се добре, — сказав Ліл і засміявся. Гафа глипнула на нього з під лоба і також не втрималася... Посміхнулася якомсь, але одразу схаменулася, мов злякана пташина, пирхнула і зникла.

Гарна то була усмішка. Ліл задержав її для себе. Стояв і дивився в слід Гафі, бачив усмішку і очі сині. Стежка звернула на право в напрямку церкви і висока кукурудза заступила Гафу. Пан Ліл пішов далі в напрямку Тиси.

Так почалося. Ніхто того не бачив і ніхто про се не знав. Гафа про все мовчала, хоч не могла забути. Пачкарі кленуть «чорта», а Гафа все думає про нього, як про того, що має гарні вуса і очі.

— Ну! Він ще нам попадеться! — казав рішуче Никора. — Від нас не втіє. За Шандора! Цілу ніч вони пили нашу «паленку». Хлопці! Клянусь на євангеліє, що Ліла Тиси віддамо! Побачите!

Всі знали Никору. Не треба було два рази казати. Се він сказав і перед Гафою. Вона здригнулася, так ніби він знає її думки. Ні. Її думки тільки для неї. Ніхто про них не знає. Вона ходить з ними, мов за своєю тінню. Никора не дає їй спокою. Гафа йде на поле, там і Никора крутиться. Щось вже знайде, щоб побути на полі. На музиках Никора все перед веде, а з ним Гафа танцює. Візьме

її в дужі руки і носить, мов вихор. А з церкви йдуть... Гафа і інші дівки. Йдуть рядочком широкою вулицею в нових білих сорочках. Никора також зараз за плечима в своїх з твердими холявами чоботях. Ступає, мов вояк. Твердо і рішуче. Він мігби собі прилучитися до інших парубків, що он пішли зпереді, але тут Гафа. Дивиться їй в слід і се вже приємно йому.

Через кілька днів після того, як Гафа зустріла Ліла, пішла вона до Хусту на торг. Був там ярмарок і хотіла купити нову хустину. На торзі кого бачить? Він. Ліл. Стоїть і сміється. — Що, — каже, — не пізнала?

Гафа трошки злякалася. На щоках трошки зачервонілася.

— Ааа! Деб ні? — відповіла все таки весело.

— І я тебе пізнав. Скажи де живеш?

— Хто все знає, хутко старіється.

— Жарти твої гарні, але ти ще краща.

— А хто вам сказав? Чи не збрехав?

— Очі мої ніколи не брешуть. Кого намітять — поцілять...

— Не хваліться... Краще Богу помоліться. Вас всі знають...

— І добре, що знають.

Довго з ним застоялась. І сама не знає, як сказала за чим на торг прийшла. Не знає також, як сталося, що хустину купив він, а вона взяла... Ще й хотів до дому на »моторі« підвезти, та відмовилася. Хотілося, га боялась, що всі будуть знати.

Пішла пішки, як і прийшла. Йшла рівною дорогою і так було весело. Ніколи їй ще не було так весело. Хустину несла, гарну шовкову хустину. Час від часу виїме, подивиться і знов сховає. Ах, як радісно на світі жити! Які хороші ті сині гори і Тиса весело шумить, і сонце передвечірнім промінем освічує хустський замок. Тихо і гарно навкруги.

Гафа раділа і думала. Хтось он чекає на дорозі. Се Никора. Десь взявся тут несподівано, чи то за кущем сидів, чи з під землі виріс. Навкруги нікого не було, тільки він стоїть і дивиться на Гафу.

— На віки слава, Гафо! — відповів. — Кудись ходила?

— Ходила. А тобі що? — відповіла.

— Мені ніщо. Так просто... Не знав що сказати... — Думаю, була на ярмарці. Дозволиш йти з тобою?

— Дорога вільна для всіх, а я не попадаю. Не питаю де був...

— Бо й не скажу. А де ти була — сам знаю. Бачив.

Гафа спустила очі до долу. Не сказала нічого. Зачервонілася ще раз сього дня.

— А що купила? — питає Никора.

— Купила, — відповіла химерно. — Нащо питаєш?

— Отак тільки... Для слова. Шовкову хустку, думаю. Не бійсь, не бійсь! Не скажу нікому.

Гафа здригнулася. — А я не боюся. Кажі хоч і всім.

— Знаєш, що я не говіркий... Але коли з ним щось станеться — не здивуй.

— А мені, що до того. Всі знають, що моя хата з краю...

Треба було їй так казати. Слова Никори довго дзвеніли їй у вухах. А Ліл все хотів з нею бачитися. Тікала не тільки від нього, але навіть від самої думки. Тікала, як могла. Але від думки нема схованки. І в ночі бачити Ліла. Засне — все він коло неї.

Прийшов на неї смуток. Щось тепер буде. Сі дні так не минуться їй. Серце чує все. Воно ніколи не брехало їй. Хотіла сама бачити Ліла і сказати йому все, що знає. Не чує до нього й трошки ворожости. Вона готова вийти до нього на беріг Тиси, в ліс, в кукурудзу... Хоч куди. Навіть в ночі. Тепер якраз такі вони ті ночі... Такі ясні, і такі хороші. Місяць такий великий, повний і чистий. Вода в Тисі блищить сріблом, на горах синій прозорий туман, а скрізь, велика тиша. Здається, хтось книгу читає, а все навкруги слухає її. І Гафа також слухає. Вона виразно чує слова, в яких дзвенить щось приємне, хвилююче. Її душа розцвітає від сього, мов квітка.

Такої саме ночі зустрілася з Лілом. Пробыла з ним тільки пару хвилин. Не могла здержати биття свого серця. Здавалося, воно розтрясе її. Здавалося, що вона сама, то одно, велике, неспокійне серце. Через те втікла. Тікаючи, встигла сказати, що прийде іншим разом. Тікала, мов дика, мов звірина ранена, мов божевільна.

Що з нею сталося? Не питайте. Не питайте її тепер, ніхто не питайте. Не мучте її. І ви, мамо, не питайте, і ви, тату. Лишіть її, бо ніхто не мусить знати, що носить вона в серці.

Другої ночі вийшла Гафа з хати і подивилась на Тису. Там за річкою горить огонь. Ні. То не огонь. То горить мое серце огнем. Я післала його туди на місце себе самої. Обіцяла там бути і не пішла. Вийшла тільки з хати і між соняшниками майже цілу ніч простояла. Не пішла далі. Не могла піти, бо серце не видержало б і занялосяб просто в грудях.

А «він» другого дня зустрів її. — Ну? Яж тебе чекав. Ти дуриш мене.

— Ні, ні! Не дурю! Я... Ах, що я можу сказати? —

Її уста не вимовляли більше слів. Говорили за неї очі. В них було стільки палкої, щирої мови, що навіть Ліл зрозумів. Не питав її більше. А чи вийде сієї ночі?

— Ні!

— Ні?

— Не питаєте два рази! — викрикнула вона.

— Прийду! — крикнула по друге і втікла, як завжди, бо щож могла зробити? Бідна, підбита соколиця... Ранена і піймана міцними руками.

Цілий другий день проходила Гафа над Тисою. Склала собі пісню і співала її. Зверталася за допомогою до гір, до сонця, до вітрів. Але не стало їй від того легше. Серце далі панувало над нею. До ночі ходила по березі і там лишилася.

Поволі з гір зійшла ніч. Так само встав місяць. Знов Тиса заблищала сріблом. На соняшники впала роса. Сіра рінь швидко холонула. На другому березі співав хтось пісню і ті звуки ранили Гафу. Сіла на ріні, підбрала під себе ноги і довго, неперушно слухала.

Чекала, аж «він» прийде. Тремтіла, іноді хотіла зірватися, щоб втікти, але перемагала себе. Коли почула кроки, схилилась зовсім низько до холодної ріні.

Він не бачив її. Стояв і оглядався навкруги. Дивився назад у бік церкви. Там задзвонили і голос дзвону покотився долиною.

Вона далі не могла терпіти. Тихо піднялася, босі ноги безшумно торкнулися гладеньких камінчиків і, мов на крилах, метнулась до нього.

— Ха, ха, ха! — вирвалося несподівано з її уст. Вона злякалась свого сміху і втихла. Кинулась до нього, обняла, пригорнулась. Хотіла сховатися ціла, щоб ніхто не бачив її. Хотіла запалити і його таким огнем, яким сама горіла. Боялась показати йому свої очі, уста і щоки, бо на них було те, що найбільше мучило її і що найбільше її тішило.

Там, на березі швидкої, срібної Тиси зазнала кохання. Була чиста, мов ангол, бо хотіла тільки любити.

А місяць світить. За Тисою гори, кожда на своєму місці, стоять. Вода шумить, виблискує і плеще о пологий беріг.

Через пару днів у лазах зустрів Гафу. Никора. Брала там коноплі. Вбраний був по міському з червоною краваткою. В кишеньці піджака виглядає кінчик білої хустинки.

— Гафо! — гукнув несподівано. Вона затремтіла, мов піймана холодною рукою пташина. — Не лякайся! Сеж я (засміявся). Хотів дещо сказати. Хоч?

— Не силюю. Можеш, не мусиш.

— Ну, то підступи ближше. Здалека вітер віднесе...

Підступила. — То кажи. — Очі спущені і закриті віями. Гарні, довгі віі.

— Ти, Гафо, сьогодні бліда.

— Яка є, така є. Тільки се хотів сказати?

— Не спішися. Скажу більше. Хочу сказати: кинь того граничаря. Не нашої віри чоловік.

Гафа не сказала нічого. Як стояла, так і відійшла. Никора зістався на місці. — Як хоч, — сказав їй навздогін.

— Я тільки мусів сказати, а ти, як хоч..

І відійшов. Гафа довгий час блукала між густою кукурудзою. Їй хотілося кудись сховатись. Відійти хіба в лісі і здичіти. Ну, себе не перебореш. Іноді в людині сидить велика сила. Нічим не перебореш її.

Але вечером знов вийшла на беріг Тиси. Не видержала. Казала собі: »не підуй!« А тільки сонце зайшло, тільки темнота оповила землю, встала і пішла. Йшла не стежкою, а через кукурудзу і соняшники, крадучись до злодійськи. На кожному круці зупинялася. Здавалось там он хтось стоїть. Спинаяся на пальці, або пригиналась мало не до землі, готова що хвилини випирхнути і відлетіти.

Серце неймовірно билось, коли падала в його обійми. Тремтіла, мов та рибина, що багько нераз виловлював з Тиси. Коли цілувала, пекла горячими устами, мов жарина. Часом з очей її виступали сльози. Тоді виривалася, тікала на бік і, клякнувши, припадала до землі. Шукала охолоди і рятунку.

Се трівало багато днів. По селі пішли недобрі чутки, але Гафа не зважала. Тепер вже їй все одно. Тепер вуха її нічого не чують, а очі нічого не бачать. Слухає своє серце і що вечора ходить на беріг Тиси.

Але настали інші дні. Все так буває, коли спека, коли горить, коли пече... Гафа не зчулася, як се прийшло і як сталося. Сталося і вже. Не думалаж вона, а хочби й думала, хто в силі перебороти себе, коли любиш?

Сталося так: була неділя. Гарна передосіння неділя. Гарно світило сонце, небо було хоч сіровате, але гарне. Всі, хто як міг, хотіли бавитися. В селі на жандармській станиці зчинили вечором танці. Закликали туди й граничарів. Не було там Гафи і не було Никори. Танцювали самі »пани«. Але Никора любить подивитися на панські танці. Заложив у кишеню пістоля (так краще), через городи і сад закрався під вікно жандармської станиці. Вікна у залі великі. Засів за кущем жасміну і бачить все. Велика нафтова лампа досить ясно освітлює всіх гостей. Никора роздивляється навкруги і мацає свого пістоля.

Долоня зовсім від поту змокрила. Бачить і »Чорта«. Хотів витягнути пістоля, га почекав. Ще є час. Хай потанцює. З ним он якась у блакитньому одязі чортиця. Нагі плечі, руки, личко зовсім рожеве, хвилясті до самих плечей коси. Вона танцює, вигинаючися, тонка така, мов лозина. Пан Ліл весь час танцює з нею, щось говорить, сміється. Вона сміється також. Никора й собі криво посміхнувся. Широкі уста скривилися і пара зубів, мов у вовка, висховзнула з під них. Се він Гафу згадав.

З тією згадкою стрибнула в його голові недобра думка. Зірвався і, як стріла, побіг. Гнався просто до Гафи. По дорозі весь час сміявся. Хотів скорше прибігти, не злякався зайти до хати і перед багьком вирвати з хати Гафу.

— Гафо! Ходи! Маю тобі щось сказати. Ходи скоро!

Був такий схвилюваний, що Гафа не могла відмовитись. На дворі схопив за руку так, що дівчина скрикнула і, мов нечистий, потягнув її за собою.

— Ходи, Гафо! Щось побачиш!

Гонив, мов дикий кінь. Вона не могла зупинитися. Після її взяла цікавість і вона бігла за ним сама. Стрибали через городи, перелази, продиралися через густу кукурудзу, поки не опинилися перед вікном, там, де перед тим сидів Никора.

— Бачиш? — засичав він їй в саме вухо, а очі його по вовчому світилися. Вона натягла шию, спиналася. Бачить. Все бачить. Може більше не треба. Можна тікати. бігти звідсіль далі, в ліс. Никора мусів її придержати.

— Чекай! Ще не все. Подивімся!

Пан Ліл не сподівався, що кілька таких гострих очей слідкують за кожним його кроком. Він далі танцює собі з своєю панною. Ось йому заманулося вийти в сад. Він щось їй сказав, та кивнула головою. По хвилині вони на свіжому повітрі. Тихо, зоряно і темно. Ось там далі вони зупинилися, а Никора, мов справжній хижак, кламцає зубами. На чолі його зійшов рясний піт. Гафа вже сама міцно схопила його руку і трималася, мов та, що топиться, що просить рягунку. Її ноги стали зовсім слабкі, ніби з гуми і підгиналися. Уста весь час висихали і вона мусіла звохчувати їх язиком. — Никоро! — шептала. — Не треба більше. Досить. Винеси мене звідсіль.

І він так зробив. Взяв її на барана і поніс. Що се для нього значить. Він нісби її так на край свіга, цілу ніч. Не боявся, що почують його. Ступав сміливо садом, виминаючи стовбури дерев. Виніс її на поле і поставив. Тут кинулася йому на шию.

— Никоро! Никоро! — кликала вона його. Її голос був слабкий і тремтячий. — Не кидай мене тепер. Боюся!

Ночі боюся, Никоро. Колиб хоч день. Чуеш, як шумить Тиса?

Никора стояв твердо на землі, поглядав на всі боки, ніби там, у темряві вимацував когось очима. Один лиш рух і він стрибне, шарпне і роздере. Але навкруги темно, тихо і безлюдно. Тільки кукурудза шелестить. Ніч. Справжня, мов гарна черниця, ніч. Никора щось хотів сказати, але ні одно слово не йшло йому на язик. Хотів щось робити — рвати, шарпати, бити. Нарешті проговорив хриплим голосом:

— Хочеш — до ранку рішу.

— Кого? — вирвалося в неї.

— Не знаєш? Рішу і вже!

— Ні, ні, ні! Не руш його ще!

— Не руш! Бо дурна! І я дурний, мов бубон. Ех, Гафо! Ось мої пазурі. Отак рванувби і все чисто роздер!

— Почекай, Никоро! Мовчи! Тепер мовчи!

Никора твердо сплюнув і замовк.

Розійшлися на світанку, бо все одно Гафа не моглаб заснути. А Никора? Сей сидівби тут, коло її ніг, хоч вічність. Лежавби на боці, дививсяб на неї червоними очима і при кожному ворожому шелесті хижо шкірівби зуби.

Коли зійшло сонце і став знов день, Гафа вже знала, що робити. Надто настирлива була її нова думка, щоб могла бути спокійною. Сонце швидко зводилося на небі. Соняшники підняли голови. У глибині неба над кукурудзою кружляють два яструби. Гафа завжди любила ті птахи. Ось кружляють вони в чистому просторі, але вже напевне намітили щось для себе між плазунами на землі.

Кілька днів не мала Гафа спокою. Нова думка мучила і непокоїла її. В четвер Перша Пречиста. В сей день у Мукачеві празник. Дівчата йдуть туди з процесією молитися. До них пристала і Гафа. Здавалось, як піде у світ, віднесе себе з сього горячого місця і все знов буде, як було. Завжди сумувала за далекими краями, за новими людьми. Завжди була тут, а думки носилися десь далеко.

Дівчата йшли довгою, рівною, асфальтованою дорогою. Спереду несли хреста. З неба гріло сонце, асфальт горячий і м'який. Гафа йшла коло хреста і проказувала вірші. Дівчата підхоплювали їх співом. Всі потопилися, тільки Гафа була невтомна і бадьора. Йшла все спереду, весь час високо і гордо тримала голову, все дивилася вперед. Ніхто не сказавби, що діється в її душі. Чула в собі силу, ніби перед нею якась велика мета і вона мусить осягнути її.

В монастирі на Чернечій Горі молилася і сповідалася. Ходила між людьми, роздивлялася скрізь, ніби когось шукала. Не чула спокою в душі. Її думка все верталася до того самого. Ні образ страждаючого Христа, ні Пречиста Діва, до котрих скеровувала свій погляд, не заступили її думок. З ними вернулася й до дому.

Дома довідалася, що граничар її заручився. Сказав се їй той самий Никора. Хотів доконати і її, і його. — Що мовчиш, Гафо? — сказав він. Не сміявся, але очі блищали весело і хижо.

— Нічого. Зпитуєш мене з розуму.

— Ні. Я чекаю тільки твого слова.

— Мое слово вже давно сказане. Ти тільки його не розумієш.

— Зате тепер розумію.

— Але мовчи. Ніхто тепер не може перешкодити тобі. Тільки роби.

Никора подумав. — Рішу! — проговорив він і тріпнув кулаком. Гафа йому вірила. Подумавши хвилину, ще промовив: — Післязавтра Циль, Митро та Іван йдуть в дорогу. Пішли «його» на Тису. Згода?

Гафа кивнула головою. Пішла до дому і все добре обдумала. Післала молодшого брата до граничаря, але того не було дома. Чекала його майже до ранку. Ходила, як то звикла ходити, наслухувала, що діється в Божому світі, ловила шум Тиси. Ся річка така мила їй. Колиб що, віддаласяб їй ціла, мов в обійми матері.

На другий день пішла сама до Ліла. Він думав, що кличе його над Тису, і почав перечити. Гафа хитро посміхнулася. Вона дасть йому нові любові. Хіба не знає? Никору хіба забув? А його обіцянки? Никора все погрожує. А завтра він йде в Румунію. Двох людей вистарчить, щоб його, мов старого гриба, підібрати. Ні?

Ліл вислухав її. — Ну, ну, добре, — сказав. — Я його підберу! Досить з нього гуляти. Проведеш мене над Тису...

Слідуюча ніч була темна. Навіть зорі не світили. Небо затягнене легкою хмарою і через те нема роси, через те тепло. Навкруги велика тиша. Вітер відлетів за гори, склав там свої довгі ноги і заснув. Листя кукурудзи байдуже повисло і мовчить. Соняшники посхиляли свої здоблені голови і, мов мужики, сплять настоячки. Небо, здається, збиралося на дощ.

Ліл взяв собі помічника і Гафа повела їх. Пішли через пригорок кущами бучини. Йшли довго. Вийшли далеко за село на захід. Беріг Тиси тут високо випинається і стрімко

спадає до річки. Вода підпливає під саму кручу, робить лук, вирує і з шумом відпливає далі.

На право й на ліво велике безлюддя. Кущі бучини творять тут хащу, лиш десь-недесь попадеться невелика галявина. На одній з таких галявин Гафа зупинилася і сказала граничарям присісти. Присіли. Тихо навкруги, тільки Тиса шумить, та десь в долині далеко чути кляпіт Копанського млина. Повільно проходять хвилини. Гафа закашляла. Їй щось не добре. Вона мусить кашляти. Проходить так пів години.

Нарешті на Тисі хтось легко заплюскав. Граничарі напружились і чекали. Дивилися в темноту з рушницями на поготові. З високого берега ледь помітна сіра поверхня річки, що підрізалася, мов коса, в протилежний беріг і злилася з ним.

Почувся легкий гармідер. Від води відділилося кілька постатей. Чути, як піднімаються крутою стежкою вгору. Ось вони вже зовсім близько.

— Стій! — викрикує зненацька Ліл і вискакує з своїм товаришем зза куша.

Але в сюж мить за його плечима щось зашуміло. Се вирвався з своєї засідки Никора. Одним ударом руки звалив першого граничаря, а другого міцно схопив за руки. — Хлопці! Сюди! — не голосно крикнув він. — Піймали чорта!

Блиснули електричні ліхтарки і кілька пружок світла освітили граничарів. — Се він! — засичав голос над вухом Ліла. — Виявіть їх! У прірву!

В темряві почувся притлумлений сапіт і борюкання. По часі повязані з позапиханими ротами граничарі лежали на землі. В сей час підійшла Гафа:

— Хлопці! Чекайте! Не так. Никоро! Послухай мене! Одного віднесіть туди. Хай пливе. А сього лишіть. Сеж наш Ліл? Ні? — Гафа придушено засміялася. — Сеж він, голубчик. Виж забули, що він Шандорів спірт випив. Так напоїмо його і нашим. Ану, привяжіть його до того дерева. Цілю, Митре! Давайте ваші корчаги. На ноги його! Відкрийте йому очі, вуха. Хай чує і бачить. Хай знає, хто ми!

Хлопці піднесли Ліла і в мить припили до дерева.

— Так! — задихаючися кричала Гафа. Вона ледви трималася на ногах. Не було вітру, але вона хиталася, мов стара верба. Вона бачила, як привязували Ліла до дерева, як підправляли кулаками його живіт, голову.

— Добре, хлопці! Тісніше! Тепер почастьуйте! Не шкодуйте для приятеля. Миж любимо його! Лий, Цілю, лий! На голову! Просто на голову! Так! Похрести його! Не жалуй!

гах. Горячий та острий запах капусти вихоплюється з задимленої салі. Вхожу. В натовпі сидячих людей знаходжу вільне місце. Вже пізно і напитки ллються солідно. Циганська трупа якраз вийшла на естраду. Дорогі строї з колишніх добрих часів — заступлені вбранням звичайнішого крою. Тільки в гарних циганок можна завважити завжди те саме замилювання до живих барв. Гітари скандують дикий і пристрастний спів. Подразнені алькоголем танцюристкі затримуються в таночному вирі, з грудями, що хвилюють ще на нерухомому вже тілі.

З помутнілими очима мужчини пють горілку довгими ковтками і виють. Чортівський ритм накликає до оргії.

Віч-на-віч мене велике дівчиниско з волоссям мов льон, підмальованими лицами і тугою шиєю, вдягнута в обтислу лиху бавовняну сукню, випорожнює склянку. Її товариш розлягся на столі. З фіолетним обличчям, він точить слину і хропить, мимо ударів по плечу, яких вона не щадить йому.

Вона замовляє чергову фляшку горілки і цідить з неї просто в рот. Відтак порушена гострим, крикливим гуканням циганів, пірвана диким ритмом їхнього танку, підводиться, кружляє в крутому обмасі, гратить рівновагу, і паде мені на коліна.

Спершу, мов заскочена своїм «випадком», збентежено глядить на моє чужоземне вбрання. Потім вибухає сміхом.

— Сідайте і замовте собі щось.

— Дуже радо.

Продовж п'яти хвилин, при допомозі алькоголю ми набрали взаємної симпатії.

Вона подивляє мою краватку; здіймаю з себе ту частину своєї гардероби і даю їй. Вона загортає собі краваткою шию і пеститься нею. Ми вже приятелі.

Довкола нас вибухають сміхи. Якийсь молодий блідий парубок втирає собі носа обрусом і плаче... При іншому столі якась груба жінка розбиває тарілку на голові свого товариша, малого, незамітного чоловічка, що гендітно до неї усміхається.

Коли кельнер велить їй вийти, чоловічок заступається за неї:

— Се нічого, лишіть її, вона забавляється.

— Ходи — каже нагло Зефа, моя нова приятелька, — ті мочиморди мені обридли.

Жадаю рахунку: 45 рублів — третина місячної платні робітника. Мабуть не багато пролетарів між тими веселими нічними гостями...

Ніч добігає до кінця. Ясна пляма росте на сході.

Зефа, яку свіже повітря протверезило, бере мене за рамя і вдвійку, йдемо вулицями Москви. Вона тримає

мене міцно. Від часу до часу переступаємо через рівчаки, якими ллється брудна вода з подвір, обгороджених парканом. Коли ми були в каварні, падав дощ. Ховзаюся по болоті, оминаючи великі калюжі, під якими зникли камінні плити хідника.

Темно-зелене вантажне авто, позначене білими літерами, задержується перед віконцем пивниці. Один чоловік видає картоплю чи капусту та сипле її у віконний отвір, другий проганяє звійні тіни обдертих дітей, що їх очі блищать від горячки і які прибули не знати звідкіля. Між ними якийсь старик, вкритий бологом, зігнутий і полохливий, намагається так само, як вони вхопити заборонений овоч.

Один з них завважує мене.

— Чужинець...

Вони обступають мене з простягнутими руками. Інші тіни виходять з темних челюстей брам і прилучуються.

— Дайте мені копейку!

Роздаю всі мої дрібні гроші. Але нагло тіні пирхають, мов горобці. Довга шинеля міліціонера показалася на кінці вулиці...

Ми продовжуємо наш прохід по горбатих вуличках, повних дір і вибоїв. У сірому світлі дня виразнішають знищені фасади, непримкнуті двері, сточені шашелем, брудні вікна з латаними шибамі.

В кожній кам'яниці десятки накопичених родин сплять, плече об плече на великих залізних ліжках, вкритих солом'яними підголовниками і простою одіжжю. Неприємним запахом заносить від малих подвір'я.

Дивне місто!

Повертаємо до «показових» дільниць: асфальтовані бульвари. Охотний Ряд. Тягарові вози проїзять навантажені стоячими робітниками.

На Революційній Площі жінка-вайхар сидить уже на своєму стільчику, оперта на мур, загорнута в хустини і старе одіння. Нарешті бачу робітницю... Я охоче поговоривби з нею, але вона спить...

Я не знайшов ще простолюддя. Противно, щораз більше від нього віддалений. Сьогодні у вечорі я запросив до себе заслужену артистку народу і республіки (се її офіційний титул), паню Ксеню П. Пізнав її підчас гостини в одного дипломата. Бо треба знати, що балет московської опери зберігає старі традиції: в ньому амбасадори і послы вишукують своїх утриманок.

Пані Ксеня П., яка ніколи не була ще закордоном, дуже залежить на тому, щоби показати себе знавцем європейських звичаїв. Ні за що в світі вона не прийнялаби запро-

шення на обід в російському ресторані. Вона не піде нікуди, крім *Національного, Метрополю* або *Савою*, готелів для чужинців.

Мені байдуже, де їсти, чи в *Метрополю*, чи в одному з тих задимлених шинків, де зустрічається не робітників — їхня кишеня на те не дозволяє — але партійних урядовців і добре платних секретарів. Льокалі ті досить брудні і чути їх капустою, люди поводяться там між собою фаміліярно і впиваються швидко.

Мій шлунок може з тої причини терпіти, але не моя амбіція. Зате ся клієнтеля, дарма, що своєю огладою відбігла вже трохи від простолюддя, є не гідна пані Ксені П. Вона, що відвідує Кремль і посольства, не може вже мішатися з простаками. Чудно, але мушу ствердити, що тутешні комуністи є снобами. Вони пропадають за титулами.

В сільській глуші «чистий», що командує колхозом, каже кликати себе «предсідником». Ті вороги буржуазних пересудів люблять відзнаки. Відзначення орденом Леніна проходить під знаком подібних інтриг, що й роздача лаврів академіка. Вони люблять теж ступені, гальони. Одного дня я був свідком, як один з висших совітських старшин мрійливо говорив:

— А всеж таки за старого режиму, я бувби вже полковником.

Один з найновіших указів Сталіна приніс йому мабуть сатисфакцію. Відтепер в червоній армії є підстаршини, капітани, команданти, полковники, ба, навіть п'ятох свіжо іменованих маршалів.

Але є також і простий рядовик, який себе питає:

— Навіщо тоді робили ми революцію?

Бо не забуваймо, що перші більшовики були солдатами і моряками, які домагалися скасувати старшинські ступені і самих ненависних старшин. Мабуть думку тих людей береться тепер мало під увагу.

Думаю про те, підчас коли заслужена артистка, гримаючи малий палець в повітрі, сміється до мене через келих шампанського.

Сьогодні навечеріє шостого дня¹⁾ і кількох москалів висших старшин, адміністраторів великих підприємств і поліційних службовиків, присілися до столів тут і там, горді, що вдалося їм пройти в еліту, поміж чужинців. «Цивілі» замітні убраннями, зле скроєними і з лихої матерії, в яких вони виглядають на людей зі скромними матеріяльними засобами. Але їх кишені повні рублів: се фаворити режиму. Вони п'ють часто і з розмахом до дна. Орхестра

¹⁾ Тільки по містах кожний шостий день є днем відпочинку.

грає танці. В своїх шовкових сукнях, Кляра і її товаришка, дві танцюристки з бару *Метрополь*, агентки ГПУ, ніжно крутяться, сперті на своїх дансерів, яких я знаю: один з них конзуль, другий — член військової місії.

Танцюють тут з пагосом, підскакуючи і викидаючи взад ноги. Пригадує се мазурку з наших сільських весіль, або з балів на царському дворі 1913 р.

Якийсь совітський летунський старшина підійшов і, ступаючи закаблуками, попросив до танцю паню Ксеню П. Вона відмовляє.

Старшина налягає. Пані Ксеня П. вражена, відвертає голову. Старшина відходить засоромлений.

— Ті люди не мають почуття дискреції, — каже вона, граючися ковтками, дарунком якогось адоратора.

Паню Ксеню П. приймають в амбасадах. Вона танцює тільки з панами, що вдягаються в Вест Енді і носять шовкові сорочки.

В тому самому *Метрополі*, Ілія Еренбург не дістав замовленого питва тому, що «кельнери були занадто заняті біля туристів». Ілія Еренбург на таку поведінку гірко нарікав. Але що робити? Мимо своїх привілеїв, він є тільки російський підданий.

Снобізм. Він вкорінюється також і серед примітивніших кругів. Я запросив кількох урядничок телеграфу на танці до *Савою*. Треба було бачити їх міни, пози. При мені вони не пізнавали вже своїх вчорашніх приятелів. О, досить понурих поглядів покинутих молодих большевиків переслідувало мене тоді.

Існує сьогодні в Москві ціла кляса «баб з торгсіну», нероб, полюбовниць для чужинців. Легкого хліба заздять їм їхні товаришки, уряднички або робітниці. Вони не є погорджувані, противно! Постійно оточені молодшими товаришками, з яких кожда сподівається бути представленою одного дня комусь з тих шляхетних подорожних, що возять з собою «валюту», предмет загальної пошани.

У всіх офіційних промовах не забувають тут відноситися з реверансами до пролетаріату. Але здається, що в дійсності не звертається на нього ніякої уваги. Тим і пояснити треба сильне бажання москалів вийти з пролетарського стану.

Одним з спостережень, які на самому початку мого побуту в ССРСР найсильніше вдарили мене, було те, що соціальні різниці є тут на свій лад маркантніші, аніж у великих демократіях Європи або Америки. Згадані різниці незвичайно здивували мене в тій вітчизні комунізму. Подаю кілька фрагментів.

Ще в спальному возі в Петербурзі мій сусід з гар-

ною чорною бородою, намащеною та наперфумованою фіялками, зробив сцену кондукторові з того приводу, що пасажир третьої класи, співаючи, не давали йому спати.

Я не прилучуюся до скарги могого нервового сусіди, бо шаную волю народу навіть тоді, коли самому приходиться трохи з того приводу терпіти. Але синьобородий, директор могутнього радянського тресту не любить, щоб йому суперечили. Він впадає в шал:

— Скажіть їм, що я хочу виспатися. Я за се заплатив.

Кондуктор, на позір, слухає з пошаною і йде приказати тишу співакам, що швидко вмовкають. Ось так подорожний третьої класи мусить схилити голову перед подорожним сніпінгу. Тому, що останній має гроші...

Прикро вражає, що існують тут багаті і бідні і що багаті мають таку перевагу над бідними.

Іншим разом в Москві обідав я в *Ліворні*, скромному ресторані, брудному, але випосаженому в одну з безчисленних труп, зложених з циганів-урядовців. Сьогодні їх співи заохочують нарід консумувати державний алкоголь.

При вході задержала мене сварка. Двох мужчин у робочих одягах пробують силою відчинити двері. Дверник їх відпихає.

— Ми маємо гроші, гляди! — кричать вони. — Ми одержали нагороду!

— В таких одягах? Виключене! — протестує дверник співчуваючо, але рішучо.

— Пусті нас таких, які ми є! За тих трохи грошей, що я їх заробляю, я волю випити, аніж купити вбрання.

Та служник не дається переконати. Приходить до зневаг.

— Піди к чорту, яка-така твоя мати!

Та нагло вони вмовкають. Один з кельнерів побіг у міжчасі шукати міліціонера. Міліціонер приходить, достойний, готовий до інтервенції. За пізно. Робітники вже дали ногам знати.

Іншого дня в *Національному* бачив я таку характеристичну сцену.

Прибула ціла валка подорожних з провінції: делегати, скликані на один з тих радянських конгресів, які мають за завдання перегартувати комуністичну віру тих, що перебувають далеко від столиці.

— Добрийдень, товаришу!

Дверник, штивний в своєму довгому синьому плащі, червоніє на лиці. Заскочений, мало при звичаєний до такої фамільярности, він перепускає їх.

Та в голю, всі служники, що бачили сцену, притом-

ніють. Вони збігаються, алярмують завідуючого. Останній, з важною міною, міряє зайд.

— Чи маєте позволення? Ви є в готелі Інтуриста, ще й до сього в повному сезоні. Нема кімнат для вас. Зрештою, ви не змоглиб навіть заплатити цін, яких ми жадаємо тут, — додає він згірдливым тоном.

Зніяковілі люксовим виглядом готелю та одностроями служників, інтрузи оправдувалися:

— Ми перший раз в Москві. Ми — просто з двірця. Нам дали картку подорожі, але не зазначили, в якому готелі ми маємо задержатися... Ми зайшли сюди, бо бачили напис »Готель«... Ми не знали і тисячу разів просимо вибачення...

— Добре, добре — перериває завідуючий протекторським тоном, і безпардонно звертає їх до дверей, бож туди входять інші чужинці...

Завважив я також, якими зарозумілими ставали мої російські приятельки, коли я попід руку з ними виходив на місто. Безлично пропихалися тоді вони між бідаками, що чекали на трамвай, присвоювали собі право першєства над довгими терпеливими чергами перед крамницями, вживаючи мене, чужинця з пошукуваною валютою, мов емблему паньскости.

— Вони мають рацію — сказав мій приятель, якому я, обурений, оповів мої вражіння. — Одинокий спосіб на те, щоби мати пошану в тій країні, се міряти людей зором. Се загально прийнятий звичай. Колись нарід вступався з дороги людям з титулами. Сьогодні він уступається з дороги тим, хто має гроші і впливи. Якщо маєте час, ходіть зі мною, я задемонструю вам малий показ!

Він потягнув мене на Червону Площу. Була се пора, в якій перед мавзолеєм Леніна тиснеться побожна товпа, прочани з далеких земель, взірцеві робітники, що в нагороду за свою пильну працю дістали квіток на безплатну подорож. Довга черга стояла вздовж мурів Кремля і сягала майже до церкви Святого Василя. В тих простих і терпеливих людях все ще жила стара словянська містика. З шанобою, з якою католики підходять до святих мощів, ті люди зближалися до »святині« Леніна.

Два червоноармійці з багнетами на остро, тримали почесну сторожу, застигли перед дверима з бронзу.

Група поліцаїв сплавлювала терпеливу хвилю звеличників.

— Ходіть! — потягнув мене до них мій приятель.

І звертаючись до їх провідника:

— Туристи!

Миттю, стукнувши закаблуками, старшина дав нам пе-

рехід. Його підкомандні швидко і брутально усунули з дороги жінок в хустинах і чоловіків в кашкетах, не забувши віддати нам поклін.

Ось як я міг в товаристві цинічного капіталіста оглядати забальзоване тіло дикого революціонера, — його вперте чоло теоретика, широке обличчя азіяга і величаву декорацію санктурія.

Шкляна домовина виринала з сумерків і здавалося, що одиноке те яскраве світло, що було в сій труні, виходило з трупа. Світляні рефлекси освітлювали напружені і поважні обличчя, що пропливали в дефіляді і було чути, як терпеливо шорохтить обувом товпа за огорожою.

Перед тим загадковим, на завжди замкнутим обличчям, я роздумував про холодну ненависть теоретика, що нагромадилася в тому трохи завеликому черепі, до скептиків, до богачів, до тих, що відмовлялися помагати йому бичувати людство.

І ось ті вірні, виховані на кривавих примірах, ся товпа, зле вбрана, ті палкі учні уступають нам місця, бо ми маємо на голові капелюхи, виглядаємо на богачів і приїхали з буржуазної країни!

Більше, як деінде, привілеї в тій святій землі комунізму зарезервовані для тих, що мають гроші, або бодай виглядають, що їх мають.

Одну з найбільших помилок роблять ті туристи, які думають, що вони будуть добре бачені в Совітах, коли вдягатимуться в кашкети, старі краватки, зужиті блюзи, словом, коли виглядатимуть по »пролетарськи«.

Навпаки. Надаючи собі бідного вигляду, вони втрачають привілеї, з яких користають богачі, чужинці з заживним виглядом; втрачають право до облесних уклонів дверників, наражуються на кари і сварку міліціонерів, штовханці в товпі, самовільні арештування і дискретну погорду стилевих льокаїв.

Пригадується мені милий вчитель-комуніст з північної Франції, якого довелося мені стрінати в *Новомосковськ*ім, приємному справді, але менше вигідному готелі, аніж великі гостинниці-палати і призначеному для гурстів третьої категорії.

Він мав трицятку, лагідний і грохи мрійливий погляд, такий характеристичний для короткозорих і м'якге волосся, що окружало його обличчя ясною, майже золотом хвилюю.

Був се »чистий«, завзятець, член авангарди ще з шкільної лавки.

Він щадив місяцями сотик до сотика, щоби дозволити собі на подорож третьою класом Париж—Москва і назад.

Одного гарного дня, не тямлючися з радощів, прашаний париським агентом Інтурисга, він виїхав з північного двірця до обіцяної землі. Ніколи подорожний не був більше нетерпеливий, аніж він підчас нескінчених днів і ночей, проведених у поїзді. Коли на стаціях проходжувався перед герметичними вагонами з люксовими переділами, він здвигав раменами.

— За кілька годин, грубі буржуї — думав він — вас посадять на ваше місце: місце, що до нього мають право всі.

В Негорелое: яка радість, коли побачив шкарлатний транспарент з привітом до «робітників усіх країн».

Йому хотілося цілувати ту святу землю, стискати в своїх обіймах тих скромних урядовців, що служать не людям, але пролетарському ідеалові.

Очевидно, він здивувався трохи, коли побачив, як ті службовики кинулися по валізи до спальних вагонів, лишаючи його самого, його, що своїм скромним, добровільно бідним вбранням навмисне підчеркнув свою відданість пролетарській справі.

— Вибачте, але я взяв вас за росіянина — відповів агент Інтурисга, якому він жалувався.

В Москві — нова несподіванка. Милі провідники, заповідливі прислужники, нахабні ношки гули довкола сліпінгів. Всі вони спішилися провадити елегантних туристів до американських авт. По довгому вичікуванні, він опинився разом з гуртом подібних собі людей в одному з менше люксових автобусів.

Він намагався замішатися до груп багатіїв, послугуючися при тому своєю партійною виказкою, але на провідника не зробила виказка ніякого вражіння. Він відповів:

— Якщо хочете бути з нами, платіть доповнення такси.

Заінстальований в готелі, вірний своїй чистій доктрині, він уважав, щоби не образити служників «пурбуаром» і кликав їх «товаришами». Дарма! Його черевиків не смаровано пастою, він мусів чекати годину, заки його обслужено в ресторані, його речі губилися, двічі велено йому змінити кімнату.

Підчас сього він ніяково глядів, як уважно і заповідливо відносилися до його сусідів, «цінічних буржуїв», «капіталістичних півок», що безсоромно послугувалися «пурбуаром» і займали найкращі кімнати.

Вразливий на красномовні та ефектовні проспекти і на заохоту молодих перекладчиць, він знаходив розраду в об'їздах взірцевих сиротинців і наукових інститутів.

— Возьміть Лінкольна — дораджував часом провідник — витрачуватимете менше часу.

І вчитель їздив, слухав, нотував і глядів.

Одного гарного ранку його погляд зупинився на рахунку, поданому солодко-чемним завідуючим...

— Алеж я заплатив у Парижі! Яж замовив цілу подорож, включно з усіми видатками!

— Так, але ви не читали, як слід. В третій категорії ви мали право тільки до двох або трьох годин відвідування на день, до їзди в автобусах Інтуриста. Ви відбували додаткові прогульки, ви їздили в спеціальних возах, му-сьте платити.

— Алеж я не маю навіть стільки грошей! Ви берете мене за банкира? Зрештою, я партійник. Гляньте на мою виказку. Вона повинна залагодити все...

— Мені невимовно прикро, але ви мусите заплатити.

— Як? Алеж ви не можете в той спосіб відноситися до мене! Я — один з ваших.

— Вірю вам, але... се не залагоджує ваших довгів...

— А якщо я не заплачу?

— Тоді ми не звернемо вам вашого паспорту... Ви зістанете тут...

Вчитель був змушений піти до амбасаді, символа зненавидженої вітчизни. Треба було пояснювати конзулеві цілу історію. Конзуль, при звичаєний до таких випадків, загелеграфував до його родини, щоб прислали гроші і виведнав йому зворот паспорту.

Се було саме в тому останньому періоді його подорожі, коли я його стрінув. Врадуваний нагодою «вилитися» перед земляком, він запевнив мене перед своїм відїздом:

— Співчуваю вам, що ви лишаєтеся ще поміж тими св..... Не побачить мене більше ніхто в тому раю для богачів...

А що се був молодий чоловік, який не міг жити без ідеалів, він докинув:

— Коли верну до краю, запишуся до «Вогнистого Хреста»...

В «столовій», яка не грішить чистотою, на Бакунінський, де заходжу часом ділити чорний хліб і борщ з робітниками, що вважають мене «спецом по індустрії», є служниця Надя. Її імя, здається, служить їй за поживу. Вона худа, має анемічне лице і очі, підкружені втомою. Вона робить вражіння обезсиленої, а всеж таки безупинно шурє, чистить лавки і заготовлені столи, замітає і в порі обідів та увечері бігає від стола до стола, обслуговуючи

гостей порціями капусти, каші і склянками чаю, самотнім меню в тій харчівні.

Сьогодні я прийшов швидше, ніж звичайно і, вичікуючи моїх приятелів, розмовляю з нею. Вона балакає, не перериваючи своєї праці ні на мить, бо завідуючий харчівнею висовує часом свій ніс з дверей кухні.

Поволі розмова зводиться до настирливої теми. Найповажніша, майже самотня журба простих людей в СРСР: гроші...

— Життя дороге... Мого чоловіка вбили під час революції. Я лишилася з сином, який не був дуже здоровий. Під час голоду він помер. Ми були бідні, а хліб продавався тоді на вагу золота... Щоби жити, треба терпіти. З моєї платні затримують мені 27 рублів місячно за кімнату. Мешкаю в тій кімнаті разом з одним подружжям, добрими людьми... Але я майже зовсім не сплю: жінка кашляє цілу ніч. Мабуть тому, що ми живемо в пивниці... Там — вогко.

— Скільки заробляєте тут?

— О, я маю добру платню! Подумайте тільки, 150 рублів на місяць. Се платня, яку дістає робітник. Та я не одержую на руку цілої платні. З моєї платні стягають на синдикат, на Осовіяхім, на позичку, на товариство безбожників і т. д. В дійсності я ніколи не одержала більше, ніж 45 рублів. Се не вистарчає. Не звязую кінця з кінцем.

— Чому ви дозволяєте обтягати собі платню? Ви не є обов'язані підписувати позички! Ви дозволяєте забирати собі дві третини вашої платні. Се — неправильно.

Її блідо-сині очі глядять на мене сумно, зрезигновано, трохи дивуючись.

— Волю заробляти тільки 45 рублів, ніж взагалі бути без праці...

Вона попадає на хвилину в задуму і зітхає:

— Нам, малим, не лишається нічого, як тільки мовчати... і слухати...

Вона сказала се таким сумним голосом, що мені зробилося їй жаль...

Отже? Елегантна безтурботність «заслуженої артистки Республіки», блискучі чоботи червоних полковників, срібні лиси полюбовниць чужинців, золоті начиння пана Літвінова не є тільки самотніми овочами велитенської революційної господарки?

Вічні терпіння вбогих, терпіння, що зворушували передвістників соціалізму, є отже невилічимі?

І чи не тут треба шукати причини незвичайної дискретності Інтуриса?

Пер. Ж. П.

Карл Сілевс

Шкільне виховання в Англії

З книжки: *Джон Булл у себе дома* (John Bull at home)

Вперше за тристалитнє існування славнозвісної Гарровської Публичної Школи для хлопців¹⁾, на директора її обрано не священика англіканської церкви. Болдвін та Черчіл, обидва бувши гарровські учні, вплинули на призначення на сей відповідальний пост д-ра Норвуда, що користується славою одного з найвидатніших англійських педагогів. Він розпочав з реформ в Гаррові і навіть дозволив хлопцям постановити більшістю голосів, чи вони хочуть і надалі грати футбол так, як згідно традиції, досі грали в їхній школі, чи воліють на-томісць грати способом регбі (Rugby) або Association.

Від старих вихованців гарровської школи посипалися до Times листи з протестами проти такої реформи; *за* і *проти* обговорювалися на протязі якогось часу, аж новий директор був примушений подати свої мотиви такої революції в заяві, теж надрукованій в Times. Він тої думки, що вихованці Гаррова зустрічають пізніше в життю поважні перешкоди, бо вміють грати футбол тільки згідно гарровській традиції, тоді як цілий правовірний спортовий світ грає або регбі або Association.

Який гімназійний директор на континенті ставитиме будучність своїх вихованців у залежність від футболевих приписів? Я не досить розуміюся на справі, щоб мати тут власну думку і тому попрохав одного знайомого учня дати мені пояснення. Отже, в Association до м'яча можна дотикатися тільки ногами, в Rugby дозволено ловити й переносити його руками; згідно гарровським приписам дозволено і те і друге, можна навіть викопнути м'яч з рук противника ногою. Гарровський м'яч трохи приплюсканої форми, а брама не має поперечної перекладини, лиш самі два стовпці і тому їх називають „базою“.

Коло входу в шкільну каплицю мене зустрів один з молодших вчителів. Зовсім ще молодий чоловік, не зважаючи на академічну шапку, й накидку, *cap and gown*²⁾, він виглядав

¹⁾ Public schools — славнозвісні англійські середні школи з примусовим інтернатом: Eaton, Harrow-on-Hill, Winchester, Rugby, Charterhouse, Shrewsbury, Westminster, St. Paul's, Merchant Taylor's — найдавніші і найбільш відомі.

²⁾ Cap and gown — чорна чотирикутна плоска шапка і теж чорна широка і низше колін довга накидка з відкидними рукавами, — середневічне академічне убрання, на яке мають право укінчені академики англійських університетів: M A (Master of Arts) B A (Bachelor of Arts) та инш. Професори університету і вчителі в публичних школах носять cap and gown підчас викладів. Убрання се обов'язкове підчас академічних свят і офіційних уряджень.

ледви старшим за учнів шостої (останньої) класи. Перед кількома роками сам вихованець Гаррова, він вернувся, по скінченню науки в Оксфорді, до старої школи вчителем. В такий спосіб публичні школи постійно відновляються й відмолоджуються, а разом з тим підтримується питома кожній школі атмосфера.

На подвірю старші учні, в повному військовому вбранню, озброєні рушницями машерували до майдану на військові вправи. Саме сподівалися генерала з військової школи в Сандгерст, який хотів оглянути відділ ОТС (Officers' Training Corps, Офіцерський Підготовчий Корпус), до якого належить більшість учнів англійських публичних шкіл. Мій приятель намагався відвернути мої думки від згадки про мілітаризм. Директор Норвуд се знаний прихильник Ліги Націй. Учні влаштовують вечорами дискусії про Женеvu, розброєння і воєнні борги. Гарров має славу майже паціфістичної установи, казав він. Завданням Офіцерського Підготовчого Корпусу, запевняв мене, не було сіяти зерна мілітаризму, метою його було виключно привчання до дисципліни.

Маючи намір подивитися і на військові вправи, ми залишивши тимчасом суперечку, увійшли і сіли на задній лаві в четвертій класі, де ще йшло навчання. Се була година історії, римської історії, розуміється, про Марія та Суллу. Дискусія, — бо виклад перейшов в справжню дискусію, — скоро прийшла до сучасної історії. „Справжні причини війни“, казав учитель, „лежать завжди глибше: всі розмови про окупацію Бельгії та „клапоть паперу“ то — нісенітниця!“

Ми пішли подивитися на військові вправи. Генерал оглядав відділ. З самого початку було ясно, що се справжні військові вправи: презентація зброї, прикріплення — на команду — багнетів, біг та інші вправи. Очевидним завданням ОТС зробити з кожного учня запасного старшину. Я не бачу в сьому нічого страшного: хлопці люблять військові однострої, а вчителі — дисципліну.

Пані Х., жінка одного з наймолодших учителів в Гаррові, запросила нас на *лємч*. Чоловік її міг сподіватися, хіба років за десять, стати господарем дому, себто завідуючим одним з дванадцяти будинків, в яких міститься школа. Тоді на її обов'язок спаде доглядати за прохарчуванням і матеріяльним добробутом шостидесяти хлопців. Тимчасом вони жили самі в гарному будинку на самім шпилі гарровської гори. Молоді жонаті вчителі зобов'язані давати приміщення в своїх приватних помешканнях одному з численних східних князків, яких зпочатку вважається недоцільним залишати з іншими учнями по великих будинках. На Сході існує певна традиція посилати дітей князівських родин до Гаррову, а не до Ітону чи Вінчестеру. Акліматизувати розбещеного князика — нелегка річ. Коли принц Газі, тринадцятилітний наслідний князь Іраку, оселився в пані Х., йому не дозволили мати в спальні цілу

ніч шістьох слуг, до яких він звик, ані почесної сторожі. Отже проминуло кілька тижнів, аж електричний дзвінок в його кімнаті прийшов до нормального стану.

По обіді ми обійшли школу. Скрізь панує традиція: видко як все росло й будувалося поволі як тут, або там додавали щось: один будинок по одному. Останний додаток Саля на Спомин Війни (War Memorial), величний будинок з саями для святочних зібрань і шкільних концертів. Головного шкільного будинку, як ми до того звикали, немає; вдобавок до згаданих дванадцяти будинків є ще каплиця й бібліотека. Клясні кімнати, розкидані скрізь потрохи, належать тут не учням, а вчителеві, який всі свої лекції відбуває в своїй кімнаті. Тому в Гаррові постійно видко, як хлопці перебігають з одної класної кімнати до другої.

Зимою й літом учні носять круглі солом'яні брилі, неймовірно плоскі і з широкими крисами. Гарров — „поступова школа“ і традиційне вбрання учня публичної школи, довгі штани, куций жакетик і циліндр, видно тільки в неділю. В будень носять учні сірі штани і блакитні жакети з металевими гудзиками. Ся небала вигідність в Гаррові робить протилежність Ітонові, де суворо дотримують, в будень і в свято, традиційного вбрання. Але ся протилежність тільки зовнішня і не стоїть в ніякому звязку з аристократичним духом, спільним обом школам. Скінчивши військові вправи, хлопці відразу поскидали однострої, замінивши їх футболевыми штанцями.

Щасливий власник № 32 показав нам кімнатку, де свого часу спав Вінстон Черчіль. Зовсім спартанська кімнатка завбільшки за кабінку на пароплаві: просте, навіть непофарбоване, ліжко складалося на день разом з матрацом. Складаний писемний стіл, стілець і полиця на книжки — от і все умеблювання. На стіні світлинки батьків власника кімнати. Ідальня, зате, дуже вродлива і повна традиції: великі, мов у церкві вікна, вирізьблені з дерева постаті та величезне крісло для вчителя, господаря дому. Неодин „мамин синок“ набрався тут страху.

Людина може придбати знання аби-де, наприклад на вечірних курсах льондонського університету або навіть з заочних лекцій, листуванням, як се влаштовують деякі коледжі. Та се ще не значить, що ся людина дістала виховання. Придбати знання стало демократичним звичаєм і перестало навіть бути питанням гроша. Але дух публичної школи, її атмосфера, виробляється тільки спільним життям. Вихованець Ітону або Гаррова лишається ним на ціле життя і до кінця життя зберігає шкільні звязки. Перед ним відкриті посади в адміністрації світової імперії в п'ятих частинах земної кулі. Правда, на найвищі посади призначає парламент, але саме в політичній кар'єрі шкільні звязки грають рідко яку роль. В пресі раз-пораз здійснюється питання: Хто кермує імперією, Ітон чи Гарров?

В другому кабінеті Стенлі Болдвіна було п'ять вихованців Ітону і шість — Гаррова.

Бальфурові вдалося 1902 року скласти кабінет, в якому дві третини були бувші ітонці. Навіть Рамзей Мекдональд мав в своїм другім кабінеті шість ітонців чи гарровців. За останнє століття в Англії було 306 міністрів. З них 172 були вихованцями одної з п'яти старих публичних шкіл, з самого Ітону було 83. Коли батько не бажає, щоб його синові навіки заказано шлях до найвисших посад, мусить записати його кандидатом до одної з публичних шкіл, ледви він прийде на світ.

Англійські публичні школи се держава в державі. Їх назва не відповідає дійсному характерові цих виключних шкіл. В Америці публичними школами звуться елементарні школи для широких мас населення. Англійська публична школа се звичайне приватне підприємство, засноване на кошти одного або кількох жертводавців. Міністерство Освіти має тут дуже невелику контролю: міністр ніколи не інспектує такої школи, він дістає часом запрошення відвідати її. Кожною публичною школою заряджують її бувші учні. Управа з дванадцятьох уповноважених призначає директора, учителів, контролює рахунки, скликає загальні збори. Нові будинки додаються на кошти, залишені на се в заповітах бувших вихованців. Школу згадують в заповітах таксамо, як деінде церкву.

Вибір учнів має величезну вагу для утримання атмосфери в школі. В трох найстарших публичних школах, в Ітоні, Гаррові і Вінчестері виховується біля 2.000 хлопців. Крім тих трох є ще вісім шкіл, як Регбі, Чартергавз, Вестмінстер, Шрусбері³⁾, що можуть похвалитися традицією, яка сягає поза XIX століття. Отже по старих школах виховують не більш 10.000 хлопців, хоч згідно статистичним відомостям річного звіту публичних шкіл (Public Schools' Year Book) в Англії існує тепер 150 публичних шкіл з приблизно 54.000 учнями. Більшість тих шкіл засновано в половині XIX століття, коли знайий др. Арнольд, директор школи в Регбі, перевів свою реформу старої школи Регбі і поклав тим основу сучасної системи публичних шкіл.

Кошти виховання в нових публичних школах ледви менші, аніж по старих традиційних школах. Ріжниця остільки невелика, що кождий батько не вагаючися заплатити, щоб дати синові звязки і самому підвестися о щабель вище в соціяльній гієрархії. В Гаррові удержання учня коштує 50 фунт. на триместр: осінній, зимовий і весняний. До сього треба додати 25 фунт. річної оплати за науку і приблизно стількиж на всі дрібні видатки. Кождий хлопець коштує батька 200 фунтів на рік, опріч видатків на одєжу та утримання під час вакацій. Деінде такі кошти здаються неймовірними, а в Англії десятки тисяч батьків видають такі суми.

³⁾ До них додати старі публичні школи: St Paul's, Merchant Taylor's, City of London School.

Найстарші три школи: Ітон, Гарров і Вінчестер приймають найбільше аніж 300 нових учнів щороку: кількість бажаючих мало що перевищує се число. Ніхто не любить діставати відмову. Стародавний звичай вимагає, щоби батько, перше аніж подати прохання про прийняття, довідався який з господарів дванадцяти будинків згоджується взяти його сина, якого вже внесено в списки кандидатів від самого його народження. Тому що вчителі всі самі бувши гарровські вихованці, вони дають перевагу синам своїх бувших шкільних товаришів так, що здебільшого самі сини старих гарровців мають вигляди, щоби вступити до школи. Гроші грають тут дуже незначну роль і посторонна людина, щоб примістити сина, мусить мати великі звязки в самій управі школи. Богато англійських родин нараховує до трох століть свої звязки з гарровською школою і родина з гарровською традицією рідко коли переходить в Ітон і навпаки. Вінстон Черчіл був виймком: родина герцога Мальборо, до якої він належить, має ітонську традицію. Але малим, Вінстон Черчіл був такий слабовитий хлопець, що батько його, лорд Рендолф Черчіл побоявся віддати його до вохкого Ітона, що лежить у підніжжю Віндзорської замкової гори, і який Темза часто заливає. Але примістити нащадка Мальборо в здоровому повітрію на гарровській горі було не легкою справою.

В публичній школі хлопець уже починає пристосовуватися поволі до життя. Як п. Х. пояснив мені, таке пристосовання саме є головною засадою публичної школи. Перевага тієї системи полягає в тому, що старші хлопці дістають певні нешколярські обовязки і несуть чималу особисту відповідальність, що й розвиває в них силу характеру в такій мірі, в якій се неможливе, коли учень живе дома.

Публична англійська школа уявляє собою суспільство з власною конституцією та державними й суспільними завданнями. Гарров складається з дванадцяти великих будинків. В найстаршій з них, куди є найбільше бажаючих вступити, господарем дому є сам директор. Решта будинків стоять під кермою старших жонатих вчителів. В кожному будинку міститься 50-60 хлопців різного віку, від наймолодших до найстарших. Дисципліна в будинку підтримується не ззовні, а залишена самим хлопцям. Голова будинку (head boy), учень, грає далеко більшу роль в сьому відношенню, аніж господар будинку (head master), учитель; head boy — відповідає сам один перед учителем за дисципліну і порядок всіх 60 хлопців. Підручні його, монітори, належать до учнів шостої, останньої класи і багато з них вже кваліфіковані до вступу в університет. Монітор опікується призначеними йому хлопцями. Але в своїй кімнаті кожний учень сам собі пан, тут немає старшого. Монітор має право вимагати від малих деяких дрібних послуг: відносити його листи на пошту, приносити, іноді, обід з їдальні до його кімнати, робити по-

рядок в кімнаті і т. д. Сього майже досить, щоб підтримати дисципліну. Коли монітор не може дати собі ради з яким хлопцем, то кличе на підмогу учня, голову будинку (head boy), а сей, сам-один, а не учитель, господар дому (head master) має від яких 300 років і по сей день, право карати різками. Різка в руках старшого учня уявляє собою символ духу публичної школи, що понад все инше ставить розвиток почуття честі. Навіть кара на тілі не повинна вражати. Се почуття честі: молодші хлопці скоряються їй без злопам'ятства, знаючи, що його карає шкільний товариш, на місце якого він сам може пізніше прийти. Треба сказати, що різки вживають рідко. Більшу вагу має право голови будинку їх вживати, аніж сам факт вживання.

Учитель, господар будинку, мусить, розуміється, бути присутнім при спортових вправах. Якби він сам не був спортсменом, ніколи не діставби тої посади. Член університетської спортової й атлетичної дружини (Oxford або Cambridge Blue) завжди може рахувати на посаду вчителя публичної школи. Учитель бере участь в спортових і атлетичних вправах, але не втручається. Капітаном дружини є один з учнів. Підчас річного змагання Гаррову проти Ітону, всі часописи містять світлина обох капітанів, тоді як про вчителів немає ніякої згадки.

Всі старші учні, не самі монітори, вважають своїм правом, освяченим традицією, мати одного з малих учнів до послуг. Кождий з малих мусить перейти сю стадію, аж в свій час сам матиме право вибрати собі малого „попихача“⁴⁾ згурту нових учнів і вишколити його до своїх послуг. З свого боку старший захищає свого „попихача“ і боронить його права скрізь де треба. З тих відносин, що часом коштують малих немало нишком пролитих сліз, повстає нераз приязнь на ціле життя. А до того: горда свідомість належати до одної з славних шкіл дуже полекшує малому хлопцеві зносити перші труднощі в школі.

Чого саме вчать тих малих джентельменів у школі? Стенлі Болдвін випустив збірку своїх промов під заголовком: „Про Англію“, здебільшого сухі загальні фрази, але одна з них носить печатę широго почуття, а саме: промова на зібранню Т-ва Прихильників Клясичних Студій, в якій Болдвін співає Те Деум на честь клясичних студій. В свій час Болдвін скінчив Гарров і програма навчання з того часу і по сей день не змінилася. Навчання латини і греки освячено віковою традицією. На тринадцятім році життя, з будьякої доброї підготовки школи, хлопець вступає до першої класи публичної школи. Наука в публичній школі поділена на шість років, хлопці проходять шість клас. Кожда класа має свого вчителя,

⁴⁾ Малий учень зветься „fag“, слово рівнозначне нашому: „попихач“.

який перебирає в ній майже все навчання. Спеціальні вчителі бувають тільки для математики, природознавства і нових, чужих мов. Розклад годин такий:

Перша і друга класи (хлопці у віці 13-14 років): латина 8 годин на тиждень; математика 6; французька мова 5; історія 2; географія 2; англійська мова 2; рисунки 1; гімнастика 3 (крім щоденних спортових вправ); релігія 2.

Третя і четверта класи (хлопці у віці 15-16 років): латина 6 годин на тиждень; математика 6; французька мова 5; історія 3; англійська мова 3; релігія 2.

В третій класі починається (обов'язкове) навчання грецької мови, 9 годин на тиждень і надобовязкові години природознавства, географії та німецької мови, згідно бажанню учня. Ясно, що хлопці ледви чи мають час на надобовязкові години.

Розклад годин навчання в п'ятій класі: (хлопці 17—18 років) зостається той самий, що і в попередній, з тим, що хлопці в кінці цього шкільного року складають іспити для вступу до університету. Більшість учнів вступає до Оксфорду або Кембріджу, хоч на кілька семестрів, навіть не маючи наміру кінчати університетські студії.

Шоста класа (хлопці 18—19 років) уявляє собою майже університет: 20—26 годин на тиждень присвячені спеціальним студіям: старих і нових мов, історії, математики, навіть природознавства і деяким технічним викладам.

Вдодаток до цього розкладу, всі шість клас присвячують чимало часу щодня на спортові вправи і змагання. Весною кілька тижнів, по дві години денно, присвячено легкій атлетиці: літом по дві години денно грають в крікета, а зимою — у футбол. Отже день гарровського учня поділений так: 8—8.40 наука; 8.40-9 снідання; 9—10—10.15 готування до викладів; 10.15—1 год. шкільна наука; 1—2.30 ленч і відпочинок, розваги; 3—4.45 шк. наука, 5—7 спорт.

Тричі на тиждень, пополудні немає шкільної науки і спортові вправи починаються о 3 год. В сі дні учні бувають вільні по 5.30, але не мають права виходити поза межі школи, навіть на коротку прогулюку треба прохати дозволу. Неділя в школі присвячена церкві. Учні мусять бути в каплиці о 8 годині. В теорії ся присутність не примусова, але о 10-ій всі мусять бути присутні на лекції релігії. В 11-ій знов Служба Божа, а о 4-ій концерт органу в шкільній авлі; 6—7 знов вечірня в каплиці. Отже дисципліна в публичній школі дуже суворая, значно суворіша, аніж по денних школах. По всіх начальних і середніх школах в Англії в суботу пополудні немає навчання.

Сей розклад знайдемо у всіх майже публичних школах. Рівень знання, з яким англійські учні виходять з середньої школи, багато низше такогож рівня в Німеччині і взагалі на континенті. Англійські вчителі радо згоджуються з тим, що придбати знання не є головним завданням школи. Хоч наприклад

вживати латинські цитати в розмові в Англії далеко більше поширено аніж в Німеччині. Латинську промову, на яку ледви здобудеться найкращий учень, що скінчив гуманістичну гімназію в Німеччині, — кождий учень шостої класи англійської публичної школи складе дуже легко і то в найкращому класичному стилі. Справжньою образою буде спитати: яку кількість позитивного знання для практичного вжитку дає публична школа своєму вихованцеві?

— Наше завдання виховувати, а не готувати хлопців до спеціальних кар'єр! — буде звучати горда відповідь.

Як довго втримається такий погляд на завдання школи? В повоєнні часи повстав в Англії рух проти існуючої системи публичних шкіл. Крім того є голоси проти самого духа публичної школи. Шкільні реформатори обмежують свою критику нападами на перевагу класичних студій та на прибільшену владу традиції, але систему обов'язкового інтернату і дисципліну зовсім не відкидає, навіть найновіший шкільний рух. Найкращою з тих модерних шкіл є школа в Бембріджі на острові Уайт, заснована 1918 теперішнім її директором п. Вайтгаузом і небіжчиком Мастерменом, які були оба послами ліберальної партії до парламенту. Школа стала скоро відомою і за вісім років існування число учнів зросло з 8 до 120. Американізація се гасло нового типу школи. Якщо др. Норвудові вдасться до певної міри модернізувати програму навчання так, як він вже змодернізував футбол, — і якщо він не зійде з шляху вказаного др. Арнольдом з Регби, то різниця між новою та старою школою не буде зрештою така велика. Успіх системи виховання, за яку стоять Ітон і Гарров, занадто відомий, аби в Англії на місце цієї системи прийшло щось зовсім інше.

Навпаки, значіння старих публичних шкіл в англійському шкільному життю зросло і росте й далі, не тільки з огляду на той факт, що кількість публичних шкіл зростає, але й тому, що все модерне виховання в Англії організовано згідно з духом публичних шкіл. Кожда нова шкільна установа має на меті розвивати *esprit de corps* серед своїх учнів. Навіть нові провінціальні університети, а разом з ними і льондонський, відкривали коледжі з інтернатом для студентів, де вони підлягають дисципліні.

Приблизно один відсоток англійських хлопців і дівчат користають з вигод публичних шкіл. Навіть серед дуже відомих англійських публичних шкіл, є багато, що не мають примусового інтернату. Рахуючи загалом, в Англії 6.000.000 дітей ходять до школи. З них 5.500.000 обмежуються початковими школами, які підлягають мійській (муніципальній) або провінційальній (county) владі.

Статистику англійських шкіл дуже тяжко прослідити. Під назвою середніх шкіл (*secondary schools*), Міністерство Осві-

ти (Board of Education) групує школи, які і в Німеччині відповідали б цьому означенню. Школи сі міністерство визнає успішними (officient). Держава або сама їх утримує, або дає їм підмоги, — в обох випадках вони підлягають контролі міністерських інспекторів. Таких шкіл, згідно статистиці міністерства, є 1115 з 324.572 учнів. Але крім них існує ще 220 середніх шкіл, які не дістають підмоги від держави і тому цілком незалежні і вільні від усякої контролю. Офіційна статистика розрізняє лиш сі дві групи середніх шкіл і публичні школи не зазначено, як окрему групу. Надати школі назву Public School є приватною справою і залежить від того, чи директор є членом Конференції Директорів (Headmaster's Conference). Тільки приналежність його до цієї організації дає його школі право на назву публичної школи і включає її в Річний Звіт Публичних Шкіл (Public Schools' Year Book). В сім звіті знаходимо відомости про 130 шкіл на 53.845 учнів. Поділ міністерства на роди: школи, які дістають підмогу та які її не дістають, не дає дійсних статистичних відносин; існують середні школи, які не дістають державної підмоги, але їх директор не прийнятий до Конференції Директорів, що значить, що їх програма і дух не відповідають прийнятим в публичних школах. З другого боку чимало визнаних публичних шкіл були примушені прийняти державну підмогу під натиском фінансової скрути, а внаслідок субсидії і контролю державних інспекторів. Майже половина публичних шкіл, а саме 58 шкіл на 26.000 учнів були за останні часи до цього примушені, зостаючися визнаними публичними школами. Лиш недавно стався такий випадок: Міністерство обіцяло підмогу одній відомій публичній школі, але з умовою, що директор її скасує відділ ОТС (Officers' Training Corps, Підготовчого Корпусу Офіцерів). Школу сю Конференція Директорів одразу викреслила з свого звіту. Конференція пояснила, що зробила б те саме в противному випадку, колиб міністерство поставило умовою підмоги заведення відділу ОТС: вони засадничо протестують проти того, коли уряд втручається в справи компетенції директора публичної школи і порушує тим його авторитет.

La carrière ouverte au talent: (шлях відкритий здібностям) — було завжди характеристичною рисою англійського життя, хоч і в обмеженому значінню. Стіпендії (scholarship) в Англії дають не як допомогу тим, що не мають, але як нагороду тим, що заслуговують. На стіпендіатові в Англії немає й сліду тої печати, яка лежить на студентові німецького університету, що вчиться на стіпендії. Наприклад в Ітоні на 1000 хлопців є 70 королівських стіпендіятів, King's Scholars, і сама ся назва є почесною відзнакою їх здібностей і працьовитости. Але сі стіпендії не покривають усіх коштів виховання в Ітонській школі. Те саме можна прикласти до стіпендій в Оксфорді і Кембріджі, де 25% студентів можуть з них скористати, склавши потрібні іспити. Але сі стіпендії таксамо тільки по-

частини покривають видатки студента в Оксфорді та Кембріджі, які виносять не менше 400 фунтів на рік. Тільки стипендії Сесіа Родса мають фонди, що справді покривають всі видатки стипендіята. Кількість підмог учням в середніх школах зросла за останній час, бо уряд, даючи допомогу, часто ставить умово певну кількість учнівських стипендій. За 1929 рік 36,5% учнів англійських середніх шкіл мали стипендії, успішно склавши потрібні для того іспити. Але, як звичайно такої стипендії стає тільки на те, щоб покрити платню за навчання, а ніяк не на утримання хлопця в інтернаті.

Нові університети починають переганяти старі кількістю студентів. Лондон тепер веде перед: 8797 студентів, за ним Кембрідж — 5203, Оксфорд — 4353, і Менчестер — 1793. Університети в Бермінгемі, Ліверпулі, Дергемі і Лідсі мають не більш як по 1500 студентів. Загалом до 30.000 студентів по англійських університетах треба додати значно більшу кількість студентів, що дістають освіту по різних вечірніх і провінціальних університетських курсах заробляючи в день на життя. Бажання освіти в низшесередніх верствах суспільства дуже велике і коледжі, розкидані по цілій Англії.

Imperial College, найбільша в Англії Політехніка і медичні школи, що належать різним лондонським шпиталям, також не потребують, щоб хтось боронив їх права називатися вищими школами. Але London School of Economics може справді викликати певні застереження, бо ця установа, хоч зв'язана тепер з лондонським університетом, була заснована Fabian Society⁴⁾, що вже з огляду на його соціалістичні тенденції, не можна назвати строго науковим заведенням.

Тому, що не всі англійські середні школи мають матуральні іспити, які давалиб право на вступ до університету, лондонський університет утворив свою власну іспитову комісію і посилає тричі на рік своїх відпоручних по всіх малих провінціальних містах, щоб дати змогу учням з усіх усюдів складати іспити при комісії. Сим лондонський університет безперечно зробив багато, щоб усталити й об'єднати програми навчання по середніх школах, як також піднести їх рівень.

Більшість початкових шкіл в Англії належить і досі приватним підприємствам, що більш-менш зв'язані з якоюнебудь церковною установою. Існує 11.000 приватних початкових шкіл і тільки 7.600 державних, але щодо кількості учнів, останні, з 3.000.000 учнів, переважають приватні, в яких вчиться 1.800.000 дітей.

Освіта в Англії охоплює ширші верстви суспільства. Культура й освіта розповсюджені на значно більшу кількість осіб, аніж шкільні та університетські статистичні відомості дозволяють думати. Кількість учнів по всіх технічних школах

⁴⁾ Fabian Society — Т-во поміркованих соціалістів взяло свою назву від Фабія Кунктатора.

Англії виносить 5167 хлопців і 429 дівчат. Середній англієць не вважає своїм обов'язком давати своєму синові певний час, кілька років, щоб він закінчив висшу чи спеціальну освіту. Молодий англієць середньої суспільної верстви здобуває собі таку освіту у вільний від щоденної праці час: на вечірніх курсах, що їх уряджують університети і технічні школи, або в спеціальних приватних коледжах—листуванням. Поруч з жменькою дійсних студентів, що регулярно вчиться в технічних школах, понад 700.000 вчащають на вечірні курси в тих самих школах, де наука триває 2—3 роки і учні, які в день заробляють собі на життя, виконують поза тим інтенсивну працю, якої від них такі курси вимагають. Чужинця вражає наприклад кількість учнів по школах прикладного мистецтва і графіки: 50.000 звичайних студентів, хлопців і дівчат, і значно більше вільних слухачів. Кожде передмістя Лондону, кожне провінційальне місто має державні школи мистецтва.

В наше завдання не входить докладний огляд різних сторін виховання та освіти в Англії. Фахівцю в сій ділянці впаде в око насамперед брак координації цілої схеми на велику скалю. В Англії засадничо не підводиться всіх під одну мірку. Але у всякім разі в шкільній справі існує ідеал школи, що живе окремим, в собі замкнутим спільним життям. Такою школою є публична школа.

На часі тепер знайти компроміс між вихованням і засвоєнням практичного знання. Але англійська шкільна система бере на себе се завдання.

(Переклад з англійськ. Г. Чикаленко)

Володимир Кубійович

Людність Зах. Волині

(Демографічний нарис)

В статтях поміщених свого часу у *Вістнику**) писав я про людностеві відносини Полісся та Галичини в світлі польського перепису людности 9 грудня 1931 р. Пару місяців тому оголосив Головний Статистичний Уряд тимчасові висліди перепису для західної Волині (*Wiadomości Statystyczne*) для поодиноких повітів. Тому спішу познайомити читачів *Вістника* з цілою низкою фактів, про які довідуємося з виміненої публікації, та про еволюцію людностевих відносин на протязі останнього десятиліття, а частинно навіть на протязі останніх 35 літ.

Число людности й людностеві перемиї за 1897—1931 рр.

З кінцем 1931 р. жило на території волинського воєводства 2,085.000 осіб, з сього 253.000 в містах, а 1,832.000 в

*) *Вістник* VII—VIII 1935 й III 1936.

селах. Ся людність дуже нерівномірно розміщена з огляду на велику різноманітність природничих відносин.

Під фізіографічним оглядом ділиться Волинь на 4 виразні смуги: 1) південну, або подільську, 2) вузьку смугу так зв. малого Полісся, 3) середню, лесову Волинь і 4) північну Волинь, або волинське Полісся. Південна Волинь є продовженням галицького Поділля, має ті самі природничі прикмети (чорноземний лісостеп) і тому се найгустіше заселена частина Західної Волині. Живе тут на 1 км² 82 особи сільської людності; се волинське Поділля обіймає південну частину кремянського повіту. Мале Полісся се вузька западина, що відділює дві високі частини височин — волинську від подільської. Колись плинули тудю леднякові води й тому мале Полісся вповнене рімищами й пісками леднякового походження, багністе й сильно залісене. Густота тут низша ніж в сусідніх частинах Волині: 56 осіб на 1 км². Лесова середуща частина Волині має знову лесові ґрунти й тому густота людности підноситься до 63. На лінії Холм—Володимир Волинський—Луцьк—Рівне—Остріг переходить границя лесової, лісостепової смуги Західної Волині й волинського Полісся покритого вповні ґрунтами леднякового походження, головню пісками й сильно залісеного. На сій фізіографічній границі — виступає наглий перехід від густо до слабо заселених околиць. Густота сільської людности на волинському Поліссі виносить ледви 42. Пересічна густота Західної Волині виносить 58 з містами, а 52 без них.

Ледви 12·1⁰/₀ людности західної Волині живе в містах. Подібно, як Полісся, на якому живе в містах 13·2⁰/₀ людности, так і Західна Волинь живе примітивним господарчим життям, має односторонню господарку без розвитку промислу й тому урбанізація тут дуже слаба, найслабша з усіх західних земель. Волинські міста сповняють функції торговельно-ремісничих і адміністративних осередків для найближшої околиці і є положені переважно на пограниччі тих природничих смуг, на які ділиться Західна Волинь. Ледви три міста Зах. Волині мають більше, як 25 тисяч мешканців (Рівне 40·8, Луцьк 35·7, Ковель 27·7), пять має від 10—25 тис. (Володимир Вол. 24·6, Кремянець 20, Остріг 13·3, Дубно 12·7 і Здолбунів 10·2), а решта 14 міст від 3—10 тисяч мешканців.

Населення Західної Волині, як і всіх північно-західних земель улягло великим змінам в останніх десятиліттях. Перед війною приростала людність Волині доволі скоро, завдяки сильному природному приростові, а також внутрішній колонізації на лісових землях, та на розпарцельованих ґрунтах великої посілости. На підставі — не дуже зрештою певних обчислень — приросло населення Західної Волині в часі 1897—1914 з 1,378 тис. на 1,920 себто о 49⁰/₀, або 2·1⁰/₀ річно. В часі війни наступив великий спад населення задля відемного природного приросту, та ще більше задля виселення частини меш-

канців уступаючою російською армією в 1915 р. (головно з західних повітів). Хоч перед переписом 1921 р. вернула вже частина виселенців до рідних околиць, все таки населення Західної Волині числило ледви 1.570 тис., себто страта виносила аж 350.000. Правдоподібно убуток не був так великий, бо людність на 1914 р. обраховано (російським статистичним бюро) за високо. Та все таки сильний спад людности Західної Волині є фактом. Сильно впало також населення міст, так що відсоток міської людности був в 1921 р. низший ($11.8^0/0$) аніж в 1897 ($12.6^0/0$).

По війні скоро відбулася регенерація людности. Частина виселенців повернула, а природний приріст людности став навіть висший, як перед війною. Еміграція за океан, яка з часом виступила, була доволі низька (50.000 за десятиліття 1921-1931). Зачала також напливати на Волинь людність зпоза Західної Волині, переважно поляки-колоністи і урядовці, в малій мірі й галицькі українці. Томуто й за 1921—1931 рр. приросла людність Волині аж о $32.6^0/0$, а в тому лише $25.2^0/0$ творив природний приріст. Білянс рухів людности представлявся приблизно так:

Природний приріст	+ 396.000
Поворот виселенців	+ 41.000
Еміграція	— 50.000
Приплив людности зпоза Зах. Волині	+ 128.000
Білянс	+ 615.000

Три перші числа походять з урядових обчислень, четверте одержуємо як порівняльний вислід дійсного приросту населення з природним, та з зовнішніми мандрівками (позиція 1 і 2). Сума 128.000 се властиво вислід обміни людности Західної Волині з іншими країнами, себто приплив на Західну Волинь був дещо більший, бо був і якийсь відплив до інших областей на території польської держави, але сей відплив був дуже слабкий.

Приріст людности не був одноманітний на цілій території Зах. Волині. Найсильніше приросла людність тих повітів, до яких був найсильніший поворот виселенців (Сарни, Володимир, Ковель, Любомель), найслабше приросла людність повітів положених на пограничі з УССР; лише сі повіти, а саме Кременецький і Здолбунівський мають менший дійсний приріст людности від дійсного.

Між приростом міста й села немає більших різниць.

Сільська людність приросла о $32.3^0/0$, міська о $35.7^0/0$, відсоток міської людности збільшився з $11.8^0/0$ в 1921 р. на $12.1^0/0$ і є ще низший, як в 1897 р. Найсильніше приростають більші міста, Рівне, Луцьк, Ковель, Володимир, найбільше сей останній.

Вік і пол людности

Про розподіл населення Західної Волині за віком і полом скажу лише коротенько, бо відносини тут подібні, як на Поліссі, про що я свого часу писав.

Перед війною — в часі перепису 1897 р. — припадало на Волині на 1000 мужчин 993 жінки, себто сила обох полів була майже така сама. Війна знищила ці нормальні відносини на довгі часи, бо багато мужчин згинуло на війні. Томуто й виказав перепис 1921 р. перевагу жінок, бо на 100 мужчин припадало їх аж 105. Ця перевага ослаблюється в міру часу. В 1931 р. припадало на 1000 мужчин вже лише 1042 жінки. В містах Західної Волині — подібно, як в переважній частині країв — перевага жінок над мужчинами сильніша, як на селі. В 1921 р. випадало в містах Волині на 100 мужчин 110·8 жінок, в селах лише 104·6; в 1931 р. виносили ці числа 108 і 103.

Далеко більші зміни наступили з причини війни, в віковій будові людности. Перед війною відзначалася вона тут, як на всіх етнічно українських землях великим уділом молодших річників через велике число уродин і через сильну смертність старшого населення. От як виглядала людність Волині розподілена на вікові групи в 1897 р. (у відсотках):

0—9 літ	10—19	20—29	30—49	50—59	60 і старші
29·4%	22·0%	17·1%	20·1%	6·2%	5·2%

В часі війни сильно ослаблися мужеські річники в силі віку, які брали безпосередню участь у війні, та далеко більші зміни наступили через сильне зменшення уродин в часі 6 років війни. Вікова піраміда в 1921 р. тому неправильна, бо має слабу підбудову наймолодших річників. Зновуж у мужеських річників 20—49 літ видно сильний убуток. Отсе віковий розподіл людности Західної Волині в 1921 р. на сто осіб:

	0—9 літ	10—19	20—29	30—49	50—59	60 і старші
мужчини	23·8	26·8	15·8	21·0	6·6	6·0
жінки	22·4	26·9	17·3	21·0	6·6	5·8
вся людність	23·1	26·9	16·5	21·0	6·6	5·9

За 10 літ 1921—1931 підупали т. зв. воєнні річники і є тепер в групі 10—19 літних. Томуто ця група сильно ослаблена в 1931 р., а зате наймолодша вікова група майже так сильна, як перед війною, бо число уродин по війні малоощо нижше, як перед нею. Ослаблення мужеських річників в силі віку, в порівнанні з 1931 р., дуже злагіднене. На 100 осіб було в 1931 р. в віці:

	0—9 літ	10—19	20—29	30—49	50—59	60 і старші
мужчини	28·7	18·2	18·6	22·2	6·4	5·9
жінки	26·5	18·5	19·3	22·6	6·7	6·4
вся людність	27·6	18·4	18·9	22·4	6·5	6·2

Вікова будова людности Західної Волині ріжниться дещо від поліської чи галицької. На Поліссі сильніші наймолодші річники завдяки сильнішому відсоткові уродин, в Галичині слабші, бо число уродин невелике.

Письменність

Народна освіта стояла перед війною низько в цілій російській імперії, а ще низше на Україні. В 1897 р. на 100 осіб у віці вище 9 літ було письменних в європейській Росії ледви 30 осіб, на Україні 24, а на Волині ледви 22. З українських губерній лише одна подільська мала менший відсоток письменних (20). Перед самою війною були відносини кращі, та не знаємо точніше до якої міри; війна збільшила неписьменність і в 1921 р. було ледви 28·4% письменної людности (без дітей). За десятиліття 1921—1931 відносини змінилися, але все таки ледви половина людности в віці вище 9 літ вміла в 1931 р. читати й писати. Відсоток неписьменних на Зах. Волині найвищий з усіх етнічно українських земель, вищий навіть, як на Поліссі (там 48·3%, тут 49·5%). Спеціально північно-волинські повіти мають надзвичайно високий відсоток неписьменних. І так, серед сільської людности повіту Сарни було ледви 34·6% населення в віці вище 9 літ письменних, в повіті Любомель 37·4%, Костопіль 40·8%, найкращі відносини панують в повіті Здолбунів, та все таки й тут 45·6% неписьменних.

Очевидно, навчання в не рідній мові, невідповідні умовини для освітньої праці, тощо не зменшують неписьменности та фабрикують півписьменних, які по виході зі школи стають знов анальфабетами.

Заняття

Західна Волинь, як і Полісся є чисто хліборобською країною, ще в більшій мірі, як Галичина. Промисл не має тут майже ніякого значіння. За переписом 1931 р. живе 79·4% людности з сільського господарства, 8·5 з ремесла й промислу, 6·5% з торгівлі й комунікації, 5·6% з інших професій (вільні заняття, адміністрація, домашня служба, без праці тощо). Ледви 1·2% всієї людности працює в більших промислових підприємствах, а 7·3% дрібні ремісники.

Географічне розміщення заняття по поодиноких повітах доволі одноманітне. На 11 повітів — в сімох займається сільським господарством 80—88% людности, лише в чотирох сей відсоток спадає низше 80. (Рівне 70·9, Здолбунів 73·1, Луцьк 76·0, Володимир 76·8). З ремесла й промислу живе від 4·6% людности (Любомель) до 11·8% (Рівне). Розподіл сільської й міської людности Зах. Волині за заняттями видно з таблиці:

На 100 осіб припадає на заняття

	сільське госп.	ремесло й пром.	торг. й комунік.	інші
міста 1931 р.	8·1	34·6	33·5	23·8
села 1931 р.	89·3	4·8	2·8	3·1
разом 1931 р.	79·4	8·5	6·5	5·6
„ 1921 р.	82·0	7·2	6·9	3·9

Людність менших міст живе головню з торгівлі і ремесла, менше з сільського господарства і адміністрації. В більших

містах відпадає як заняття сільське господарство, а зате великий відсоток людности урядовці. Найбільше торговельний характер має Рівне, в якому 28% людности живе з торгівлі, найбільшим адміністративним центром є Луцьк, в якому 30·3% людности живе з „інших занять“, Ковель має дуже великий відсоток осіб, які живуть з комунікації (24·5%).

Порівнюючи з 1921 р., наступили мінімальні зміни в заняттях людности: легенько зменшився відсоток хліборобів (з 82·0% до 79·4%), а збільшився відсоток ремісників і осіб, що живуть з промислу (з 7·2% до 8·5%).

Яка структура українців під оглядом заняття, сього на підставі перепису 1931 р. не знаємо. В 1921 р. жило на 100 осіб приналежних до православного віроісповідання, себто майже виключно українців, аж 93% з хліборобства, 3·4% займалося промислом, 1·0% торгівлею, а 2·6% належало до інших професій. Сі відносини не улягли тепер майже напевно зміні.

Національні відносини

Розподіл людности Волині за віроісповіданням і рідною мовою представляється в світлі перепису 1931 р. так:

а)			б)		
	в тисячах	в %		в тисячах	в %
Православні	1·455·9	69·6	Українці	1·418·4	68·1
Римо-католики	327·9	15·7	Поляки	346·6	16·1
Євангеліки	52·3	2·5	Жиди	205·4	9·8
Мойсееві	207·9	10·0	Інші	114·4	5·5
Інші	40·8	2·2	Разом	2·084·8	100·0
Разом	2·084·8	100·0			

Звертає нашу увагу велика група „інших“ так в розподілі на віроісповідні групи, як і на мовні. 41 тисяч „інших“ під оглядом віроісповідним, се численні сектарі, яких найдемо в кожному західно-волинському повіті, далеко менше численні гр.-католики, яких згадує перепис лише—покищо—в повітах Горохів (2·1 тис.) і Ковель (2·3 тис.). До групи „інших“ під оглядом мовним, належать німці, чехи й росіяни. На жаль Головний Уряд Статистичний вичислює слабші мовні групи лише в тих повітах, в яких вони численніші. З дотеперішних публікацій знаємо, що на Західній Волині живе в тих повітах, в яких творять вони сильніші скупчення, 46 тис. німців, 27 тис. чехів і 11 тис. росіян.

З порівняння віроісповідної структури людности з мовною, бачимо майже повне покриття обох розподілів. Число жидів покривається точно з числом приналежних до мойсеевої віри; між числом римо-католиків і поляків, та православних і українців немає поважніших різниць. Правдоподібно можнаби зменшити число поляків до числа римо-католиків, за українців зважати всіх православних, гр.-католиків і сектарів, зменшених о число росіян і православних чехів, та се не змінить загальної картини перепису, який є на тому просторі на загал вір-

ніший, як в 1921 р., коли до поляків зачислено 62.000 православних і 11.000 приналежних до мойсеевої віри.

Як всюди на етнічно українських землях, такі на Зах. Волині зовсім відмінна структура людности в селі й в місті. Та є також деякі спеціальні прикмети структури міської людности. Майже в ніякій іншій області українських земель не стрінемо так слабо опанованих нашим елементом міст, як на Західній Волині й так високого відсотку жидівського елементу. Видно се з уміщеної низше таблиці, яка подає рівночасно відносини і в 1921 р. (в ‰).

А)

	право- славні	римо- кат.	мойсе- єві	єванге- лики	інші
міста 1921 р.	26'0	13'4	59'7	0'8	0'1
" 1931 р.	23'5	25'3	49'2	1'3	0'7
села 1921 р.	80'8	11'2	5'2	2'6	0'2
" 1931 р.	76'0	14'4	4'6	2'7	2'2
ціла Зах. Волинь 1921 р.	74'6	11'4	11'4	2'4	0'2
" 1931 р.	69'6	15'7	10'0	2'5	2'2

Б)

	українці	поляки	жиди	інші
міста 1921 р.	20'2	18'0	56'6	5'2
" 1931 р.	16'2	27'5	48'5	7'8
села 1921 р.	74'8	16'6	4'6	4'0
" 1931 р.	75'1	15'2	4'5	5'2
ціла Західна Волинь 1921 р.	68'7	16'7	10'5	4'1
" 1931 р.	68'1	16'6	9'8	5'5

Лише в дрібних містах творять українці більший відсоток, та се переважно хлібороби. В більших містах їх відсоток спадає до 10, як се видно з кількох прикладів:

	українці	поляки	жиди	росіяни
		у відсотках		
Рівне	7'9	27'5	55'5	6'9
Луцьк	9'3	31'8	48'6	6'1
Ковель	9'0	37'2	46'2	7'1
Володимир	13'9	39'1	43'1	2'9

Під теперішню пору має Західна Волинь в цілості український етнографічний характер, однак число неукраїнців є поважне й виказує виразну тенденцію зросту. Але про се дальше.

Географічне розміщення поодиноких національних груп можна прослідити з уміщеної на кінці статті таблиці. Жиди творять в усіх повітах 7—15‰ загалу населення. Найбільше їх в тих повітах, в яких знаходяться більші міські скупчення. Поляки творять в усіх повітах 10—25‰ людности та найбільше їх на заході (Володимир Вол.), близько більших міст (Луцьк) та в Костопільщині, бо лежить вона в полосі дрібних, але численних польських осель повсталих здебільша в другій половині ХІХ ст. в лісах північної Волині; ся смуга

польських осель простягається на територію совітської України, де й знаходиться польський автономічний район — Мархлевськ.

Наведені вже числа, та в подробицях кінцева таблиця вказує нам еволюцію національних, чи пак віроісповідних відносин за останнє десятиліття. За сей час приросли поодинокі групи нерівномірно. Вся людність зросла о 32·6‰, (в тому природний приріст виносив 25·2‰), православні, себто згрубуша українці зросли о 24‰, поляки (р.-кат.) о 82‰, жиди о 16‰, а з менших груп євангеліки о 41‰, а інші християнські групи побільшилися аж 12 разів! Завдяки сим перемінам збільшився відсоток р.-кат. з 11·4 на 15·7‰, євангеліків з 2·4 на 2·5‰, інших з 0·2 на 2·2‰, а обнизився відсоток православних з 74·6 на 69·6‰ і жидів з 11·4 на 10·0‰.

Зміни сі легко пояснити. Великий зріст „інших“ є наслідком розвитку різних сект, яких члени покинули православя; в далеко меншій мірі се зріст гр.-католиків, бо приплив з Галичини слабкий, рівнож і слабкий перехід на унію. Збільшення євангеліків відбулося правдоподібно також завдяки переходу якогось числа православних. Спад відсотка жидів є загально знаним проявом. Їх природний приріст є низший, як інших націй, а крім того беруть вони сильний уділ в еміграції. Радше треба дивуватися сильному приростові жидів (16‰), який м. и. далеко висший аніж приріст українців в Галичині. Зменшення відсотку жидів видно в усіх повітах, за виїмком Костопільщини, найсильніший в тих повітах, де творять вони найбільші скупчення.

Сильний є приріст поляків. Він далеко сильніший від природного приросту і є вислідом припливу польського елементу з інших частин держави. Спеціально сильний приріст поляків (римо-католиків) по містах, в яких приросли вони з 24 тис. на 63·8 тис. себто о 16·6‰. Менший їх приріст в селах (70‰), але й так в три рази висший від природного. Напливають поляки до всіх повітів і то майже рівномірно; лише в Любомельському залишився їх відсоток без змін. Збільшення відсотку поляків пояснюється напливом адміністраційного елементу, але також селянсько-осадницького і купецького. Невироблення українців на господарському полі є причиною, що місце уступаючого з міста жида займає не місцевий українець.

При таких відносинах зрозуміле, що відсоток православних себто більш-менш zarazом відсоток українців зменшився. Сей відсоток навіть разом з гр.-католиками й сектарами (себто українців, росіян і чехів разом взятих) зменшився в усіх повітах, за виїмком бідного пов. Любомель, найсильніше в пограничному з польською етнографічною територією володимирському повіті. Приріст українців відповідає вповні їхньому природному приростові. Пересічний природний приріст всієї людности Західної Волині за десятиліття 1921—1931 виносить

25·2 ‰, православні разом з „іншими“ приросли о 270/0, себ-то навіть сильніше від середнього природного приросту. В цьому високому природному прирості лежить запорука правильного демографічного розвитку українського елементу на Зах. Волині. Некорисним проявом є брак напливу українського елементу до міст. Приплив польської людности в будучім ма-бутуть зменшитися, бо незабаром для нових імігрантів не легко знайдеться місце. А в якій мірі будуть опановані міста українцями, — залежатиме від цих останніх.

Додаю на закінчення таблицю віроісповідних змін за останніх десять літ по повітах, та національні відносини в 1931 р.

Віроісповідний склад людности Зах. Волині в 1921 і 1931 р.
в відсотках

ПОВІТИ	а) 1921 рік б) 1931 рік									
	православні		римо-кат.		євангелики		мойсеєвої віри		інші	
	а)	б)	а)	б)	а)	б)	а)	б)	а)	б)
Дубно	81·2	76·1	9·1	12·4	1·5	1·5	8·1	8·0	0·1	2·0
Горохів	77·2	69·9	9·4	14·5	3·8	4·3	9·3	8·2	0·2	3·1
Костопіль	70·2	64·3	19·7	21·6	3·3	4·2	6·5	6·8	0·3	3·1
Ковель	76·1	72·6	8·8	13·7	1·3	1·3	13·7	10·4	—	1·8
Кремянець	84·4	80·1	7·8	10·3	—	—	7·8	7·7	—	1·9
Любомель	75·7	76·7	13·0	12·9	1·4	1·1	9·9	8·1	—	1·2
Луцьк	65·7	60·7	14·2	19·2	6·7	6·5	13·3	11·8	0·2	1·8
Рівне	68·1	65·9	9·9	14·4	3·0	3·1	18·5	14·9	0·5	1·7
Сарни	79·2	73·0	10·1	15·6	0·5	0·9	10·2	8·9	—	1·6
Володимир	65·9	58·6	19·4	25·6	2·4	1·9	11·9	11·5	0·1	2·4
Здолбунів	77·0	73·3	10·8	15·1	0·8	1·2	10·8	9·1	0·6	1·3
Зах. Волинь	74·6	69·6	11·4	15·7	2·4	2·5	11·4	10·0	0·2	2·2

Національний склад людности Зах. Волині в 1931 р.
в відсотках

ПОВІТИ	українці	поляки	жиди	інші
Дубно	69·5	15·0	7·7	7·8
Горохів	68·9	17·3	8·1	5·7
Костопіль	65·1	21·9	6·6	6·3
Ковель	72·6	14·4	10·3	2·7
Кремянець	80·6	10·6	7·7	1·1
Любомель	76·8	14·2	8·1	0·9
Луцьк	59·8	19·4	11·7	9·1
Рівне	64·0	15·0	15·2	5·8
Сарни	70·6	16·8	8·9	4·7
Володимир	58·0	26·8	11·5	3·7
Здолбунів	69·0	15·0	9·0	7·0
Зах. Волинь	68·1	16·6	9·8	5·5

* * *

Революційний Трибунал в Суасоні

(„Народний фронт“ при роботі)

Ніщо не кидає такого яскравого світла на політичну ситуацію в якійсь країні, як — нероз'яснений — дрібний на перший погляд факт.

Одним з таких фактів є жахливий випадок самосуду, доконаного в Суасоні, у Франції, бандою соціально-комуністів на однім члені соціальної партії (Ля Рока). Жертва цього самосуду, ледви живий лежить в ліжку, майже стративши зір, в той час, як чотирох з напасників — на приказ уряду Блюма — випущені наразі на свободу!

Ось перебіг драми: Едвард Формісін, артист з фаху і член соціальної французької партії, 33-х років, женатий і батько двох дітей, одне — два і пів року, друге — тринадцять місяців, приїхав до Суасону, щоби провести там ферії. Разом з своєю донечкою, затримався в пансіоні на вулиці Фейянів. Тут запізнався з секретарем одного незалежного робітничого синдикату, п. Демотіє, який харчувався в тім пансіоні. Між обома мужчинами завязалася приязнь.

10 вересня, по обіді, Формісін вийшов в товаристві свого приятеля, який хотів показати йому своє бюро. Що було даліше — про се так оповідає пані Формісін:

Прийшовши до свого бюро, Демотіє попросив мого чоловіка допомогти йому розліпити по місті плякати, видані його синдикатом, у відповідь на свіжо розліплені афіши *Сежезе* (CGT), професійного союзу соціалістично-комуністичних робітників. Вони розліпили відозви і вже вертали до себе, коли на вулиці Аркебюз, на них напало кількох незнамих осібників.

— Беріть їх, хлопці! — скомандував один з напасників.

На сей приказ, шістьох осібників, а може і більше, кинулися ззаду на мого чоловіка і його товариша. Обидва дістали удари по голові, потім їх збили з ніг. Але в той час, як п. Демотіє, хоч з великим трудом, встиг вирватися і втікти, мого чоловіка, напів оглушеного, затягнули до фабрики Цікля, зайнятої страйкуючими робітниками. Тут його зачали лагати, копати, здирати з нього вбрання.

— А, се ти працюєш для Ля Рока! — крикнув йому один. — Ти нам заплатиш за нього!

— Ти добре справувався — грозив другий. — Тепер станеш перед революційним трибуналом!

Півпритомного від отриманих ударів, — продовжала пані Формісін, — мого чоловіка потягнули на подвір'я фабрики,

де аж до години пів до третьої, був він предметом знущань і погроз страйкарів.

Тоді ззовні прийшла до фабрики делегація. Вкинувши його чоловіка до біциклетки, його привезли до фабрики Жерар Бекюв, в другім кінці міста, яка теж була окупована страйкарями.

Там його зустріли дикими криками, ніби вже чекали на нього. Запровадили до одної, ясно освіченої фабричної салі, де, оточений цілою бандою, що грозила йому кулаками, мусів стати перед „трибуналом“. Його піддали детальному переслухання, а потім винесли присуд: „кара смерті“!

— Здійми насамперед окуляри — скомандував один з катів.

Мій чоловік пробував протестувати. Але вони самі здерли йому окуляри. Потім посипалися удари палками на його обличчя, на ніс, і особливо на очі, без сумніву на те, щоби пізніше він не пізнав своїх напасників. Осліплений кровю, нещасний впав на землю.

— Я мав вражіння, — оповідав він мені пізніше, — що вони грали мною немов мячем.

Ударами ніг його змушували кілька разів підноситися. Нарешті, цілком стративши сили, він зомлів... Кати скористали з того, щоби здерти з нього вбрання, а потім — піддавши його насильствам, про які я не можу тут оповідати, спробували осмарувати оливяною червіню.

Нарешті, сі рештки людини, до якої неподібний вже був мій бідний чоловік, витягли на вулицю і кинули коло фабрики.

Один з каналій крикнув йому на прощання:

— Побачимо, чи ти вийдеш з твоєї жовтачки!

О якій годині — продовжувала пані Формісін — мій чоловік відзискав притомність і зміг піднятися? Не знаю. В кождім разі, на три чверти осліплій, ледви шкутильгаючи, спотикаючись о вуличні дерева, тримаючись руками за парканові ґрати, орієнтуючись на шум ріки, він подався в бік Суасону, якого дзвони, що грали „Ангелюс“, вказували йому шлях. Як знайшов вулицю Фейянів? Сама не знаю. Коло дверей нашого пансіону, він зомлів.

Я поклікала двох лікарів, потім професора Ленуара, і вони ствердили дуже порушене ліве око, остаточну втрату правого, кілька рваних ран на носі і на містку, кілька ран, з того одну глибоку на правій руді і загальний сильний стряс організму. Тоді я внесла скаргу до прокуратора і заяву, що виступаю як цивільна сторона.

Слідство провадив інспектор Сазе.

Се слідство і докладний опис події, який зложив скатований слідчому судді Ру-Фрейсінанові, підтвердили всі подробиці бестіяльського нападу соціалістів.

П'ять днів пізніше, на приказ судді, арештовано п'ятох осібняків, що належали до крайних лівих партій, проти яких

заходили поважні підозріння щодо участі в нападі. Були се — Поль-Ежен Леру, 44-х, Пер-Едвар Бількок, 20-х, Моріс Веріте, 23-х, Едмон Ансіо, 25-х і Моріс Франкар 21-х років. Спочатку вони заперечували, але по двох днях призналися в нападі на Формісіна. Рівночасно просили суддю випустити їх тимчасово на волю. Суддя згодився тільки щодо одного — Бількока, з огляду на його молодечий вік і на другорядну роль, яку відгравав в сій драмі. Але відмовив випустити на волю чотирох інших.

І від сього часу зачався натиск на суд і на владу з боку розагитованих партійних товаришів бандитів. П. Монне, міністр і посол з Суасону, пробував теж інтервеніювати на користь бандитів, перед слідчим судією. Коли се не помогло, наступили інші інтервенції. П. Аляр, генеральний прокуратор в Амієні, який мав в кишені призначення на радника касаційного трибуналу і підпрефект Суасону, п. Бідо, недавно призначений префектом і приділений до кабінету міністра національної економії, особисто з'явився у прокуратора п. Валіє, намагаючися спонукати його змінити своє рішення щодо випущення на свободу арештованих бандитів. Але суддя Ру-Фрейсінан, послухний тільки голосові свого сумління, не змінив своєї постанови.

Тоді генеральний прокуратор скликав так звану *chambre de mises*, яка і рішила звільнити бандитів. Про се моментально зателеграфовано прокураторові, який і мусів випустити арештованих з в'язниці в Суасоні.

Що значить сей дрібний факт? Він значить, що у Франції соціялісти і комуністи утворили — в своїх синдикатах — державу в державі; „державу“, яка обіймає невеличку меншість цілого населення; що та меншість уважає себе за нову „арістократію“, якої законам і забаганкам противитися не сміє нікто; яка накидає всім робітникам обов'язок належати до союзів, які їй подобаються і стоять під її впливами; яка резервує собі виключне право промовляти до нації, право — фізично усувати з дороги всякого, хто сього права не визнає; всякого, хто хоче скористати з свободи слова і друку, яке нібито обов'язує ще в „демократичній“ республіці. Дальше, сей „дрібний“ факт в Суасоні — показує, що на услугах сеї кліки, яку репрезентує *Сежесте*, — стоять послы, міністри і прокуратор республіки, які на кожний заклик тої кліки — докладають всіх старань, щоби зломити закон і увільнити від законної відповідальности бандитів (але членів кліки), що допустилися бестияльського нападу на чеснім трудівнику, який не належить до кліки і тому не має охорони влади ні закону...

Як уряд протегує сю нову „арістократію“ соціялістично-комуністичну у Франції, свідчить другий — „дрібний“ факт. Соціяльна французька партія (був. *Вогнистий Хрест*) скликає маніфестаційні збори. Уряд забороняє їх. Тоді такі самі маніфестаційні збори скликає упівілейована кліка — комуністична

партія. Їй на сі збори — вімя „демократії“ — дозволяють! Збори відбуваються в Парк-де-Премс. На тих зборах вибирають почесним головою — Сталіна. І сі збори, що мають почесним головою кривавого тирама, охороняють 20.000 республіканських поліцаїв перед сторонниками Ля Рока, які йдуть до парку з *Марселієзою* і трибарвним прапором республіки... Дальше, здається, не може йти цінізм „республіканського“ уряду.

І третій факт. Як відомо, уряд Блюма, вічно шантажований приятелем Сталіна, Торесом толерує робітничі страйки і окупацію робітниками фабрик. Але ось захотіли зробити страйк селяни. І відразу прийшло грізне „вето“ шефа кліки, Леона Блюма. Продуценти ярини коло Парижа уряджують страйк. Блюм приказує його зараз припинити. Соціалістично-комуністична преса реве, грозить, і жадає арештовання провідника селянства Доржера. Тоді той Доржер адресує до голови ради міністрів листа:

„Париж здивується, коли довідається, що платить за ярини в 7 чи 8 разів більше від ціни, яку отримує за них селянин-продуцент... Селяни знають дуже добре, що голова ради міністрів толерує, коли робітники обсаджують фабрики, хоч від тої окупації терплять і фабрики, і інжинери, і навіть самі робітники, бо уряд ніколи не виступав проти безправя. Але тепер уряд виступав проти селян і тим доводить, що урядові чинники уважають селян за другорядну категорію населення, які добрі лише до війни і до роботи, але яких вкидають до тюрми, коли вони не хочуть бути вічними жертвами“...

Чи Блюм захоче трактувати селян як рівноправних горожан республіки, чи — з наказу соціалістів — як паріїв, як другу сорту громадян? Се рішить горожанська війна, яка на добре розпочалася у Франції... Випадки подібні до випадку Формісіна множаться. Посол з Версаля, Фурко де Паван, вніс інтерпеляцію в справі робітника Шарля Рено в Бульоні над Сеною, викиненого з фабрики, де працював і так само бестияльськи побитого „сежетистами“ за те, що не хотів пристати до їх організації. Посол питається, в уряді Блюма, чи гадає він „шанувати свободу праці і свободу думки всіх горожан Франції, чи лише своїй виборчій клієнтелі“?.. А в Мєці, де наймит Москви, Торес урядив віче „народного фронту“, обурена юрба повибивала шиби в соціалістичних редакціях і спалила портрети Сталіна і Тореса. Слава Богу, приклад Гітлера знаходить наслідувачів! Акція родить реакцію.

„Народний фронт“ при роботі. Соціалістична кліка тероризує великий нарід. Вона вже скасувала на практиці свободу слова, свободу організацій, незайманість особи, свободу зборів, впровадила для себе і для своїх право самосуду, вонаж — як на Україні — готується взяти під свій тяжкий чобіт величезну більшість населення країни, її дійсних трудящих — селянство. А — роблячи се все — репетує про „небез-

пеку фашистівської диктатури"... „Тримай злодія"! І сій кліщі бють браво соціялісти інших країн в ім'я свободи і демократії. Навіть соціялісти суто селянських країн!

Три дрібні факти. Але вони ліпше, ніж що будь, показують ту пропасть, в яку сточується Франція, ведена агентами Москви і Блюмом-Керенським.

Дивіться на приклад Франції, на приклад Еспанії, України — щоби переконатися, що найбільш нікчемною, найбільш облудною і найбільш насильницькою ідеєю — є ідея соціалізму; щоби переконатися, що кожда здорова нація повинна виринути з себою „ідею", коли хоче жити і рости.

Там, де методи здійснення соціалістичної ідеї є такі, як ми щойно навели, єдиною відповідю на них є відповідь Франка і альказарців.

Але всеж існують — і у нас — гуртки, які — з тими, що їм „почесно" головує Сталін; які з тими, що встановлюють свою диктатуру над селом; які з тими, що катують самосудом невинних собі людей, — засідають при однім столі, як з „дорогими товаришами" з II-го інтернаціоналу, і все се в ім'я оборони нації, свободи, гуманости і трудового селянства!

Чи не час скінчити з сею маскарадою? Чи не час гонити від себе як скажених псів таких сторонників „свободи" і „демократії"?

Юрій Клен

Слово живе й мерве

У часи, коли ще існував щільний контакт між людиною та життєдайними силами природи, що таємничим подувом проймають всесвіт, була жива, як ніколи, віра у магічну силу слова. Вимовлене у певну хвилину, з певним відтінком і притиском, у певному сполученні з іншими словами, воно ставало чарівничим знаряддям в устах втаємниченого у віщу науку, не тільки зціляло недуги, але спиняло сонце і зорі, приборкувало звіря і навіть споруджало мурі міст.

Примітивні народи, ще підвладні сліпій силі інстинкта та ясновидницької інтуїції, досі зберегли сю віру, а до нас дійшли її уламки в легендах про Орфея та Ісуса Навина. І коли в нашу добу виявили руїницьку силу певні гасла, то зовсім не тому, що маси їх зрозуміли, а що мали вони певну сугестивну силу, властиву стародавнім закляттям. Чи не ставало слово могутнім творчим засобом під пером великого майстра, або в устах давного пророка, слово, надихане життям, емоцією, барвами і музикою, сповнене нового глибокого змісту, вперше відчутого тим, хто його вперше вимовив? Слово, що іскрою перескакувало від мозку до мозку і спалахувало маяком над століттями!

Маляр знаходить в околицьному світі ті барви, що мав віддати його пензель, різьбар — потрібний йому матеріал (камінь і мрамур) та готові зразки, але слово, певне сполучення звуків, що виражає найрізноманітніші відтінки думки й почуття (гнів, екстазу, любов!) — воно родилося з надр наших... Виплекане предками, дбайливо далі формоване нами і як многоцінний скарб передаване нащадкам.

Ніщо інше не є до такої міри дитиною нашого духа, як слово — таємничий звук, зроджений в глибинах нашого ества. Чи не є з усіх Євангелій найблизше нам Євангеліє від Йоанна, бо мова йде в ньому про логос, — не так, як се розуміли греки тоді, а як ми розуміємо тепер? Чиж не є нашим найсвятішим завданням те слово далі плекати, викохувати, підносити його на нечувану височінь, зробити засобом до висловлення того, що досі було невисловним? Чи не маємо ми дбати про те, щоб завжди було воно живе (бо є слова живі і мертві!), соковите, наповне барвами, кольорами наших спогадів, сподівань і змагань — і zarazом показником нашого духового роду?

Бож у кожній мові відбився характер нації, що її зродила, її уподобання та найпитоміші риси. Наївним є думати, що переклад віддасть нам те саме, що вклав автор у свій оригінал, що досить вірно віддати значіння слів — так, як се показано у лексиконі — і майстерно відшліфувати фразу. Таж нове сполучення звуків створює зовсім іншу магію слова, відмінну від тої, що випромінює первотвір! Ніякими технічними засобами німецької чи англійської мови не відтворити ритмічних візерунків, що можливі в українській мові і цілком неможливі в польській. Крижана суворість легенд Зельми Лягерлеф розтанула без сліду в південній м'ястості французької мови перекладу; стихійно-бурхливий Ріхард Вагнер став якимсь далеким собі, як антипод, Рішардом Вагнєром, а елегантний денді й естет Оскар Вайльд — чудернацьким (таким неподібним до інших, нормальних, бюргерів!) Оскаром Вільде, скоро його схотіли акліматизувати в Німеччині.

Який обмежений є виднокруг людини, що знає одну тільки мову! Які можливості персоніфікацій існують в славянських мовах завдяки тому, що слова весна, осінь, зима — жіночого роду! Який простір уяві маляра чи поета! Традиційний образ зими, старої відьми з костуром з дитячої казки, образ весни, яснолицької дівчини — все се дивним став в мові німецькій, де ті слова мужеського роду. Що сталося б у перекладі з віршем Тичини „іде весна, запашна, квітами, перлами закосичена“? Що станеться з рядком „розкрий колос вій“, коли на місце безконечно ніжного слова „вія“ стане німецьке *Wimper!* Чиж не підкаже у вірші слово „вія“ насамперед риму „мрія“? і чиж не довід се того, що той чи інший звуковий склад слова в кожній мові зумовлює іншу тематику? „Мрія“ — слово, де ніжність сполучена з розпливчатіс-

тю, якій ніде не поставлено меж, і яка знов докінченість і закругленість у німецькому Трагш. Як легко сказати, характеризуючи людину типу Мусоліні Traum der Größe, де є досягненість мети і здійснення її, тоді, як відповідний сьому український вислів „мрія про велич“ відсуває мету кудись у далечінь утопійної мли. Чи ж не виявилися й в сьому ріжні характери двох націй?

Яке прозаїчне слово „бузина“, як воно не до речі у ліричному вірші, а в скількох німецьких народних піснях про-дзвеніло відповідне йому Holunder — улюблене дерево закоханців! Та зате скільки віщої краси в слові „зіниця“, з яким римується „вірлиця“ (чи ж не дивиться давнє поганство з імли віків на нас тими „зіницями“?)! У німців ми знайдемо тільки слово запозичене — напівклінічний термін Pupillen, а з орла ніяк не зробимо птаха жіночого роду. Але се тільки вірлиця має властивості, які в нашій уяві ніколи не посідав орел. Всі посвисти холодних північних вітрів вчуваємо у російському „вьюга“, і ніяким „ерзацом“ не може бути німецьке Schneegestöber, яке не вставиш до жадного віршу.

Чи ж не є найпоказовішим, що таке вагітне своїм повновісним значінням слово, як заграва, не має собі відповідного хочби в німецькій мові! Який український поет може обминути його? Заграва пожеж, заграва повстань (не кажучи вже про незчисленні рими, яке дає вона). В усій історії нашій пащать подув отої заграви. Від перших наскоків печенігів і половців, коли горіли степи й перші поселища, крізь добу князівських чвар, крізь страшну епоку татарської руїни, аж до часів революційного хаосу та ще у лісних пожарах під час літної спеки палала, палахкотіла, маяла в небі ото заграва, яка ще досі спалахує тут і там, лякаючи своїм тривожним блиском... В німецькій мові не знайшлося такого слова. Німець скаже або „відблиск пожежі“, або просто „червоність неба“. Його історія обійшлась і обходиться без „заграв“. Але як же йому втлумачити, як віддати уривок нашої прози чи поезії, де скрізь палахтіните ото слово „заграва“?... Заграва, так нам знайома з дитячих років і з перших літ нашої історії...

Цікаво простежити, як плястичні слова французьких віршів ураз втрачають свою закресленість і виразність, замінюючись у німецьких перекладах абстрактними. Якщо Гете і Шілер були поетами-філософами, то се тому, що мова їм накидала свій закон. В еспанців чи українців вони булиб так само неможливі, як парнасці у німців.

Ділання сього фатума, що тяжить над кожною людиною, яка належить до тої чи иншої мовної групи, може перевірити на собі кожен, хто володіючи двома чи трьома мовами, спробує у кожній з них писати. Його поетика і тематика будуть ріжно мінятися. Ми немов вступаємо в атмосферу інших плянет, де пропорційне відношення кисеня та азоту ріжне. В го-

рах таємничого Тибету, як оповідає Давід-Нель, повітря насичене магічними вирощуваннями до такої міри, що так звані „чудеса“ стали явищем повсякденним і маловірним європейцям, потрапивши туди, сам підпадає чарам того оточення, і бачить речі, на наш погляд неймовірні, а для тубильця звичайні. Так само ми, ввійшовши в сферу іншої мови, підпадаємо владі того даймона, що панує в ній і традиціям, що століттями над нею тяжать.

На українське покоління останніх двох десятиліть випало рідке в історії щастя — дбайливими садівниками чувати над бурхливим зростом мови і творчою працею збагатити довірену нам спадщину. Мова... Простацьким і міцним гумором насиченою прийняли ми її з рук Котляревського, гнівом і обуренням налилась вона у творах Шевченка, зазвучала суворими й ніжними строфами під пером Лесі Українки, заспівала флейтами й тромбонами у раннього Тичини і плінно потекла утворюваними річищами в ніжній ліриці і зрілій епіці Рильського... Ми були свідками сього розквіту. Чи будемо охоронцями, достойними берегти і плекати довірені нам скарби? Рідке в історії щастя і рідка в історії відповідальність. Бож і наш доробок передасться майбутнім рокам, як певна позитивна чи відємна величина. Чи ж не мусимо ми напр. оберегти мову від того страшного засмічення, яке спостерігаємо на сторінках совітської преси? Чи ж не маємо зберегти слово живим і запашиним, ратувати його від тої машинізації, що робить його бездушним і мертвим? Чи ж не повинні привернути йому ту магію, що міняє склад душі людської і рух світил небесних? Завдання, яке так блискуче, свідомі своєї великої відповідальності, виконували в недавні часи у Німеччині Рільке і Георге, а у Франції трохи раніше Верлен.

В одній статті у *Вістнику*, вказав я на кількох поетів, що йдуть, або принаймні хотять іти сею стежкою. Я також вітав у своїй рецензії Маланюка, як поета, що знайшов адекватну нашій добі форму. Думаю, що Маланюк здобув собі славу доброго поета не тому, що розреклямував його Донцов, (як натякає *Ми* VI), а тому що вірші його належать до тої поезії, яка не потребує ніякої реклами. Стаття „Поет тьм і хаосу“ (*Ми*) назвала сього поета „настовбурченим і бунтарським“ вовком з осмаленою шерстю, що вив на чорний степ, або (цітуючи Юрія Липу) птахом, що „пірнає у вальпургієву ніч хаосу“. Маланюк справді поет хаотичного часу. Важко мислити його собі співцем упорядкованого космосу. Зачарований апокаліптичним видовом недавніх грізних років на Великій Україні, він ще не отямився від жахів, на які дивився широко розкритими очима.

Та чи скінчилися вони? Чи ж не триває далі руїна, яка тільки змінила свою форму, бо з хаотичної перетворилась на організовану й органічну (організовані голоди, організоване викорінювання всього українського)? Нема більшої неспра-

ведливості, як закидати Маланюкові „маніякальну, патологічну ненависть“ до рідного краю, як се робиться у вищезгаданій статті, що у віршах поета знаходить „опльовування символу України“ та поганьблення історичних процесів „божевільними візіями містичних соітусів“ і „російський масохізм“. Я вказав був колись на певний паралелізм образів у Маланюка і пізнього Блока, але ж мистецьке оформлення образу повії у своїх деталях не має нічого спільного з усією російською літературою. Образ сей дуже, дуже давний. Ми його в безконечних варіаціях і повторюваннях знаходимо... ще в Біблії. Щоб довести, як навіть устами пророків плямувалося „святе ім'я батьківщини“, я дозволю собі зацітувати з Єзекиїля розд. XVI 15—28:

Ти брала свої шати, робила з них барвисті вівтарі і чинила блуд на них... Ти брала своє гарне начиння, з мого золотого і срібного скарбу тобі дароване, робила з нього чоловічі постаті і чинила блуд з ними... На всіх вулицях ти будувала свої вівтарі і з краси своєї робила розпусту... Насамперед з дітьми Єгипта, твоїми сусідами, що мали дебелу плоть... Потім блудила з дітьми Асура і не могла насититися.

Далі йде загроза наслати людей, які укаменують повію і посікуть мечами, а хати її попалають вогнем. Розділ XXIII розвиває ту саму тему, зводячи на очі двох повій-сестер, Оалу й Оалібу, що за розпусту свою питимуть келих горя й скорботи до дна і черепками його роздиратимуть собі груди до крові. І нарешті розділ XXXVI 25 — урочиста обітниця Бога: „Чистою водою я вас обризкаю, щоб стали ви чистими“.

Чиж не маємо ми тут усі зародки Маланюкової тематики:

Тільки ти, перекохана мандрівниками, —
Всім даруєш розтерзане тіло для втіх...
На узбоччю дороги — з Європи в Азію,
Головою на Захід і лоном на Схід —
Розпростерла солодкі, смагляві мязи
На поталу, на ганьбу земних огид.

І в кінці, чи не та сама очисна купіль? У поета „вогненосна злива“, „купіль хрестна“, „снігова купіль“. Я ще у своїй рецензії зазначав, що тут ключ до розуміння всієї Маланюкової поезії, бож з тої купелі країна виходить чиста, морозом гартована, вітрами обмита, одягнена в білу шату сніжних просторів своїх... Тимчасом критик нічого іншого не сховав побачити у поета, як „фізіологічний акт, відбутий з огидою, з болем, з криком розпачі і мукою насолоди десь в важких підземеллях хоробливо-понурої чорної фантазії“ або бажання „дебошірїть по рускі“ та й навіть... некрофілію. Чомусь навмисне замовчування тої очисної купелі, до якої Україна йде крізь усі муки, зневаги, гвалти, бож вона — та хрестна купіль — є ворота до нового щасливого життя, де минуле забудеться, як сповнений важких примар сон:

Колиж струснеш сей пил? Повстанеш вся — акорд!
І лоно віддасиш своєму чоловіку!

Стара, як світ, і вічно юна тематика. Чиж не подибуємо ще у Єзекіїля, Єремії та Ісайї ту стародавню символіку: зруйнована й спалена країна знов розцвітає едемом, і невірна наречена або жона, яка зробилась повією, після купелі, що змиває з неї весь бруд і навіть згадку про нього, знов повертається до свого чоловіка, пана й володаря. Певна річ, що без цього кінця — купелі й сонцесейного відродження — жакливі картини гвалту, наруги й чорної ночі одчаю, що є для поета тільки переходові стадії, стають незрозумілими, що в них бачиться тільки садистичні оргії. Але відкинути або зігнорувати сей кінець, заглушити той лямбмотив, який виразно і владно звучить крізь усю творчість Маланюка

[Так скоршеж даруй бій, щоб вогненосна злива
Купеллю хрестною була землі твоїй (*Земна Мадонна* 62),
Осяй, опануй і натхни її древню владу
Над білим безмежям одітої снігом землі (*Зем. Мад.* 99)],

замовчати його — се однаково, що відтяти кінець у повісті, розв'язку в драмі і показати твір читачеві в сьому скаліченому вигляді. Відрубайте вивірці хвоста — і справді, яке незугарне то буде звірятко! Критик, коли схоче, то закине поетові і „зрадницьку кров“ і ніж замісто меча скерований „добі в безносу морду“, алеж уриває на сьому й не доказує другої половини антитези, де скупчено всю суть віршу:

Мені крізь згарища століття, в чорнім димі,
Вже прозоріють

Пломінні контури, ще людям невидимі.

(*Земна Мадонна* стор. 94)

Щождо голосливої заяви, ніби любов поета до України тільки певний „трік“, який дає йому змогу дуже виявити свою ненависть, то не беруся того й спростовувати, бо гадаю, що з боку критика се твердження се трік, щоб змусити нас дати віру тому, чому він сам певне віри не йме.

Встановивши певні аналогії, не можна сказати, що у Маланюка було „наслідування“ біблійної поезії, бо символи ті вічні, як постаті Дон Жуана, Гамлета і Дон Кіхота. Отже, кожен може черпати з їх скарбниці. До тогож однакові історичні ситуації породжують однакові поетичні образи. З мене досить було констатувати певну спорідненість. Поетові не доводиться сумувати з приводу гострих на нього атак: сучасники старозавітного співця теж не прочували голосу любови, що звучав крізь гнів і обурення, і затуляли вуха, коли жакливі образи його пожаром охопленої уяви роздирали їм слух. Зрештою, можу й подякувати неприхильному критикові, бо саме його напад і дав мені привід і нагоду встановити ці почесні для поета аналогії та генеальогічне дерево його символіки.

Чи знайде Маланюк відповідні поетичні форми і образи для нового часу українського ренесансу, який настане, коли дорешти розвіється дим розбурханого хаосу, який ще застеляє нам майбутнє, а чи далі володітимуть ним примари, що

шугали у страшних снах минулого, — таких прогноз ставити я не беруся. Скажу тільки, що нехибною прикметою живого слова є його здібність заражати нас емоціями, а для того воно само мусить бути ними насичене. Те слово дав нам Маланюк. Не мертве, а живе, налите гнівом, пристрастю, зненавистю і любовю, воно гуде і співає в його віршах, і місце поета запевне не буде серед тих млявих, що їх не прийняли ні пекло, ані рай, і що відносно них Данте почув від свого володаря суворе й коротке: *Guarda e passa!*

О. В.

Ленін як теоретик „пролетарського“ асиміляторства

(В. Н. Ленін — *Статті и речи об Украине — Партиздат ЦК КП(б)У Київ 1936*)

Росії не бракувало теоретиків асиміляторства. За абсолютизму ними були Катков, князь Мещерський, Флоринський, за конституційного царату — П. Б. Струве (бувний марксист) і П. Мілюков. Се були доктринери февдального і буржуазного асиміляторства. Теоретиком „пролетарського“ асиміляторства — став Ленін.

Видана партіздатом збірка його статей і промов з приводу українського питання, знайомить з складною аргументацією, яка, в очах нової правлячої верстви імперії, мала обґрунтувати „законність“ і неминучість існування сеї імперії: мішанини народів-паріїв, запряжених до історичного возу народа-володаря.

Починаючи з 1900 р. (засновання РУП), процес політичного протверезіння України пішов швидким кроком. Кілька літ перед війною ніодна російська партія не могла вже легковажити відосередкових змагань на Україні. Одні — чорносопелці — пропонували ті змагання здусити випробованою метою царату. Другі — ліберали (кадети) думали зднати собі помірковане крило української суспільности (його органом була київська Рада) шляхом уступок культурно-національного характеру. Ленін подивився на справу ширше. Оком вправного політичного шахіста, він зараз побачив нову фігуру, що виступила з укриття на всеросійській шахівниці, обрахував — докладно, як йому здавалося — напрямок і силу її можливого удару в партії, яку розігрувано проти царату, — і рішив зднати сю силу для себе.

Як незадоволення робітників з причини економічного гнету; як незадоволення селян з причини аграрної скрути, так і незадоволення українців з причини культурного і політичного

гнети над ними, хотів він використати як величезний акумулятор енергії для боротьби з головним наразі ворогом своєї партії — з царатом.

Як геніальний демагог, він не скупився на фрази і обіцянки. Чи впливало українське питання в думській дебаті, чи на міжнароднім овиді (австро-російське суперництво), Ленін все виступав як „оборонець покривджених“, як прокуратор в розправі проти самодержавного уряду. Виступав проти українських „шовіністів“, небажаних опікунів України, яка — так він твердив — мала єдиного широкого і безкорисного оборонця — в російським пролетаріаті, ну і в його вожді, Володимирі Леніні... Він ніколи не спускав з ока основної своєї мети: поперше, взяти політичне українство „на буксир“ своєї партії і дрібними уступками зломити небезпечне протиросійське вістря політичного українства, наразі не дуже острє, але яке могло з часом загостритися.

Коли забороняли Шевченкове свято в Києві, Ленін писав протестуючу промову для партійного посла в Думі. Виступав в обороні українських домагань в Думі єпископ Нікон, правда незугарно і наївно — але Ленін вже вітрив в нім конкурента, отже виступає проти нього, очевидно в інтересі самих українців... І тутже, мимоходом, зауважує, що „про національну культуру можуть говорити лише клерикали і буржуа. Трудящі маси можуть говорити тільки про інтернаціональну культуру всесвітнього робітничого руху“ (ст. 225).

У Львові в 1913 р. відбувається всестудентський конгрес, з участю делегатів з Великої України. З одної сторони Ленін тішиться, „що на всеукраїнським зїзді студентства у Львові виступили і деякі українські соціалдемократи... проти соціалдемократа Донцова, який запропонував зїздові резолюцію про „самостійну Україну“. Тішиться, що з'явилася „стаття централіста (В. Степанюка), що бореться з Донцовими і Ко“, бо „дуже важно воювати з націоналістами цього роду“ (ст. 221-3). Але з другої сторони — бере „того самого Донцова в оборону перед центральним органом кадетської партії; бо *Речь*, воюючи з українськими сепаратистами, уживає „лайливих слів з словника чорносотенців“; бо „можна і треба сперечатися з національсоціалами в роді Донцова, але підле цькування за „сепаратизм“, цькування людей, що не можуть боронитися, є остання границя безсоромности“ (ст. 222-3).

Хто знає, якими бідно-убогими методами боротьби виглядали оті кадетські цькування своїх противників, порівнюючи з методами большевиків і Леніна, — той не може не побачити в тій „обороні“ лише звичайну демагогію. З нагоди сеї суперечки з *Речю* і кадетами, Ленін відсуває край завіси, що заслонювала його власну шовіністичну ідеологію. Він каже, що всякий демократ (він тоді удавав з себе демократа) повинен „боротися за признання повної і безумовної рівноправности нації та її права на самоозначення“. Але —

„можна триматися різних поглядів на те, яке — з точки погляду пролетаріату — повинно бути те самоозначення в кожному конкретному випадку“ (ст. 222-3). Блискуча формула для наївних! Альтгебраїчна формула. Ємовляв, „нація“ (А), є „право її на самоозначення“ (В), і наївний гадає, що як зложити ці дві величини до купи, то вийде щось величного: $A+B=B$. І се В — легковірний українець розмальовував собі в найяскравіших барвах. Та Ленін каже, що можна признати сю альтгебраїчну формулу, але — „в конкретному випадку“, підставити під А і В такі величини, що з їх суми вийде або мінімальна, або відємна величина, або просто нуля — пшик! Ці „конкретні“ альтгебраїчні величини — під поняття „нація“ і „самоозначення“ і підставив пізніше Ленін з своєю партією на Україні. Засада — лишилася незамованою, але „в конкретному випадку“ — вийшов пшик... Бо що під тими поняттями розуміти „з точки погляду пролетаріату“ — про се не рішав ніякий пролетаріат, лише безпомилковий інтерпретатор його волі В. Ленін, коли промовляв ex cathedra партійного зїзду. Многих наших земляків, що не розумілися на політичній математиці, се пізніше страшенно дивувало.

Вже тоді, себто ще перед війною і революцією, Ленін обережно кладе підвалини своєї асиміляторської теорії. Цілий суспільний еволюції диктує напрям розвій капіталізму, така була одна з догм марксизму. Капіталізм має дві тенденції: з одного боку веде до національного пробудження „неісторичних націй“, а з другого — „до зміцнення всяких зносин між націями, до злому всяких національних загат“ (ст. 226). Якаж супроти тих, так суперечних собі „тенденцій“ капіталізму має бути національна політика пролетаріату? Ленін формулює її дуже просто: з огляду на першу тенденцію капіталізму — треба de jure, на словах, признати підбитій нації — всі управління („вплоть до відділення“), але з огляду на другу тенденцію — треба de facto, на практиці ще міцніше привязати ту націю до нації пануючої. Так виглядає — очищена від діалектичної казуїстики — формула Леніна.

„Світовоісторична тенденція капіталізму“ веде до „затирання національних різниць, до асиміляції націй“ (підкреслення Леніна). Ся асиміляція — „є одним з найсильніших двигунів, що обертає капіталізм в соціалізм“ (ст. 227). Звідки випливалоби, що кожний хто прагне соціалізму, мусить стреміти до асиміляції націй? До такого висновку дійсно прийшов Ленін і тримався його до самої смерті. Але, як вправний демагог, очевидно не міг отверто виступати з програмою асиміляції. Се значилоби засудити себе і партію на невдячну ролю конкурента чорної сотні. Отже треба було — думати: „асиміляція“, а говорити — що инше. Задача, здавалосяб, нерозв'язальна. Але від чогож існувала „марксіська діалектика“? Від чого туман блискотливих фраз, якими так легко було дурити партійних туманів? Ленін розумує так: ось існує напр.

в Америці — великий „млин, що перемелює національні різниці“ — хутко всі імігранти стають американцями. „Хто не погруз в націоналістичних забобонах, той не може бачити в сім процесі асіміляції націй капіталізмом (моя підкреслення—О. В.) величавого історичного поступу, зруйнування національної заскорузлости різних ведмежих закутків“. Таких „ведмежих закутків“ особливо багато в царській імперії. Очевидно до них, в очах Леніна належить і Україна. „Візьміть Росію і відносини росіян до українців. Розуміється всякий демократ, не кажучи вже про марксиста, рішучо боротиметься проти нечуваного приниження українців і жадатиме їх повної рівноправности. Але булоб цілковитою зрадою соціалізму... ослаблювати існуючі тепер, в границях одної держави, зв'язок і союз (підкресл. моя—О. В.) українського і московського пролетаріату“ (ст. 228)... На перший погляд — бодай з марксистської точки погляду — логічно! Тимчасом в сім логічним ніби розумованні — є звичайне, недопустиме в логіці, шахрайство. Бо колиб Ленін виводив правильний висновок з власних преміс, він повиненби був сказати:

Соціаліст стоїть за „історичний поступ“ і за соціалізм (перша преміса Леніна).

Асіміляція націй на річ пануючої — прискорює „історичний поступ“ і є „одним з найсильніших двигунів, що обертає капіталізм в соціалізм“ (друга преміса Леніна).

Ерго, всякий соціаліст повинен скріплювати асіміляцію. Але сказати так (логічно правильно!) — він з оглядів політичної тактики, — боїться. Ось чому, лишаючи першу і другу премісу — робить несподіваний висновок:

Ерго, соціаліст повинен скріплювати („не ослаблювати“) — „зв'язок і союз українського і московського пролетаріату“.

Звідки тут взявся „зв'язок“ і „союз“? Про них не було мови в премісі. Ленін влітає їх тишком-нишком у висновок, роблячи звичайну логічну помилку.

Робити сей фортель він мусить, бо инакше завалиласяби ціла будова його національної програми. Догматом сеї програми, її підставою є, що противниками визвольних змагань України були — дідичі і буржуї, одинокаж „суспільна сила“, що „здібна дати відсіч тим класам“ — є робітнича класа (з Леніном на чолі). „При її перемозі ставби неможливим національний гніт“ (ст. 229). Говорити, замість про „зв'язок і союз“ українського і московського пролетаріатів — про асіміляцію, значилоб захитати вищезгаданим догматом, значилоби ствердити правду: а саме, що не лише дідичі і буржуї, а й всеросійський пролетаріат, коротко — цілий російський нарід є носієм національного гнету на Україні; значилоби ствердити не вигідну для себе правду, що в світі основним фактом є боротьба пород, націй, не клас. Признати сей факт, зробити логічний висновок з ленінських преміс, значилоб виса-

дити в повітря ціле штучне розумовання Леніна і цілу його ідею про шляхетну і чисту як голубка партію російського пролетаріату, яка має запровадити свободу і щастя на Україні...

Стиснутий в обценьках великого життєвого факту боротьби націй, Ленін dokonує чуд акробатики, щоби довести свою абсурдальну тезу. Тому знову і знову вертає до проклятого питання про асиміляцію, якої так страшенно в душі прагне, але яку не сміє подати українським читачам в голім, незамаскованім вигляді. Він стверджує „швидкий економічний розвиток Півдня, тобто України, що притягає з Московщини десятки і сотки тисячів селян і робітників в капіталістичні латифундії, в копальні, в міста. Факт „асиміляції“ в сих межах російського і українського пролетаріату безсумнівний. І сей факт безсумніву поступовий факт“. Навіть тоді, коли — припускає він — між Україною і Московщиною перетнути державний кордон, то — „і в сім випадку історична поступовість „асиміляції“ українських і російських робітників буде безсумнівна, як поступовим є факт перемелювання націй в Америці“ (ст. 229). І в сім розумованні така сама натягнутість, такий самий умисний туман. Поперше, в незалежній від Росії Україні, асиміляція зайшого елементу відбувалася б на річ автохтонного. На Україніж — російській провінції, не відбувалася „асиміляція українського і російського пролетаріату“ в якусь нову наднаціональну амальгаму, лише — асиміляція українського пролетаріату на річ московського. Се — є факт, а те що Ленін уважав фактом (чи хотів, щоб інші за такий уважали) — се фантазія, евфемізм, прикрашування шкідливого для нас явища, посолодження пігулки, призначеної для шлунків малоросійських марксистів. В першім випадку, замість асиміляції українського робітництва Ленін підсував його „зв'язок і союз“ з російським. В другім — замість асиміляції українського пролетаріату на річ московського, підсуває він якусь фантастичну „асиміляцію українських і московських робітників“, коли — як сам прекрасно знав — про ніяку асиміляцію російського пролетаріату, в тих обставинах, і мови не могло бути...

Там, де того було йому треба, Ленін умів бути дуже баламутним!

Ясніше виступає істотна думка Леніна в слідуючій уривку. Він обурювався, коли від нього жадали недвозначної, „так або ні“, відповіді на питання про відділення кожної нації“ (ст. 233). Такої недвозначної відповіді Ленін дати не хоче і не може. Бо ся відповідь в кождім випадку підпорядковується инший найвисшій вимозі: „інтересам клясової боротьби“ пролетаріату, „зміцненню своєї кляси“. „Всяку національну вимогу“, всяке національне відділення“ оцінює він „під кутом погляду клясової боротьби робітників“ Росії (ст. 233-4). Иншими словами — Ленін має за завдання повалити в Росії клясу дідачів і буржуа, захопити владу в імперії в імені нової упрі-

відейованої верстви — московського пролетаріату і ту владу зміцнити. Коли якийсь визвольний, в тім числі і український, національний рух сприяє тому захопленню влади та її скріпленню — він союзник! Коли ні — він ворог! Ось чому, коли — за царату — політичне українство виступало проти дідичів, воно було бажаним союзником. Коли стало виступати проти влади „пролетаріату“ (ленінської партії), його монополію на владу, — воно стало ворогом, якого треба було нещадно нищити. Очевидно, з марксизмом се не мало нічого спільного, але за те з розумованням всякої правлячої верстви всякої імперії, яка хоче утримати підвладні собі нації в стані вічної залежності. Коли „пролетаріат“ (компартія) став володарем і паном імперії, інтереси сеї імперії, як цілості, стали його інтересами, „інтересами пролетаріату“. А перед ними мусіли схилати голову всякі сепаратисти, мусіли підпорядковувати тим „інтересам“ свої національні жадання.

З сеї точки погляду, зовсім не класовий, не соціалістичний, а загальнонаціональний і буржуазний визвольний рух китаїців, турків або муринів — був для Леніна рухом „поступовим“ і „революційним“. Такий самий рух український — рухом „реакційним“ і „контрреволюційним“. Бо перші звертали проти ворогів Росії, отже не колідували з „інтересами пролетаріату“ російського, а другий — звертався якраз проти свого „пролетаріату“ і проти відновленої ним імперії. Несподіваними стежками може ходити марксіська „діалектика“!

Вандруючи плутаними стежками сеї „діалектики“, Ленін виходив з себе, коли його при тім перелапували на суперечностях (як се зробив напр. пок. Л. Юркевич). Ще більше лютився він, коли його штудерні методи „розвязки“ українського питання, якими думав зеднати собі українців — переймали в нього інші теоретики асиміляції, з буржуазного табору. Так напр., обрушився цілою фурією своєї красномовности на згаданого вже кадета (із малоросів) Мих. Могилянського, який доводив Ленінові, що — „критика рецептів Донцова нічого спільного не має з запереченням права націй на самоозначення“. Можна, мовляв, теоретично бути прихильником національного самоозначення, але практично поборювати його „нездорові тенденції“, бо „демаскувати останні, ще не значить заперечувати право націй на самоозначення“ (ст. 240).

Се розумовання вивело Леніна з рівноваги, бо — було живцем скопійоване з його розумовань (теоретично признається право самоозначення „вплоть до отделенія“, а практично заперечується „вплоть до асиміляції“)... Ленін не любив, коли противник або конкурент послуговався в грі хитрощами його власної „лавочки“.

Полемічна боротьба з тими конкурентами за впливи серед українців, зокрема полеміка з кадетами, — відсуває край завіси, якою Ленін заслонював дійсну причину своєї словесної великодушности супроти „права на самоозначення“ укра-

інців. Він писав: „Кокошкін (кадетський публіцист) хоче запевнити нас, що признання права на відділення (нації), збільшує небезпеку“ розпаду держави... Саме навпаки: признати право відділення зменшує небезпеку „розпаду держави“ (ст. 244) — повчає Ленін. Коли отже він проголошував словесне „право самоозначення“ для України, то робив се з переляку перед розпадом імперії; переляку, який дусив його може ще більше, як буржуазних лібералів. Він думав, що дрібні уступки (мова, школа) на річ українців, в супроводі голосних і милих висловів співчуття покривджені (звичайно такому чулому на панську ласку) — вистане, щоб зліквідувати українське питання в російській імперії. Такі були мотиви його українофільських виступів.

Боронячися перед земляками-патріотами з інших партій, перед закидом, що він працює над розпадом імперії, Ленін писав: „обвинувачувати сторонників свободи самоозначення, тобто свободи відділення, що вони заохочують до сепаратизму, також глупота і також облуда, як обвинувачувати прихильників свободи розводу, що вони заохочують до руйнації родинних зв'язків“ (ст. 245). Увага влучна!.. Дійсно, гудити Леніна за те, що своєю національною програмою приготував розпад імперії, або хвалити його за те, що ніс кожній нації свободу і незалежність, — така сама „глупота і облуда“ як приписувати сторонникам права розводу намір знищити установу подружжя... В тім випадку рішучо не була се вина Леніна, коли легковірні земляки наші не збагнули правдивої суті його свободолюбного фразерства...

Маси, на думку Леніна добре розуміли „значіння економічних і географічних зв'язків, перевагу великого ринку і великої держави“ (ст. 245). Тому „соціалдемократи є ворогами всякого націоналізму“, „противниками партікулярізму“, і взагалі тої думки, що „великі держави далеко успішніше, ніж малі можуть рішати задачі економічного розвитку і задачі боротьби пролетаріату з буржуазією“. Звідси бувби логічний висновок, що соціалісти всякими способами повинні боротися з сепаратистичними змаганнями націй, в тім числі і української, бо руйнують ті великі держави? Хоч сей висновок і був логічний, але — не політичний. Бо він відразу відслонив би захлапне обличчя большевізму. І тому, зараз по тираді, про велику вагу „великих держав“, Ленін додає: „але ми цінімо зв'язок (націй) добровільний, ніколи насильницький“ (ст. 253). Мовляв, хоч ціль — централізм, хоч ціль — не допустити до відділення, але методи соціалізму до досягнення тої цілі — чисто ідейного характеру: гвалт виключається. Але в світі нажалі способи є річно другорядною, підставовою — є ціль, бажання, мета, воля її досягнути. Способи міняються залежно від обставин. Які облесливі слова шепотів бідній дитинці вільшаний цар але — коли та опиралася, скінчив знаним рефреном:

und bist du nicht willig,
so brauch' ich gewalt.

(не прийдеш по волі,
то змушу тебе).

„Змушу“ навіть тоді, колиб при сім чорти взяли марксієвську „діалектику“, бо з того „принципіального“ марксіста промовляв передусім російський „барін“ старого карбу, перенятий ідеєю „третього Риму“ над рікою Москвою, „діалектика“ — ж марксієвська була тільки маскою, яка крила перед легковірами вовчі зуби „добročинця“, — але се й показалося по жовтневій революції 1917.

З Леніна — хоч був він передусім тверезий практик, — не раз вилазив книжковий міль, бібліотечний теоретик, який вхопивши якусь думку, мусить допровадити її аж до останніх логічних границь, чи се йому потрібно чи ні. Тому слідом за фразою, що „маси“ відчують „перевагу великого ринку і великої держави“, він додає: а „на відділення вони підуть лише тоді, коли національний гнет і національні тертя зроблять спільне життя цілковито незносимим, загальмують все і всілякі господарські відносини. А в такім разі інтереси капіталістичного розвою і свободи клясової боротьби будуть якраз по боці тих, що відділяються“ (ст. 245).

Щоб не думати про сей пасус, в нім — ніби ведений пророкою візією — представив Ленін якраз положення України під владою його партії тепер. Хоч, ясна річ, він того ніколи не признавби. Коли факти були йому невигідні, він їх просто заперечував. Коли в нього приходило до конфлікту між доктриною, яка вимагала добровільности і практичними вимогами партії, що звалила на свої плечі тягар імперії, — але на тім виходила доктрина. Тому він міг сто разів доводити шкідливість насильницьких способів анексії, але коли инакше не йшло (як у випадку України), він благословляв насильство. Тому міг він сто разів доводити корисність великих ринків, „поступовість“ великих держав, — на практиці, коли сього вимагали інтереси партії і імперії, він виступав — і проти тих ринків, і проти тих держав. Як у випадку Криму і пр. Україна відділена від Росії — се з точки погляду марксієвської „діалектики“ зле. Крим — відділений від України, се з точки погляду тої самої „діалектики“ добре. Корея, відділена від Китаю і прилучена до Японії, — се зле. Але Зовнішня Монголія, відділена від Китаю і приділена до Росії, — се добре. Він крутив своєю „діалектикою“ як той шведь шкірою, або як царат законом: „закон — что дышло, куда поверни — туда и вышло“.

Подібне відношення практичного, національного думачого політика до „діалектики“, до доктрини, коли вона оберталася ворожим до нього обличчям, бачимо наприклад і в Гната Дашинського. Роззлощений доказами Рози Люксембург, що покликувалася на „історичний матеріалізм“ виступаючи проти незалежности Польщі, Дашинський скричав на одних зборах: „Плюю я на такий історичний матеріалізм, який дозволяє чор-

ногорським свинопасам на незалежність, а відмовляє сього права 20 кілька мільйоновому народові". (Nowy Dziennik 6 X 6. р.). Ленін теж „плював" на власну догму, коли се було йому потрібне, лише про себе, не голосно. Перевага, яку давали своєму національному інстинктові Ленін і ППС, коли той інстинкт входив в конфлікт з марксістською доктриною, — її не знали многі з українських марксистів. *Вістник* вже цитував слова В. Левинського, який заявляв готовість українських соціалістів виректися навіть власної мови, коли „указ з Москви" доведе їм, що се є в інтересі пролетаріята і революції. Сі слова, порівнюючи з відношенням до своєї доктрини Леніна (і Дашинського) кидають яскраве світло на цілу духову пропасть між політиками з РКП(б) чи ППС і нашими дітьми від політики...

Коли вибухла революція, Ленін спочатку продовжував свою лінію української політики. Бо не він, ані його партія не були ще при владі, лише князь Львов, Керенський, Мілюков і інші „буржуї". Отже завдання опозиції, як її розумів сей неперевершений ніким демагог, було цювати правлячу верству за її безпринципність, насильство і пр. Очевидно, була і безпринципність, і насильства, і пр. зі сторони тимчасового уряду на Україні. Але пятнувати їх найменше був покликаний Ленін. З тою самою облудою, він безнастанно повторяє, що не є „прихильником дрібних держав..." („дрібною" для нього була і Україна); що прагне „союзу" з ними. Але стоїть за тим, щоб сей „союз" був „добровільний". Україна повинна бути „союзником і братом" в „боротьбі за соціалізм". Той самий ніжний спів вільшаного царя. І той самий страх за цілість імперії: „уступіть українцям — говорив кадетам — се наказує розум, бо инакше буде гірше, силоміць українців не втримаєш, лише розлютиш. Уступіть українцям і ви відчините шлях до довіри між обома націями, до братерського їх союзу як рівних" (стор. 272).

Але ось уряд Керенського падає, з опозиційної — большевицька партія стає правлячою. І в сей момент, коли, під натиском своєї розбурханої національної стихії, Центральна Рада посміла виступити проти „братерського союзу" з Росією Леніна, сей останній нагло міняє стиль. В зрадагованім ним маніфесті Совіта народніх комісарів Московщини, Ленін ще раз підкреслює, що признає „народну українську республіку" і „її право цілком відділитися від Росії". (стор. 277). Але — не може погодитися з тим, що ся суверенна республіка не хоче робити такої внутрішньої політики, яка мила Москві. Не може погодитися, що Центральна Рада відмовилася скликати краєвий зїзд українських совітів; не годиться на те, що взагалі Центральна Рада — „не признає совітської влади на Україні."

Через сі злочини „не може московський Совнарком виз-

нати Раду, як правного представника трудящих і визискуваних мас української республіки”.

Казанська логіка „геніального Іліча“ отже визнавала право суверенності України лише остільки, оскільки вона ставала „добровільним“ васалом Москви. Коли Україна робитиме волю Москви, коли уникатиме конфліктів з „братнім народом“, коли потуратиме йому в усім, — хай собі має бути форії самостійності.

Так цілком логічно — не з точки погляду марксизму, але російського імперіялізму — прийшов Ленін до боротьби з Центр. Радою. Бо як він думав — „лише совіти української селянської бідноти, робітників і вояків, можуть створити на Україні владу, при якій зударі між „братніми народами“ будуть неможливими“ (стор. 279). Ленін числив на те, що потягнена своєю правлячою верхівкою (інтелігенцією), Україна потульного — як він думув — і легко обдурюваного селянства і напів-змосковленого міського робітництва і вояцтва, така Україна не буде місцем ніякого „зудару між братніми народами“. Навпаки, один „братній нарід“ (нарід Леніна) цілковито загнуждає другий, а другий — „добровільно“ дається загнуждати. І марксистська теорія буде вратована (право на самоозначення), і уникнеться невідгідного здійснення сього „права“... В теорії — „розвід“ дозволяється. Але — „розвід“ України з Росією — шкідливий для Росії (офіційно: для „поступу“, „інтересів пролетаріату“ і пр.), отже — в данім конкретнім випадку „розвід“ недозволений. Навпаки „розвід“ Криму з Україною — корисний для Росії (офіційно: для інтересів „поступу“ і „клясової боротьби пролетаріату“), отже — в данім конкретнім випадку „розвід“ не тільки допустимий, але й бажаний...

Я вже зауважив вище, що Ленін колись обрушився на кадетську *Речь* за те, що вона робила розрізнення: можна бути за право націй на самоозначення взагалі, але в конкретнім випадку виступати проти „нездорових тенденцій“ поодиноких сепаратистичних рухів. Картаючи кадетів, Ленін, пізніше сам пішов тою самою стежкою. Таке притрапилося йому і в друге. Центр. Рада зажадала від тимчасового російського уряду заяви, що він — „не проти права українського народу на автономію“. Уряд Керенського відмовив сеї заяви, бо, мовляв, не можна таких справ рішати перед скликанням всеросійських установчих зборів, без порозуміння між „братніми народами“, одностороннім актом. Жорстоко скартав за се Ленін міністрів тимчасового уряду. Але ось, тимчасовий уряд падає. Урядом стає тепер совнарком. Україна починає творити свою армію, відкликаючи українські частини з фронту. Що робить Ленін? Те саме, що перевернутий ним буржуазно демократичний уряд. Вманифесті з грудня 1917 до Центральної Ради совнарком, протестує проти „самочинного“ творення української армії, бо в се „акт односторонній“, не опертий на „обопільнім порозу-

мінні урядів обох республік" (стор. 277). Аргументація, вкрадена живцем від кадетських буржуїв.

Політичне положення має свою власну логіку, міцнішу від логіки марксистської „діалектики“!

По розриві з Центр. Радою, спершу положення вирисувалося корисно для большевиків. Совітські відділи переходять на територію України, займають Луганськ і Дебальцево, і Ленін з тої нагоди (стор. 283) пересилає Антонову-Овсєєнкові, теперішньому катальонському генерал-губернаторові, що перевів наступ, свої „найгорячіші привіти“ і два „ура“ („ура і ура“) — „привіти“ і „ура“ для армії, яка гвалтом вдерлася на територію нації, що скористала з „права на самоозначення“; привіти від того, який ще недавно заявляв, що прилучення України він розуміє як акт „добровільний“, а ніколи „насильницький“...

Але положення ще раз міняється. Большевиків, з їх діалектикою, самоозначенням і з армією — викидають з України. Центральна Рада знов у Києві, звідки 2 квітня звертається до совітської Росії з пропозицією мира. І Ленін, той самий, який не хотів визнати Центр. Ради, за те, що не дозволяла на організацію совітів на Україні, — тепер відповідає Раді згодою. Як делегацію на мирові переговори посилає Сталіна, Раковського і Мануїльського (стор. 290). Діалектика сили, як показалося, найскорше трапляла до переконання вождя російського комунізму. Перед обличчям сеї діалектики, замовкали і „інтереси поступу“, і „інтереси пролетаріату“, і вимоги „великих ринків, і великої держави“. „Геніяльний діалектик“ відразу збагнув, що його атути биті, що його казуїстика дістала в лоб і що треба з нею схватися.

В сім теоретику — кажу се ще раз — сиділа передусім людина, яка тверезо дивилася на факти, яка, коли й дурила інших фразами, сама ніколи не піддавалася їх сугестії, знаючи їм правдиву ціну. Дуже характеристична під тим оглядом доповідь Леніна про зовнішню політику на засіданні ВЦК і московського совіта 14 травня 1918. Положення було тяжке для Росії. На Україні були німці. Невідомо, яку границю України ще будуть змушені признати Совіти. І ось в такій непевній і тривожній для РСФСР ситуації з'явилися коло Леніна дорадники, які казали, „що сю непевність легко усунути, треба лише отверто зажадати від німців дотримання берестейського договору“. Ленін зїдливо глузує з тих партійних політиків: „вони забувають, — казав він — що спочатку треба перемогти, а потім жадати чогось. Коли ви не перемогли, ворог має змогу зволікати з відповіддю і навіть зовсім не відповідати. Такий закон... війни“ (стор. 300).

Рішення всякого питання клав він, як реальний політик в площину сили. І ціла його національна політика на Україні, в суті речі, прямувала до одної однієї річі: ослабити нашу силу, дезорганізувати нашу верхівку і наші маси мораль-

мо і політично, заломити в них дух спротиву і боротьби. Тим найвішніми виглядали політики типу Винниченка, Григорієва і пр., які поважно бралися дискутувати з Леніном про суть різних гасел, як „інтереси пролетаріату“, „справа революції“, „самоозначення націй“ і пр., коли московський диктатор в душі лише кпив і з тих гасел, і з наших бідних марксистів.

Ще драстичніше висловився Ленін в 1918 р. в одній полемічній статті проти Каутського: „Булоб розуміється приємніше, — колиб ми просто війною могли повалити і Вільгельма і Вільсона. Але се маячення, бридня. Скинути їх зовнішню війною ми не можемо. Але посунути наперед їх внутрішній розклад ми можемо“ (стор. 302)... Посунути наперед розклад противника, ось про що ходило йому — в усіх випадках, і коли йшло про боротьбу з Україною. Теорії, доктрини, їх товмачення, цитати з Енгельса й Маркса — се все були знаряди, щоб досягнути основну ціль: повалити противника. Се бажання — ось був його *primum mobile*, а зовсім не тріумф тої чи иншої ідеї, „визволення трудящих“, „царство соціалізму“, і пр., як думав не один з його противників, для яких забракло в Бога розуму.

Маючи часто якраз таких противників перед собою, він так нехтував ними, що майже сам підставляв свою болючу сторону під удари противників, колиб вони вміли дивитися і — вдаряти.

На однім вічу 13 березня 1919 р. він говорив: „Тепер Україна визволяється від німецьких імперіялістів, які хотіли вивезти з України 60 міль. пудів збіжа, а вивезли всього лиш 9 мільонів. Ми маємо тепер совітську Україну. А совітський уряд на Україні, у відношенні до нас, коли повстане питання про збіжа, не жадає лихварської ціни, не буде спекулянтом... І український уряд сказав: „наше перше завдання — допомогти голодуючій Півночі“. Запаси збіжа на Україні велетенські. Взяти все відразу не можна... Стогін несеться з боку українських товаришів, що нема людей, що нема кому організувати совітську владу... Київ не пролетарський осередок... Обсудивши се положення в центральнім комітеті нашої партії, ми поставили собі завдання — спочатку зробити все, щоб зорганізувати апарат на Україні і взятися за роботу лише, коли буде зброя в руках і буде апарат, а на 1 червня дістати за се 50 міль. пудів збіжа“ (стор. 307-8, підкресл.мої—О.В.).

Ось промова, яка цинізмом мабуть не знайде собі рівної! Кожде слово говорить в ній цілі теми — про той *primum mobile*, який диктував диктаторові його українську політику: і похвали „українському“ урядові, що склався з марних креатур наставлених з Москви... І такі вирази, як — „ми маємо Україну“... І сум, що „взяти все, на жаль, не можна“, що обдерти до гола Україну на жаль не вдасться... І признання, що те обдертя України постановляє одностороннім актом „центральный комітет нашої партії“, себто партії російської...

І радісне ствердження — що „український уряд“ з чисто альтруїстичних мотивів, своїм першим завданням уважатиме поспішити з допомогою голодній Московщині... І признання, що аби ся допомога була дійсною, треба аж тоді „взятися за роботу“, „коли буде зброя“ без якої не забрати збіжа від альтруїстів „братнього народу“... І, нарешті, капітальні — 50 мільонів! Німці були обридливими імперіялістами, гнобителями України за те, що хотіли вивезти 60 мільонів, Москва — була визволителькою через те, що вивезла 50 мільонів... Се розперезаність, якої треба довго шукати в історії заборчих народів.

Метою національної української політики Леніна було отже: „мати“ Україну, а в ній „апарат“ своїх фактотумів, щоб „взяти“ з неї як найбільше і то задурно — „не по лихварськи“. Ось, що лежало на споді цілої казуїстики його національної програми з її „заскоружлими ведмежими закутинами“, які повинні злучитися з Москвою; з його „світово історичною тенденцією капіталізму“, яка веде до „великих ринків і великих держав“; з його „добровільними, ніколи насильницькими зв'язками“ народів; з „міжнародною солідарністю пролетаріату“ і прочими квітками його теорії.

Таке саме було відношення Леніна і до Донщини. В тій самій промові, тим самим тоном Катерининського фельдмаршала, що радісно повідомляє про взяття якогось Туртукаю, він говорив: „крім України маємо ще инше джерело — Донську область. Там перемоги червоної армії створили вже чуда...“ Від визволення пролетаріату „своею собственной рукой“ — до солдатні і „визволеної“ країни як „джерела“ багатств заборчого сусіда. І далше: „Що се значить? Се значить що ми підійшли до вугля і до збіжа, без яких погибаємо“ (ст. 308).

Не до одної його тіради про „самоозначення націй“, про їх „братерство“ і „солідарність пролетаріату“ — можна було додати оте: „щож се значить“? І так само відповісти: се значить, що „пролетаріат“ і його пророк потребують вугля і збіжа...

Але се ще не було те високе Це, яке ввів брати Ленін відносно українського народу. „Діалектика“ була добра, поки знаходилися такі, що давали себе нею дурити. Але на Україні — мимо легковірності соціалістів — ся „діалектика“ спіткалася з відруховим і грізним протестом мас. Супроти яких — мов у стіну горох — розбивалися всі фортелі казуїстики. Був момент, коли диктатор чувся вже „на прикінці своєї латини“. І в такі моменти — він удавався до своєї ultima ratio, до тих „метод“ розв'язати українське питання, до яких удавався і царат.

Справа з „добровільною“ допомогою „півночі“, мабуть, не йшла так гладко, як се вимагала доктрина „солідарности трудящихся“. І ось, вже вкінці травня 1919, Ленін депешує „українському“ Совнаркому: „декретуйте і проведіть в життя

повне роззброєння населення; нещадно розстрілюйте на місці за всяку укриту рушницю. Основне завдання хвилі — рішуча перемога в Донецькій басені, відібрання всіх рушниць зі сел“ (ст. 313 — підкр. мое О. В.). Стара метода — так колись жорстоко висміювана самим Леніном — метода царського генерала Трепова — „патроноф не жалеть“ (не жалувати набоїв), — ось чим мали бути зцементовані тепер „зв'язок і союз українського і московського пролетаріату“.

Коли на Україні з'явився Врангель, Ленін видає 21Х 1920 відозву „до незаможних селян України“: „пам'ятайте, що справа йде про ратунок ваших родин, про оборону селянської землі і влади“ (ст. 349). В сій відозві, як і в інших, яскраво просвічує демагогія диктатора. Він кличе селян до оборони „селянської“ землі, щоби потім сю селянську землю сконфіскувати для російської держави! Кличе до оборони родини, щоби потім ту родину зруйнувати, присвоївши московській державі монопольне право розпоряджати тілом і душею української дитини! Кличе до оборони „селянської влади“, щоби потім проголосити і перевести в життя гасло, що найважливішою річю є — „інтереси пролетарської диктатури“ і „кермуюча роля пролетаріату відносно селянства“ (ст. 336).

Суттю української політики Леніна було: вбити клин між масою народу і його верхівкою, компромітуючи останню перед першою як її ворожу: політика Петра І-го і його батька. В тій цілі старався заогнитися соціальні апетити тої маси та її домагання (згори готуючись їх не сповнити), — щоби представити себе і свою партію, партію чужинців, як одиноких оборонців широких мас.

Неначе давніші слов'янофіли, намагався він дати конгломератові народів російської імперії — одну велику надією, яка понад мовні і релігійні різниці — громадиаб їх довкола осередка слов'янщини — Москви. Лише що замість „визволення слов'ян“ (від українських „дуків“, турецьких султанів і австро-мадярських „февдалів“) — висунув „визволення трудящих“ — але — в обох випадках — „визволення“ від власної національної еліти, щоби перевести їх під протекцію еліти московської. Хто виступав проти Москви — виступав проти інтересів великої цілої („слов'янства“ або „пролетаріату“), супроти такого законні були всякі репресії, аби „підійти до вугля і збіжжя“, аби відреставрувати імперію, відтворити спільне, одне для всіх народів „отечество“, щоби створити „один совітський нарід“, який однаковоб хотів і ділав, — щоби через асиміляцію державну перейти до асиміляції культурницької. Ось був головний двигун національної політики Леніна на Україні.

Я вже згадав, що сей „пролетарський“ асимілятор пожичав деякі ідеї в кадетської партії, деякі методи — в слуг царату. Як показується, він пожичав у російських монархістів навіть основне заложення, основний мотив своєї національної політики на Україні. Він писав: „ми противники національної

ворожнечі... важна керуюча роля пролетаріату відносно селянства, дідько менш важним в питання, чи Україна буде окремою державою чи ні" (с. 343, 349). Іншими словами — найважливіше було: знищити почуття ворожости українців проти Москви і — мати фактичну владу на Україні. Себто — демобілізація духова і демобілізація фізична України. А бутафорія — український „уряд" (який творивби волю Москви), мова (Винниченкові він обіцяв навіть дві мови за визнання московської влади на Україні) — се було другорядне.

Так само писав монархіст Шульгін. Уступ, який *Вістник* мабуть вже цитував, але який в данім звязку набирає особливого значіння. Шульгін волів Україну як самостійну, але „русскую" державу (як Баварія була німецькою), аніж як звичайну, — але українську — провінцію Росії. Бо — „король Малої Руси завше врешті-решт добалакається з все-російським монархом, як добалакалися численні німецькі королі з Гогенцолернами. Але коли український нарід почуватиме себе зовсім окремим народом, то сей нарід врешті-решт зробить жорстоке повстання. Бо нащо жити тридцятьмільоновій громаді зовсім самостійного народу несамостійним життям?" З Україною, національно ворожою Росії — „всяка федерація є марою". „Коли населення півдня почуватиме себе малоросіянами, тобто росіянами, воно, навіть творячи свою місцеву південну культуру і користаючи повною свободою в своїх внутрішніх справах, буде твердою підпорою єдиної російської держави. Але з хвилиною, як ся свідомість затратиться, нарід чорної землі і білих хаток... стане кублом зради, стане тим, що „запхає ножа в спину" імперії при першій нагоді. Не форма співжиття з Московщиною найголовніше в українським питанні, головне — утримати південно-російське населення в свідомості своєї російськості" (В. Шульгін — *Ненависть или примирение Возрождение* 13 і 1927 Париж). Точнісінько так як сей монархіст, ставив українське питання і Ленін. Головне — не форма співжиття України з Московщиною. Суть — щоб населення України „почувало себе малоросіянами". Суть — знищити в українських масах почуття — спершу політичної, потім етнічної „ворожнечі" з одної сторони, а з другої сторони — защепити їм почуття приналежности до єдиного цілого: там — російського, тут — совітського народу... Головне — перевести за всяку ціну асіміляцію України. Україна має бути (з мовою!) українською, але українство мислилося в сенсі регіоналізму.

Давніше konieczність асіміляції „аргументувалось" — „географічною єдністю", спільним слов'янським походженням, теорією „трьох Русий" і пр. Ся аргументація завалилася разом з царом. Завданням Леніна було заступити збанкрутовану асіміляторську ідеологію — новою. Обіцяти і дати все, лише щоби українці визнали гегемонію духову і провідницьку („влада") росіян, щоб дали собі вирвати той червень, який є сут-

тевим для нації, щоб виреклися почуття ворожості і ненависті до Москви; зробити так, щоби „нарід чорної землі і білих хаток“ перестав бути „кублом зради“, вирікся своєї національності і засімільований став „підпорою російської державности“, підмурівком імперії. Сьому завданню мала служити теорія „солідарности трудящих“ незалежно від національності.

Подібна спроба царату скінчилася безприкладною катастрофою. Від нас залежить, щоби і сплягійована в царату ідея Леніна скінчилася такоюж самою катастрофою..

При всім тім є річі, яких можна булоб повчитися у Леніна. Є ними: холодний реалізм думання, вірність основним — імперським — правдам своєї нації і вимогам її могутности, підкреслення моменту влади, погорда до фрази, виключна увага на факти і суть річей, ну і рішучість переведення своїх ідей. Ми не можемо похвалитися, щоби багато мали політиків, які ті якости посідалиб.

Признаючи Ленінові ці риси, яких варту набрати і нам, не роблю його апології. Бо до нього самого віднісби слова, сказані ним в 1914 році на адресу своїх противників з табору монархістів і кадетів: „Ніхто не винен тому, що він родився рабом. Але раб, якому не лише чужі стремління до власної свободи, а який виправдує і прикрашає своє рабство (напр. називає задушення... України... „обороною московської вітчизни“), такий раб викликає законне почуття обурення, погорди і омерзіння, такий раб — є „холуй“ і „хам“ (ст. 258).

Дуже добре сказано!

Станарель

„Маргінезовий край“

Наша преса дуже не любить краківського *Кур'єра*. Не розумію защо. Я сказавби, що з усієї краківської, варшавської і частини львівської преси — волю *Кур'єра*. Все там — виразно і ясно. Нераз наївно і смішно, але — з усіма точками над і.

Не про всіх побратимів *Кур'єра* можна сказати се. Многі з тих побратимських часописів висунули напр. дуже цікаву — хоч трохи спізнену — тезу: завзялися довести, що українського народу властиво нема. Ніби він і є (бо ходить, носить власну ношу, власною мовою говорить, часом клене, сміється), але — ніби його й нема.

І не лише сю „тезу“ хочуть довести деякі побратими *Кур'єра*, а й иншу: що властиво нічого не варта й інтелігенція сього народу. Щоби провадити свій нарід — зовсім не надається. А коли вдає, що надається, так се неузасаднена претенсіяльність.

Ось напр. *Myśl Narodowa* (ч. 41) цитує *Wiadomości Narodowościowe* і відкриває, що Полісся ще „шукає цивілізації“.

Шукає від Ігоря і Ольги. І письмо своє власне — як відомо — з тих часів має і релігію — а цивілізації не знайшло! Що більше! Згадана часопись відкрила, що поліщук просто „ті-кає від власної культури“, просто плакає якусь „нехоть до власного краю“ (подумати, що за вирід!). Так і пнеться до „інших суспільних клас чи груп етнічних“ і нічого ти йому не вдієш. Такий собі „люд без вітчизни“, „маргінезовий край“ тай годі.

Те, що пишуть ті часописи, те саме пишуть (або думають) і інші їй подібні часописи і не лиш про Полісся. В кождім разі не раз здається, що виходять вони неначе з тогож самого заложення, щоби обоснувати свої домагання. А домагання ті є того роду, що, мовляв, тільки вони, читачі отих часописів, не власна інтелігенція того „маргінезового краю“, мають — принести йому культуру і цивілізацію, які він надаремне шукає від Ярослава Мудрого. Ось *Wiadomości Literackie*, орґан симпатичних адораторів Кабалера, Розенберґа і інших оборонців свободи і демократії, приносить статтю п. Ксавера Прушинського — „Право до Волині“. З одної сторони автор ніби признає, що українська інтелігенція (не лише галицька, як думає автор, але передусім місцева) своєю невсипущою ідейною працею економічною, просвітною і пр., здобула собі „нове право культури“ в сім краю, „право до Волині“. Але хоч автор — не без іронії — стверджує, що „сьогодні з науки *Маслосоюзу* користає жидівський пахтяр з Костополя“; хоч бачить, що „селянин на Волині хотівби давньої свободи кооператив, давних шкіл...“, може таких українських послів, яких має селянин зпід Тернополя“; хоч запевняє, що „не хоче ломити ніякої культури“, але — таки прагнувби мати не лише політичне, а й культурне право до Волині; щоби свою культуру туди несли передусім ті, що вирости на культурі *Бунту Млодих* і *Вядомосці*, Норвідів і Словацьких. За сей погляд автора на Волинь і похвалила його мабуть *Wolyn*.

Подібні нотки знаходимо в часописі *Bunt Młodych* (ч. 17), в статті знаного нашим читачам графа Ст. Лося. З одної сторони знаходимо там великі компліменти на адресу галицької української інтелігенції, за її заслуги „в царині організованія народу“; про „її поважні вартости розуму і характеру“; проте, що „єдино вона має змогу і обовязок думати і працювати за цілий нарід“, бо („бажання є батьком думки“?) Велика Україна давно обернулася в дике поле.. Се з одної сторони, а з другої, та сама талановита і культурна галицька інтелігенція, — яка повинна думати навіть про Велику Україну — не повинна думати про Волинь. Так виходить з статті гр. Лося, бо займається вона лиш *„Червоною Русю“*... Чи не булоб консеквентно тій, так заслуженій „в царині організованія народу“ інтелігенції — дати поле попису і в дулібів? Чи може, сі останні, як і поліщуки, араджують „нехоть до власної культури“ та інтелігенції?

Перед нами *Myśl Polska* (15 VIII). З одної сторони протестує проти статті п. Р. Враги (*Bunt Młodych*), називає її проявом найчистішого „заборчого імперіялізму“, а з другої — сама дуже радо дивилася б на „поширення границь духових впливів“ культури Словацьких і Красінських — на „маргінезові краї“. Хоч верть-круть, хоч круть-верть!

А про Велику Україну *Bunt Młodych* (25 VI) говорить як про дике поле, як про „терени колонізаційні“. В обидвох концепціях — місця для української інтелігенції якось знаходиться не більше, як для галицької в краю дулібів. Така вже та інтелігенція непутяща і до нічого нездарна, хоч і яке похвальне свідоцтво видав їй граф Ст. Лось.

А з ним, щодо ролі галицької інтелігенції, згоджується і *Kurjer Wileński* (30 IX). Бо гостро осуджує галицьку інтелігенцію, що хоче „накинути себе“ Волині; бо дуліби мають свої „психологічні ріжницї“ і „гегемонії Львова“ не признають. Не хочуть галицьких заволок, хоч ти що. Такі вже незалежні, такі вже пишні та горді — оті волинняки!

Такі самі голоси знайдемо в часописі *Dziennik Polski* (16 X).

А ось *ABC* (12 IX) радісно цитує думку *Polski Zbrojnej* про наддніпрянську Україну. Там, мовляв, нарід взагалі мислить тільки негативними категоріями, а щодо позитивних — то й сам властиво не знає чого хоче і взагалі готовий морально попірати навіть диктатуру Сталіна... Про *Prosto z Mostu* (ч. 41) вже й не кажу. Там просто заявляється, що коли Франція мала 40 королів, а Німеччина має одного Гітлера, то най і українці схаменуться і дадуть втягнути себе Людвикам XI-м, як колись бретонці і провансальці, як „елемент пасивний“ до громадського життя, якого напрямом і зміст вже вказує їм публіцисти з *Prosto z Mostu*; „пасивний елемент“ най собі тим голову не сушить, всеодно ні він, ні його інтелігенція Америки не відкриють.

ABC (ч. 293), в репортажі з Опільського Шлеску, малює тип шлезака, що „не признається до польськості, хоч в нічім не є німцем“, „безполий народ“ — як каже репортер. Мається вражіння, що саме таким „безполим народом“ видається отсим публіцистам і нарід „маргінезового краю“, про який вони говорять і яким провадити — його власна інтелігенція, на їх думку задурна.

А брениль в усім тім щось давне, дуже давне. Де се ми вже чули?

„Народе руський — кликав вогненними словами перед сотками літ єзуїт Петро Скарґа — дбай про свою душу! Коли старші твої духовні не хочуть єдности і любови церковної — слушно відступи від них, бо вони від свого старшого, папи, відступили неслушно“.

Таку вотку чути і в тут згаданих газетах. Тільки що

тепер під старшими розуміється не лише духовна, але й світська інтелігенція.

Ну, а всеж таки, питаються мене, чому ж я волю від тих органів преси *Кур'єра*? Волю *Кур'єра* напр. від *Prosto z Mostu* тому, що *Prosto z Mostu* і інші — „крутять“, а *Кур'єр* — валить просто з мосту. Прочитавши якесь його чергове трам-тара-рам, мимоволі з задоволенням подумаєш: *nous sommes avertis*, як в таких випадках говорять французи: — ми попереджені! — і се дуже важне. Тимчасом, як статті отих інших органів преси — не попереджують, а зовсім навпаки...

А тепер трохи історії. Ось напр. деякі з тих часописів, коли торкаються Великої України, коли згадують Київ, починають говорити про незалежність, а потім якось та незалежність вже обертається в федерацію, а федерація... Так часом нераз в руках смішаки, що бавить діти, ас обертається в шістку, або навіть в гузик. Напр. одна часопись утожсамлює ягелльонську ідею з поняттям „союзу“ (*Biuletyn Polsko-Ukraiński* ч. 37). Друга ідентифікує ту ідею з „розростом держави“ і з федерацією (з історичною Литвою і Русю (*Zet* ч. 5 м. р). На мою думку — хто не є твердий в правничій термінології, ліпше зробить, як загляне до енциклопедії. Там побачить, що союз і унія або унія та інкорпорація се різні поняття. В *Encyklopedji Powszechnej* С. Оргельбранда (Варшава 1884) читаємо про ягелльонську ідею, що ся ідея получила крїі королеви Ядвіги і краї Ягайла, в одну державу. Унія 1569 була тільки спочатку унією і то між Польщею і Литвою, Україна як контрагент в сю гру не входила. Отже ідея, про яку мова, не була ідеєю союзу, унії чи федерації. Треба говорити отже, або про ту ідею, або про унію чи „федерацію“. Не про обидві нараз.

Граф Ст. Лось говорить навіть про „персональну унію“, але „персональна унія“ — читаємо в тій самій *Енциклопедії* — се „зв'язок, на підставі якого дві відрубні держави правляться одним монархом“, як напр. до 1906 Швеція і Норвегія або давніше Англія і ГанOVER. Чи випадок, про який говорять в своїй статті гр. Лось, є подібний випадок? Зовсім неподібний. Чи сеї неподібности — міг не бачити професор Лось? Не міг не бачити. Тоді нащо се помішання понять? Поліщуки, дуліби і прочі маргінезові народи можуть мати різні хиби — але, ні вони, ні їх інтелігенція, ніколи не повірять, що два рази два є вісімнадцять. Такими вісімнадцятими туманами всеж таки вони не є.

У *Кур'єра* бодай нема дзвінкої правничої номенклатури, нема димової заслони. Маневрує отверто, як на долоні, без „прометеїзму“.

Щож до його газетних побратимів, то там треба спершу розчовпувати, заки скажеш собі: *nous sommes avertis!*

А що рутенець розчовпувати не любить, тому я волю *Кур'єра*.

М. Л.

З пресового фільму

В *Українських Вістях* (17 X і 23 IX) читаємо, що „творчий націоналізм черпав багато з думок Липинського“; що гетьманці, які приступили до ФНС — „не мусять зригати з своїми монархістичними переконаннями так само, як прихильники республіканської форми влади не потребують її відхрещуватися“... Цінне признание. Треба тільки звернути увагу на те, що гетьманці і сторонники Липинського є не лише мо „архистами, вони є прихильники цілком означеної доктрини, яка з своїми „трима Русями“, з „братним народом російським“, „союзом“ з ним і з іншими прекрасними річами — нічого спільного з націоналізмом не має і мати не може. Отже коли — як пишуть *Укр. Вісти* „гетьманці приймають за свій — націоналістичний світогляд“, то або гетьманці перестають бути гетьманцями (в що не віримо), або той „націоналістичний світогляд“ про який говорять *Укр. Вісти*. — не є націоналістичним.

В *Ділі* нарешті появилось спростовання єпископа д-ра Ів. Бучка на інтерв'ю з ним в *Хвилі*. Дуже гарно, що (ліпше пізно як ніколи) єп. Бучко уділив українському читачеві такуж довгу розмову про жидівське питання, як жидівським читачам. Спершу зявилося інтерв'ю в *Хвилі*, потім — його спростовання (підписане д-ром К. Гладилевичем) в *Укр. Вістях*. Потім — спростовання спростовання в *Хвилі* (підписане єп. Бучком), нарешті — остаточне спростовання єпископа в *Ділі*. Тішимося, що єп. Бучко, в статті за своїм повним підписом, назвав інтерв'ю в *Хвилі* сфабрикованим. Вся ця полеміка доводить зайвий раз ашу тезу, що краще булоб, колиб се інтерв'ю в *Хвилі* взагалі було не появилось.

П. Теофіль Коструба в *Новій Зорі* (24 IX) уважає, що колиб католики мали якийсь голос в бібліотеках *Просвіти*, то „спротивилися... передплаті *Вістника*, де друкуються твори, положені церквою на індекс заборонених книжок чи *Бібліотеки Вістника*“. Тепер ми розуміємо, чому то деякі католицькі редактори приходять до нашої редакції, щоби — прада безуспішно — жадати гратисових примірників деяких видань *Вістника*. Отже щоби перестерігти перед ними *Просвіту*! Що за ревність!

П. м. р. в *Ділі* (18 X) пише, що в своїм відчиті д-р Л. Хвістик „за заслугу уважає працю єдиного польського журналу у Львові *Сигнали*, який єдиний у Польщі, постійно інформує читачів про українську творчість“. Не знаємо, чи дійсно таке сказав д-р Л. Хвістик (на його відчиті ми не були), але щоби баламутство не шир лося, зауважимо, що неправдою є, н'бито большевізуючі *Сигнали* були „єдиним у Польщі журналом“, який „інформує читачів про українську творчість“. Про сю творчість знаходимо вістки і в *Бунті Молодих*, і в *Зеті*, і в *Меркуріюшу Польскім*. Те, що п. М. Рудницький був (чи може і є) співробітником *Сигнали*, не є ще рація, щоби п. м. р. робив зовсім незаслужену рекламу тому органі преси.

В *Ділі* (13 X) зявився загальничовий і нічим не умотивований випад проти Української Студентської Громади в Варшаві. Тепер *Діло* (22 X) нарікає на „злосливу критику“, якій на зборах Студ. Громади піддали *Д. м.* Часопис сама собі винна. За анонімові (псевдонімові) замітки завжди відповідає часопис, що їх містить. Автор допису, який напав на Студ. Громаду, отже на її управу, отже — на всім знаних по-іменно осіб, повинен був підписатися під заміткою.

Йдім слідом за св. Йосафатом, духовно-унійним українсько-католицьким лютим Давид червень 1935 — попала нам до рук. В ній знаходимо мо-

литву „українця придніпрянця“ до Св. Тереси, а в ній м. и. читаємо: „виблагай у Пречистій Діві Марії, щоби її Божественний Син просвітив їх (святих) і наділив... даром молитви... у Росії та Україні..., щоби разом працювали над спасенням душ росіян, українців і інших народів“. Дуже взнеслі слова, але чому ж то „українець-придніпрянець“ згадує спершу про Росію, а потім про Україну? І чому та лютючка називається „українсько-католицькою“? Чи вважать нам якогось росіянина, який — колиб вже взагалі молився разом за Україну і Росію — поставивби на першій місці Україну? Невже правдива віра виключає почуття національної самопошани?

Діло (I X) „з правдивим вдовolenням“ повідомляє про заснування *Української Високої Школи політичних наук*, що отвориться в Чехії при Укр. Технічно-Господарському Інституті позаочного навчання в Подебрадах. Не можемо приєднатися до цього вдовolenня. Ніякій школі не можна робити реклами, коли вона виступає анонімово. Ми мусимо насамперед знати імена лекторів. В Чехії багато ще є членів 2-го інтернаціоналу, багато шаповалівців, прихильників Блюма, Винниченка і „демократичного уряду“ еспанського в Мадриді. Може ці лектори викладатимуть українцям про політичні науки? Коли так, треба перед сою школою перестеретти земляків.

В деяких галицьких періодичних виданнях завелася останніми часами „мода“ вживати слово *комунар* і *комунарський*. Освячені традиції нами двадцятилітньої боротьби, осміяні терпким гумором нашого селянина — *комун*а (кому—на, кому—нема!), *комуністи* (ті—кому є їсти) цілком не потрібно замінити іншими. До страхіть галицького села: „Каменярів“ і коминярів долучився баламутний „Комунар“.

Як відомо *Громадський Голос* завзято стоїть по боці „демократичного“ уряду мадритського. Цікаво було б знати:

Колиб напр. у Києві зачали будувати державу такими самими „демократичними“ методами, як Кабалеро з Розенбергом в Мадриді і Кательонії — чи радикали тішилисяб, чи ні? Чи так тішилисяб вони з „демократів“, колиб ті почали руйнувати Святу Софію, як тепер тішаться з тих „демократів“, які руйнують еспанські собори? Чи тішилисяб колиб ті „демократи“ нищили й на Україні всі інші партії, як нищать їх еспанські „демократи“?

Останній *Громад. Голос* (ч. 41) дихає вогнем на еспанських „ворохобників“ і всіма силами боронить „законний уряд“ Азані-Розенберга. Таки „сходять на пси“ колишні революційні радикали, — нічим старі радники: гримують на ворохобників і боронять законний уряд.

Для всіх читачів увага:

Кермує всією боротьбою мадритської банди проти національної Еспанії — кат України Антонов-Овсенко, висланець Сталіна. Отже боронячи мадритську банду, *Гром. Голос* боронить висланника Сталіна і його політику. Се треба собі запам'ятати.

Die Woche (14 X) містить цікаву статтю *Schicksalsraum der Völker* — чотири держави і п'ять народів в лісних Карпатах. М. и. знаходимо знимку троє наших сільських дівчат з підписом — „богате є українське плем'я гуцулів формуючою силою своєї культури, як се можна пізнати з їх носії і інтелігентних рис обличчя“. І дійсно, загальний вигляд і вираз облич вражають рідкою дістинкцією. В тім самім числі знимка малого чередника з сопількою, „українського гірського племені лемків“... Як бачимо, чужинці прекрасно знають до якої нації належать українські племена гуцулів і лемків, і підкреслюють їх культурність. От тобі і „маргінезовий край!“

Холмська *Катена* (ч. 1) обурена розстрілом Зіновієва і тов. — „заслужених для революції видатних політичних діячів“. „Що можна було усправедливити у вогні революційної боротьби, мусить обурювати в

період мирної розбудови совітського союзу"... Мирна розбудова! Бажемо з цілого серця гуманним редакторам *Кажени* потрапити на сю „мирну розбудову“ в Соловки чи до Туркестану на будову Тюрк-Сібу. Може се вилічилоби їх від їх комуністичного снобізму...

Zet (ч. 41) подає короткий реферат про ч. IX *Вістника*, його статті і замітки. *Merkurjusz Polski* (18 X) реферує в довших витягах статтю „Великий Бенкет“ Д. Донцова з X-ої книжки *Вістника*.

Бібліографія

Слово про Ієрріє Пож — український героїчний епос кінця XII ст. переклав Святослав Гординський Львів 1936 стор. 52.

Слово про Ієрріє Похід — український лицарський епос княжих часів. У переспіві та поетичному перекладі подав Микола Матіїв-Мельник. Популярне видання. Накладом *Рідної Школи* Львів 1936 стор. 56.

Мова княжої України — надто в копіях-рукописах часів пізніших, з помилками, з церковно-болгарськими та говірковими забарвленнями, з т. зв. „темними місцями“ — для рядового читача буде завше трудною й у значній мірі незрозумілою.

Крім багатьох причин технічного характеру, є тут також причина психологічна. Занадто довго, — спеціально на Наддніпрянщині, чужа школа виховувала те переконання, що „київська доба“, мовляв „загально-російської“ літератури була добою раг exellence російською („русскою“), в найліпшій випадку — „спільною“, бож „Малоросія“ мала початися ойчно десь в половині XVII ст.

Сугестія чужої школи і „наукових“ авторитетів так чужих, як на жаль, і своїх, була така потужна, що хіба лишень дуже чуйний національно й характерний учень відважувався серцем відчувати в *Слові* — щось „своє“, „наше“, „місцеве“.

Я психологічна причина мала й має в справі „незрозуміння“ княжої мови не останнє значіння.

Тому „переклади“ з мови старо-української на мову сучасної української літератури мають свою рацію. Передовсім і особливо — як підручник при науці історії літератури в школі. Хоч значно більше корисним було б видання самого тексту з відповідним словником і історично-граматичним коментарем. Се більше заохочувало б учня до безпосереднього пізнання чару княжої поеми, одночасно виховуючи в ній самостійність думання.

Поза тим, текст *Слова*, розуміється, був, єсть і буде джерелом натхнення для письменника, чи то будуть поетичні варіації на теми *Слова* (як у Франка), чи то поетичні відтворення окремих фрагментів (як майстерний триптих у Шевченка, чи то, врешті, поетичний „переклад“, властиво відтворення сучасною мовою поетичної цілості *Слова*). Ясно, що останнє завдання є — практично — дуже трудне, щодо доцільності — проблематичне, але — теоретично — можливе. Тут вступаємо в область, де не може бути ніяких механічних правил чи технічних інструкцій, — се область мистецької творчості з її складною й ірраціональною проблематикою.

Томуто можна відчувати пошану до завдання, що його, зрештою, в досить туманній формі (перенести простірно сей твір з минулого в сучасне“), поставив собі С. Гординський, можна подивляти зужити ним на сю ціль енергію і співчувати сприводу витраченого часу, — але не можна не признати, що і час, і енергія ті витрачені були якшо й не даремно, то, в кождім разі, недоцільно. Так само недоцільно, якби якийсь сучасний музикант за помічю своїх надто скромних засобів зхотів „простірно (?) перенести з минулого в сучасне“ одну з симфоній Бетовена.

Нікому з англіїців не спаде на думку „простірно переносити“ Шекспіра, якого мова, в певній мірі, так відноситься до сучасної, як і

мова *Слова*. Французькі переклади з значно більше „незрозумілого“ старофранцузького епосу — назагал прозові (напр. J. Bédier'a), слухають передовсім практичним цілям.

С. Гординський, натомість, поставивши собі ціль, очевидно, більш взнеслу („переклад“ в ір ш е м), не усвідомив її до кінця і не зважив можливостей її осягнення. В результаті признає, як сам в стані несвідомої самокритики пише в передмові: „перекладати се (себто *Слова*) — значить робити (sic!) з одної поезії — другу“ (стор. 8).

Цілком справедливо. Лихо лише в тім, що на питання котра саме поезія — „одна“ чи „друга“ — є ліпшою, — може бути лише одна цілком безсумнівна відповідь.

Можна ріжно оцінювати старанно, в більшості, „зроблені“ вірші С. Гординського, можна, повторюю, подивляти ту його роботу, але, хай дарує нам автор, ми всеж замість „чи не добреб нам почати...“ — волеємо архаїчне, але справжнє: „Не лѣло ли ны бѣшетъ, братіє, начяти старыми словесы...“

Коли в своїй віршованій перепсвіді невіршованого тексту *Слова* С. Гординський, мимо даремних покликувань в передмові, на Зерова, стосує цілком довільну, майже випадкову строфіку з певними метрами, то в популярнім виданні свого перекладу М. Матіїв-Мельник виявив значно більшу уважливість до тексту і покориствував там, де далось, речетативом української історичної пісні-думи. Іколиб М. Матіїв-Мельник витримав був свій переклад в тім стилі до кінця, — булаб се, в кождім разі, цікава спроба.

Текст *Слова*, що дійшов до нас, дає деякі підстави думати, що оригінал міг мати метрику й строфіку зближену, власне, до форми пізніших історичних дум. В кождім разі, в тексті *Слова* маємо місця, де ритм виразно „просвічує“, а навіть місця, яких поетика наближається до поетики народних пісень, аж до „негативних порівнянь“ включно.

Треба признати, що М. Матіїв-Мельник там, де не ставив собі абстрактних завдань (римованих повнометричних строф), гикавав немалу чутливість до тонкої внутрішньої ритмічності *Слова* і місцями дуже щасливо її, сказатиб, „відреставрував“ (I або X частини).

Мова перекладу М. Матієва-Мельника, хоч може й менше „поетична“, аніж переспіву С. Гординського, уявляється нам більше стислою й більше прозорою, хоч мовні, а головне, мовно-стилістичні прогріхи трапляються в обох книжках. І, власне, як се не парадоксально, але та „власна мова“ авторських перекладів буде либонь найбільшою перешкодою для читача, що шукатиме найпростішої дороги до внутрішнього змісту, своєрідного чару і справжнього духу княжої поеми.

Томуто добре зробив М. Матіїв-Мельник, що (не побоявшись „конфронтації“), умістив принаймні уривки тексту *Слова* в оригінальній транскрипції. Се піде лише на користь тому читачеві, на якого передовсім видання *Рідної Школи* розраховане.

Пояснення до поеми маємо в обох книжках, лише у виданні *Рідної Школи*, вони, розуміється численніші й детальніші, як і личить популярному виданню. Дещо дивовижно виглядає в заголовку перекладу С. Гординського слово „Полк“, залишене неперекладеним, — аджеж для тієї цілі, яку собі ставив перекладчик, се було його першим обов'язком.

На закінчення побіжного перегляду двох праць, з метою, по можливості, запобігти повторним того роду працям, хотілосяб лише поставити засадниче питання: чи більше або менше „поетичні“ переклади *Слова* є взагалі потрібні?

Ніхто не може заборонити поетові інспіруватися *Словом* аж до мистецького відтворення старовинної поеми, як цілості, включно. Відтворення! Але на підставі ознайомлення з тими двома спробами, можемо майже певно ствердити, що віршовані переклади *Слова* є річю зайвою, недоцільною й даремною. Може навіть — шкідливою: того роду переклади ділають на живий, мимо своєї архаїчності організм поеми — забійче.

На наш (що одначе не претендує на непомильність) погляд мова може бути єдиню про переклад прозовий, respective ритмічно-прозовий, що відповідало б передовсім стилістичним властивостям літературного пам'ятника. Тільки така праця — чи в ній був би підкреслений момент більш мистецький, чи момент ужитково-практичний — могла б на і рацію існування і бути в системі нашого літературного „господарства“ — об'єктивно корисною.

Евг. М.

Друкарські помилки: в статті „Світ, що загинув“ (Вістник Х кн.) в тексті „неоклясичного маршу“ на стор. 737 зам. „тужно, харалужно“ має бути „пружно харалужно“; там же („Драй Хмара“) в передостанній рядку 2-ої строфи зам. „Арарат“ має бути „І Арарат“; на ст. 738 („Сучасність“) зам. „...проходячи на асонанси“, має бути „...і проходячи на асонанси“; зам. „Авраамне“ має бути „Авраамле“. Останні три рядки мають виглядати так:

Не одвергайся, не тікай,
Приїди (архаїч. імператив) в лоно Авраамле
До Соломсна Щупака.

У вірші Олени Теліги — „Лист“ в останній строфі зам. „нехай життя займеться“, має бути — „нехай життя хитнеться“.

Поправки: в статті І. Коровицького в Х кн. на стор. 716, 4 ряд. здолу зам. „люблинської“, має бути „берестейської“.

Від Адміністрації

Дня 15 грудня замикаємо рахунки і книжки видавництва; тому просимо всіх вивіряти належність за кольпортаж і передплату за Квартальник і Вістник до кінця б. р.

За приєднання нових передплатників дякуємо: Ст. Симкові студ. Познань; Др. Романові Лисякові Львів; Ст. Зошуків студ. Познань; Мгр. В. Бородачеві Ярослав; Б. Іваньчукові Стрий; В. Яцинякові; Лівча; В. Боровикові Львів.

Пошукуємо кольпортерів на повіті: Броди, Любачів, Рудки, Мостиська, Жовква, Камінка Струмилова, Галич, Жидачів, Збараж, Косів, Товмач, Костопіль, Щирець, Підляша і Підкарпатську Україну.

Належитість за кольпортаж книжок видавництва і передплату Квартальника і Вістника з Америки, Аргентини і Канади, просимо висилати в доларах в грошових листах. Не відповідаємо за гроші прислані нам в звичайних листах. При заграничних поштово-чексвих посилках чеки переписують у Варшаві з помилками і тому повстають непорозуміння.

Повідомляємо, що експедиція Вістника відбувається з кінцем кожного місяця, а всім, кому книжки стримані посилаємо упізнання. Реклямації на неодержані книжки узгляднуються для передплатників в краю по двох тижнях, для закордонних по місяцеві.

Вп. М. Хлипавка Тогонто Канада: 5 дол. за кольпортаж і 1 дол. на conto передплати п. Б. Концевича отримали.

Вп. Дир. Л. Киселиця Чернівці: зл. 167 одержали. В тім ціло річна передпл. Вістника за дра П. Белея і В. Руснака.

Вп. Дм. Геродот Букарешт: з Вашого поручення виплатили: в-ву Дзвони зл. 14'60; т-ву Сільський Господар 137'80; Книгарні Просвіта зл. 30 і книгарні НТШ, всі у Львові (зл. 18'40 за п. дра М. Івашко). На Ваші руки вислаємо Вістник і Квартальник для т-ва Буковина в Букарешті.

Укр. Кооп. Калина Вінніпег дол. 10; Укр. Нац. Об'єднання Вінніпег дол. 4; Т. Зварич Канада дол. 2; М. Ригас Франція; В. Шкоба; Др. Б. Заржицький; о. І. Станинець; Инж. А. Зубенко; Др. А. Неділко; О. Наріжний Чехія — гроші одержали, книжки і рахунки вислали.

Наш заступник на Канаду о. Т. Волохатюк розчислився з нами

за інкасовані у П. Грицюка зл. 32'25; о. І. Григоровича л. 25; Т. Панцеринюка зл. 15; Др І. Оробко зл. 36.

Часто до нас звертаються різні особи, щоб їм вислати Вістник і обіцяють прислати належитість пізніше. Навчені досвідом, не спішимо з висилкою. Треба згори прислати передплату. Видавництво по одержанню грошей завжди зараз висилає книжки.

Вислані чеки, запрошення до передплати просимо передати тим, хто хотівби стати передплатником і кольпортером.

Мимо кількакратного упоминання не вивірнали належитості: Олекса Курица Настасів 2'20; Косан Ярослав Варшава 2'20; Теодор Оболоньчик Кременець 2'20; Відділ Українського Центрального Комітету Каліш 2'20; Петро Волошин Озірна 1'50; Читальня Просвіти Поториця 2'90; Іван Новаківський Зборів 1'50; Ізидор Вараниця Познань 1'50; Микола Паснак Дібринів 5'25; Василь Гнатів Галич 8'10; За кольпортаж: Степан Козачук Горохів 8; Маріян Бубна Милована 7'50; Іван Базарко Довжнів 5'60; Юліан Букалович Балинці 5'60; Антін Борис Дермань 10; Петро Венгльовський Сянік 3'40. (Далі буде)

Вже по видрукованню їх імен вивірнали свою належитість за Вістник і Книговібрню: Др. Іля Завидовський Товмач; Др. Гр. Дмитрів Рогатин; В. Слюсарівна Лімниця; П. Смалъ Мельниця; Інж. Богдан Шматера Гребенів; Ольга Волошин Топільниця; Дир Ст. Галан Глинани; М. Бурова Залозці; Степан Сасик Дрогобич; Вол. Голозяд Теклієка; За кольпортаж: Михайло Голинський Львів; Роман Халупінка Товмач; Івач Принадний Поториця; Вол. димир Громяк Броди; Степан Мельник Потік; Народний Базар Станиславів.

25 вересня помер в Броді, в Югославії студ. мед. **АНДРІЙ ПЕЛЛІХ**, наш активний прихильник, старий передплатник, один з найліпших заступників і кольпортерів видавництва. В. Й. П!

Нові книжки

о. М. Каровець ЧСРВ — Велика реформа чина св. Василія В. 1882 р. ч. 3 Жовква 1933 ст. 516.

Золотий Голос календар на 1937 рік накл. І. Тиктора ст. 174 Львів 1936

Календар „Батьківщини“ на 1937 р'к накл. „Батьківщини“ Львів 1936 ст. 160.

Др К. Чехович — Мелетій Смогиринський як граматик Львів 1935 ст. 15.

Календар „Червоної Калини“ на 1937 рік Львів 1936 вид. „Черв. Калини“ ст. 158.

Андрій Лісовський — Сучасна доба Львів 1936 ст. 32 накл. автора.

Мих. Рудницький — Від Мирного до Хвильового Львів 1936 ст. 438 накл. „Діла“.

Календар Молодого Українця на 1937 рік накл. „Дешевої Бібліотеки“ Львів 1'36 ст. 176.

Мих. Мочульський — Опалєва мряка оповідання накл. „Ізмарагд“ Львів 1936 ст. 124.

Календар „Критиця“ на 1937 рік накл. видавн. спідки „Діло“ Львів 1936 ст. 20.

Василь Гривджа Донський — Тобі, рідний краю... поезії Ужгород 1'36 ст. 48.

О. Макарій Каровець ЧСРВ — Українці-ректори львівського університету Жовква 1936 ст. 15.

Український християнський календар на 1937 р. вид. „Мети“ ст. 108.

Надіслані журнали

Воєні ч. 1.
Літопис Червоної Калини Львів ч. 10.

Рідна Мова ч. 10.
Жіноча Доля Коломия ч. 19, 20.
Післанець Проводи ч. 9—10.
Нова Хата Львів ч. 19—20.

Комар Львів ч. 40, 41.
Місіонар Пресв. Серця Ісусового Жовква ч. 10.

Відродження Львів ч. 10.
Дзвіночок Львів ч. 60.
Життя і Знамя Львів ч. 10.

Дзвони Львів ч. 8—9.
Наша Культура Варшава ч. 10.
Нива Львів ч. 9.
Українське Юнацтво Львів ч. 9, 10.
На сліді Львів ч. 9.
Наш Лежко ч. 19.
Будівничий Церквей Кременець ч. 10.

Світ Дитини ч. 10.
Рідна Школа ч. 18—19.
Голос Нації ч. 14, 15.
Віра й Наука ч. 10.
Прорис Перемишль ч. 1.

Львівська державна
бібліотека

4278

В-во „Українська Преса“

Видавець Іван Тиктор

Видає:

1. Новий Час щоденник, Львів, Косцюшка 1/а.

Місячна передплата 3.— зл. Точні передплатники дістають що місяця »Історію Українського Війська« по одному зшиткові за доплатою 40 гр. на кошти опакування й пересилки.

2. Наш Прапор Львів, Косцюшка 1/а.

Ілюстрований часопис, виходить тричі в тиждень. Точні передплатники дістають безплатно щомісяця книжку — премію, видання »Української Бібліотеки«. — Передплата разом із книжками »Української Бібліотеки« місячно 1.95 зл., чвертьрічно 5.55 зл., піврічно 11.10 зл.

3. Народня Справа Львів, Руська 18.

тижневий часопис для села. Крім цікавого всебічного матеріалу, дає допомоги за страти в худобі (40.— зл. коли передплатник доріже штуку, а 60.— зл. коли худобина згине сама). Для погорільців не-гайна поміч у сумі 20.— зл. — Передплата місячно 0.90 зл. Чвертьрічно 2.50 зл., піврічно 5.— зл.; річно 10.— зл.

4. Дзвіночок Львів, Руська 18.

часопис для українських дітей, виходить щомісяця. Передплата піврічно 1.20 зл., річно згорн 2.— зл., поодиноке число 20 гр.

5. Комар Львів, Косцюшка 1/а.

веселий часопис (сатира, гумор, виходить кожного тижня). Передплата: піврічна 5.50 зл., річна 10.— зл., поодиноке число 25 грошів.

6. Українська Бібліотека Львів, Косцюшка 1/а.

виходить кожного місяця 1 том 128 сторін друку. Мистецька, двобарвна обгортка, добрий, білий папір. Передплата: чвертьрічна 2.60 зл., піврічна 5.— зл., річна 9.60 зл., поодинокий том 95 гр. Передплатники »Нашого Прапора« дістають »Українську Бібліотеку« даром.

ГОЛОС НАЦІЇ

суспільно-політичний тижневик, який правильно підходить до опрeдeлення, оцінки і завдань націоналізму.

ГОЛОС НАЦІЇ

займається всіми справами і питаннями всіх діянок і галузей нашого суспільного життя і нашого національного організму. На се все знайдете відповідь на сторінках „Голосу Нації“.

АДРЕСА: Львів, Міцкевича ч. 11 І п.

Конто розрахункової карт. 133.

Передплата: міс. — 60 гр. чвертьрічно — 1.60 зол. піврічно — 3 зол., річно — 5.50 зол.

III
1712531

У перших днях липня 1936 Р. 4 кн. 11
появиться чергова книжка

Студентського Вістника

Замовляйте на адресу: Львів, вул. Львівських Дітей 28. I.

Квартальник Вістника

- ч. 1 1936 Д. ДОНЦОВ: Ц. зл. 1'—
ПАТРІОТИЗМ
ч. 2 1936 Д. ВАРНАК: Ц. зл. 1'50
ТАЄМНИЦЯ ОРГАНІЗАЦІЇ

Книгозбірня Вістника

- ч. 1 1934 р.
М. Островецька: **МУСОЛІНІ** Ц. зл. 1
ч. 2 М. Макивель: **ВОПОДАР** Ц. зл. 2
ч. 3 М. Антонович: **ГЕРРЕС** Ц. зл. 1
ч. 4 Р. Єндик: **А. ГІТЛЕР** Ц. зл. 1
ч. 1 (5) 1935 р.
Д. Варнак: **КАРДИНАЛ МЕРСІЄ** Ц. зл. 1
ч. 2 (6) Л. Мосендз: **ШТАЙН** Ц. зл. 1'50
ч. 3 (7) Д. Варнак: **ДАНІЄЛЬ О'КОННЕЛЬ** Ц. зл. 1
ч. 4 (8) В. Темляк: **ВОГНИСТИЙ ХРЕСТ**
полковник Ля Рок Ц. зл. 1'50

**В АМЕРИЦІ набувати Вістник: Книг. М. Сурмача,
103 Av. А. Нью-Йорк.**

ЦІНА КН. 2'20 зл.

Видає: Ольга Бачинська. За редакцію відповідає Іван Устиянович
Ред. і Адм. — Львів, Чарнецького 26 м. 21.